

*Liebe Leser*innen – Rakkaat lukijat!*
Sukupuolen moninaisuus saksan kielessä:
korpustutkimus sukupuolitähdestä

Tiina Malinen
Pro gradu -tutkielma
Monikielisen käännösviestinnän tutkinto-ohjelma, saksan kieli
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Humanistinen tiedekunta
Turun yliopisto
Huhtikuu 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos / Humanistinen tiedekunta

MALINEN, TIINA: Liebe Leser*innen – Rakkaat lukijat! Sukupuolen moninaisuus saksan kielessä: korpustutkimus sukupuolitähdestä

Tutkielma, 58 s., 6 liites.

Monikielisen käännösviestinnän tutkinto-ohjelma, saksan kieli

Huhtikuu 2021

Tämän pro gradu -tutkielman aihe on sukupuolen moninaisuuden ilmaisu saksan kielessä. Erityisesti tutkitaan kielessä 2010-luvulla käyttöön tulleen, asteriskilla merkittävän ilmiön, sukupuolitähteen käyttöä (*Gendersternchen*). Tutkimuskysymyksiä on kaksi:

- 1) Miten sukupuolitähteä on käytetty ilmiön syntymisen jälkeen viime vuosina ja onko sen käyttö lisääntynyt?
- 2) Miten sukupuolitähteä käytetään saksankielisen kielialueen eri osissa ja onko käytön yleisyydessä eroja?

Tutkimus toteutetaan korpusmenetelmin, ja aineisto on koottu Deutsches Referenzkorpus -korpuksen neljästä osakorpuksesta, joita tutkitaan *Leibniz-Institut für Deutsche Sprache*:n (IDS) luoman COSMAS II -käyttöliittymän avulla. Aineistosta saatuja tuloksia analysoidaan määrällisesti esimerkiksi taulukkolaskentaohjelman avulla, mutta tuloksia tulkitaan myös laadullisesti, ja tuloksia peilataan feministisen ja postfeministisen kielitieteen teorioihin.

Tutkimuksessa käy ilmi, että sukupuolitähteen käyttö on lisääntynyt saksan kielialueella. Sitä käytetään merkittävästi enemmän monikkomuotoisissa tekijännimissä kuin esimerkiksi yksikkömuotoisissa tekijännimissä tai sanansisäisesti. Tutkimuksessa käy myös ilmi, ettei esiintyminen saksankielisellä alueella ole kaikkialla yhtä frekventtiä: sukupuolitähti on otettu aktiivisesti käyttöön *taz*-lehdessä ja muun muassa sen vuoksi eniten esiintymiä on Saksassa. Sukupuolitähteä esiintyy aineistossa vain lehtiteksteissä, vaikka osakorpuksissa esiintyy muitakin tekstilajeja.

Tuloksista voi päätellä, että sukupuolitähteen käyttö lisääntynee jatkossakin. Sukupuolietoinen viestintä ja sukupuolen moninaisuuden ilmentäminen on saksankielisessä mediassa paljon esillä, ja on mahdollista, että se johtaa ilmiön arkipäiväistymiseen ja täten käytön lisääntymiseen.

Asiasanat: sukupuolitähti, Gendersternchen, sukupuolietoinen viestintä, geschlechtergerecht, gendergerecht, sukupuolen moninaisuus, korpustutkimus, saksan kieli, feministinen kielitiede, postfeministinen kielitiede

Sisällys

1. Johdanto	1
2. Saksan kieli ja sukupuoli	6
2.1. <i>Geschlechtergerechte Sprache</i> : näkökulmia sukupuolitietoiseen viestintään	6
2.1.1. Kieli todellisuutta rakentamassa	6
2.1.2. Saksa on genuskieli: genus ei ole sexus	7
2.1.3. Sukupuolitietoisien viestinnän määrittelyä	8
2.2. Saksan kielen kehitys (<i>Sprachwandel</i>) feministisestä kielinäkökulmasta	10
2.2.1. Miessukupuoli normina: geneerinen maskuliini	11
2.2.2. Naiset esiin (eksplisiittisesti)	14
2.2.3. Sukupuolet piiloon: sukupuolten neutralisoiminen ja sukupuolineutraali kieli	18
2.3. Post-feminististä kielikritiikkiä: sukupuolen moninaisuus ja <i>Gendersternchen</i>	20
2.3.1. Sukupuolitähti saksan kielihistorian jatkumossa	21
2.3.2. Sukupuolitähti: määritelmä ja käyttö	22
2.3.3. Sukupuolitähteä kohtaan ilmaistua kritiikkiä	24
3. Aineisto ja menetelmä	27
3.1. <i>Deutsches Referenzkorpus</i> – aineiston esittely	27
3.1.1. Lehtitekstit	29
3.1.2. DeReKon osakorpuukset	32
3.1.3. W1–W4-osakorpuukset yhdessä	36
3.2. Korpustutkimus menetelmänä	38
3.2.1. Korpus ja korpuslingvistiikka	38
3.2.2. Korpustyökalut	39
4. Sukupuolitähden käyttö	41
4.1. Sukupuolitähden käyttö osakorpuksittain	41
4.1.1. W1-osakorpus	41
4.1.2. W2-osakorpus	43
4.1.3. W3-osakorpus	45
4.1.4. W4-osakorpus	47
4.2. Osakorpuukset yhdessä	49

4.2.1. Sukupuolitähden käytön lisääntyminen	49
4.2.2. Sukupuolitähden jälkeinen merkkijono	49
4.2.3. Sukupuolitähden käyttö yhdyssanoissa	50
4.2.4. Yleisimmät sanat korpuksissa	52
4.2.5. Sukupuolitähti kielialueittain	53
5. Pohdinta ja johtopäätökset	55
Lähteet	59

LIITTEET

Liite 1: Saksankielinen tiivistelmä – Deutschsprachige Zusammenfassung

1. Johdanto

Tässä pro gradu -tutkielmassa käsitellään sukupuolen moninaisuuden ilmenemisestä saksan kielessä ja erityisesti viime vuosina teksteihin ilmaantunutta kielellistä ilmiötä, joka tunnetaan saksaksi nimellä *Gendersternchen* (*gender* 'sukupuoli', *Stern* 'tähti', *-chen* 'diminutiivipäätte')¹. Koska suomenkielistä tutkimusta ilmiöstä ei ole, ei termille ole suomenkielistä vakiintunutta vastinettakaan. Tässä tutkielmassa käytetään sanasanaista käännöstä *sukupuolitähti* (käännös TM). Sukupuolitähti on sukupuolitietoisien viestinnän keino, jota ilmaistaan asteriskilla *. Esimerkiksi lukijoista on voitu tähän mennessä puhua käyttämällä (geneeristä) maskuliinimuotoa *Leser* tai rinnastamalla nais- ja miessukupuolet *Leserinnen und Leser*. Sukupuolitähti on keino *nostaa sukupuolten moninaisuus esiin* tekstissä ja puheessa, keino tuoda muitakin sukupuolia kuin mies ja nainen esiin saksan kielessä. Se on ortografinen erikoismerkki sanan keskellä, joka herättää huomiota ja pysäyttää lukijan hetkeksi. Sitä käytetään erityisesti tekijänimissä ”mies- ja naismorfemin” välissä, esimerkiksi sanassa *Leser*innen*, ja sen tarkoitejoukkoon kuuluvat kaikkensukupuoliset lukijat (vrt. tutkielman otsikko). Sukupuolitähteä voi käyttää sekä yksikössä että monikossa, sanansisäisesti ja -päätteisesti.

Tutkimuksen taustaa ja tutkimuksen aihe

Kiinnostukseni sukupuolitähteen heräsi, kun olin Itävallassa työharjoittelussa ja näin *Zeit*-lehden (28.5.2018) kulttuuriosion etusivulla jutun, jossa otsikon ja kysymyksen *Droht uns die Sprachzensur?* ('Uhkaako meitä kielisensuuri?') alla käsiteltiin minulle entuudestaan tuntematonta aihetta, sukupuolitietoista kirjoittamista. Jutun oli kirjoittanut kaksi kirjoittajaa kahdesta eri näkökulmasta ja se esitteli kattavasti aiheesta eri mieltä olevien ääripäiden ajatuksia. Kysymykseen vastasi kieltävästi Marie Schmidt, joka puolusti sukupuolitietoista kirjoittamista toteamalla, että *Unser Deutsch ist ungerecht und ungenau. Deshalb müssen wir anders sprechen und schreiben als bisher.* ('Saksan kieleemme on epätasa-arvoista ja epätarkkaa. Siksi meidän täytyy puhua ja kirjoittaa eri lailla kuin ennen'.) Kysymykseen vastasi puolestaan myöntävästi Ulrich Greiner, jonka mielestä *Gendergerechte Texte sind hässlich und voller Verrenkungen. Nur das bisheri-*

¹ Tässä tutkimuksessa käytetään saksankielistä termiä *Gendersternchen*, vaikka ilmiölle on muitakin termivaihtoehtoja, kuten muun muassa *Genderstern* ja *Gender-Star*.

ge Deutsch ist für alle verständlich. (’Sukupuolittietoiset tekstit ovat rumia ja täynnä väännöksiä. Vain tähänastinen saksa on kaikille ymmärrettävää.’) Mielenpitoet eivät olisi voineet olla kauempana toisistaan. Samaa polarisaatiota on havaittavissa yhä. Saman *Zeit*-lehden seuraava juttu *Eins mit Sternchen* (’Yhtä mieltä tähden kanssa’) käsitteli eri tapoja ilmentää sukupuolittietoisuutta kirjoituksessa ja erityisesti sukupuolittähtä, johon tässäkin tutkielmassa keskitytään. Juttu esitteli sukupuolittavan kirjoittamisen vaihtoehtoja ja haki neuvoa *Duden*:ilta, jolla ei ole enää valtaa antaa suosituksia vaan jonka tehtävänä on nykyään kuvata kieltä, ja *Rechtschreibrat*:ilta eli oikeinkirjoitusneuvostolta, jolle suositusvoikeus on myönnetty saksan oikeinkirjoitusreformin myötä vuonna 1996. Jutussa pyydettiin myös mielenpitoita kielitieteilijöiltä, jotka joko puolsivat tai vastustivat sukupuolittietoista kielenkäyttöä. Juttu antoi asiaan perehtymättömälle kattavan katsauksen aiheeseen ja siihen, kuinka kahtia mielenpitoet ja näkökannat ovat jakautuneet saksankielisessä sukupuolittidiskurssissa ja yhteiskunnassa. Edes siitä ei oltu päästy yhteisymmärrykseen, koskeeko sukupuolittava kirjoittaminen ja viestintä useampaakin kuin kahta sukupuolta. Kaikki tämä herätti kiinnostukseni aiheen tutkimiseen tarkemmin.

Gendersternchen valittiin Saksassa vuoden anglismiksi vuonna 2018. Sanan etuliitteeksi on vakiintunut englanninkielinen, sukupuoleen kulttuurisesti rakennettuna ilmiönä viittaava sana *gender*, eikä saksankielinen, ennemmin sukupuolen biologista puolta korostava vastine *Geschlecht*, ja vaikka sanan loppuosa onkin yleisemmin saksankielinen tähteen viittaava sana *Stern* kuin englanninkielinen *star*, sana määritellään anglismiksi. Sana valittiin vuoden anglismiksi levinneisyytensä vuoksi ja juuri siksi, että se oli herättänyt julkisessa keskustelussa niin paljon ajatuksia (puolesta ja vastaan). Lisäksi katsottiin, että se oli hyvä esimerkki lainasanojen produktiivisuudesta saksan sanastoa kasvatettaessa. Sanan *Gender*-alkuosa korostuu myös saksassa käyttöön otetussa verbissä *gendern*, joka tarkoittaa sukupuolittamista aktiivisena tekona. Sanan *Gendersternchen* valitseminen vuoden anglismiksi kertoo myös siitä, kuinka merkittävä yhteiskunnallinen ja kielellinen ilmiö on kyseessä. (Sprachlog 2019.) Siksikin ilmiö on tutkimisen arvoisen. Vuonna 2020 *Gendersternchen* oli Saksan kieliyhteisö *Gesellschaft für die deutsche Sprache*:n (jatkoksa: GfdS) vuoden sanojen listalla, tosin vasta 9. sijalla ajankohtaisten ja lähinnä koronapandemiaan liittyvien sanojen, kuten *Corona-Pandemie*, *Lockdown*, jälkeen. (GfdS 2020a.) Tutkielmani aihe siis yhä ajankohtainen.

Tutkimuskysymykset

Halusin tutkia sukupuolitähteä siksi, että se on ajankohtainen ja paljon puhuttu (ja myös kritisoitu) ilmiö. Sukupuolitähdestä siis puhutaan paljon, mutta käytetäänkö sitä? Entä käytetäänkö sitä samoissa määrin saksankielisen kielialueen eri osissa? Tutkin sukupuolitähden esiintymistä koko saksankielisen kielialueen kattavan referenssikorpuksen, *das deutsche Referenzkorpus*:in (jatkossa: DeReKo), neljässä osakorpuksessa hakulausekkeiden ja käyttöjärjestelmän rajaamin mahdollisuuksin. Selvitän tutkimuksessani sukupuolitähden käyttöä osakorpuksissa eri aikoina ja selvitän sen mahdollista käytön lisääntymistä eri puolilla saksankielistä kielialuetta. Tutkimuskysymykset, joihin tulen tässä tutkielmassa vastaamaan, ovat siis seuraavat:

1. Miten sukupuolitähteä on käytetty ilmiön syntymisen jälkeen viime vuosina ja onko sen käyttö lisääntynyt?
2. Miten sukupuolitähteä käytetään saksankielisen kielialueen eri osissa ja onko käytön yleisyydessä eroja?

Olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle sukupuolentutkimuksen, sillä se ei ole erikoisalani. En ota myöskään tarkasteluun sukupuolen määritelmää, sillä olen ennen kaikkea kielitieteilijä. Lisäksi pro gradu -tutkielmani laajuuden vuoksi en voi tarkastella sukupuolitähden käyttöä sen kaikissa käyttöympäristöissä, esimerkiksi artikkeleissa *der*die* tai pronomineissa *er*sie*. En myöskään keskity lehtiteksteihin tekstilajina. Lisäksi rajaan teoreettisen viitekehýkseni ulkopuolelle kysymykset sukupuolesta ja vallasta. Näissä kaikissa rajauksissa on jatkotutkimuksen paikka aiheeseen perehtymiseen kiinnostuneille.

Se, mitä termiä käytetään kuvatessa sukupuolten tasa-arvoista, tasapuolista tai oikeudenmukaista esiintymistä tai esittämistä kielessä, on luonnollisesti kielikohtainen, koska asiaan kuuluvat ilmiötkin ovat. Saksassa käytetään yleisesti termiä *gendergerecht* tai *geschlechtergerecht*, englanninkielisiä käännöksiä kyseisille termeille on useampia: *gender equitable*, *gender-sensitive*, *gender-aligned*, *gender-appropriate*, *gender-responsive*, *taking gender into consideration*, *gender relevance*, *gender-conscious*, *gender-friendly*, *gender-fair*, *gender balanced*, *gender-just* (Linguee 2021). Suomessa käytetään sukupuolidiskurssissa yleisesti termejä ”sukupuolineutraali” tai ”sukupuolitietoinen”, mutta nämäkään eivät suoranaisesti vastaa saksan termiä kielen ilmiölle, jolla on tässä tutkimuksessa tärkeä rooli.

Tässä tutkimuksessa käytetään kuitenkin saksankielisessä tutkimuksessa käytetylle sanalle *geschlechtergerecht* tai *gendergerecht* (kielestä puhuttaessa) käännöstä ”sukupuolittietoinen”, ja *geschlechtsneutral* käännetään sanalla ”sukupuolineutraali”. Ensimmäinen tarkoittaa sitä, että pyritään sukupuolten tasa-arvoiseen esittämiseen tekstissä tai kielessä, sukupuolittamiseen, tai varsinkin tuomaan kielen eri keinoin esiin muutkin sukupuolet miessukupuolen lisäksi. Toinen tarkoittaa ennemminkin sitä, että sukupuolia ei tuoda esiin eli pyritään neutraaliuteen. Esimerkiksi saksa ja suomi ovat kielinä hyvin erilaisia. Suomessa tekijännimet pyritään neutralisoimaan, sillä lähtökohtaisesti *mies* on enemmän esillä kielessämme (*male as norm* -ajattelusta luvussa 2.1.2), myös sanan osana kuten ammattinimikkeissä, kun taas saksassa on keinoja tuoda kaikki sukupuolet tasa-arvoisesti (*geschlechtergerecht*) esiin, vaikkei niitä keinoja aina käytettäisikään.

Yhtäältä jokainen ihminen on puhumansa kielen vallassa; hän ja koko hänen ajattelunsa on kielen tuotetta, hän ei voi ajatella täysin tarkasti mitään, mikä sijaitsee kielen rajojen ulkopuolella; hänen käsitteidensä hahmo ja niiden yhdistämisen tapa ja rajat piirretään hänelle valmiiksi siinä kielessä, jossa hän on syntynyt ja kasvanut: ymmärrys ja mielikuvitus liittyvät kieleen. Toisaalta kuitenkin jokainen vapaasti ajatteleva ja henkisesti itsenäinen ihminen rakentaa kieltä. (Schleiermacher 1813, 11–12, käännös Maija Ollikainen.)

Schleiermacher totesi jo vuonna 1813, että ihmisen voi ajatella olevan puhumansa kielen vallassa. Tämä tuo oman haasteensa kirjoittaa yhden kielen ilmiöistä toisella kielellä. Tämä on myös yksi syy siihen, miksi olen kuljettanut tutkimuksessani ja sen raportoinnissa mukana saksankielistä termejä tai käsitteitä, jotka olen usein merkinnyt saksaksi sulkeisiin suomenkielisen termin tai käsitteen perään. Toivon tämän auttavan lukijaa etsimään halutessaan lisätietoa asiasta myös saksaksi. Pyrin myös korostamaan tutkielmassani sukupuolen moninaisuuden ajattelumallia aina silloin kun se on mahdollista, sillä mielestäni jokaisen pitää saada olla näkyvissä ja pyrin omalta osaltani rakentamaan kieltä, jossa on tilaa kaikille. Saksan kielen kehitystä kuvaavassa luvussa tosin se on lähes mahdotonta, sillä dikotominen sukupuolijajattelu on niin juurtunutta². Naisten ja miesten kielellinen tasa-arvo on kirjoitettu jo Saksan perustuslain 3. artiklaan ja Saksassa on lakiin kirjattuna vaihtoehtona nykyään myös kolmas sukupuolimerkintä, *di-*

² Kun tuodaan esille vain kahta sukupuolta, pyrin mainitsemaan naissukupuolen aina ensimmäiseksi, sillä tutkimusten mukaan ensin mainitaan aina tärkein ja miehet on mielestäni mainittu ensimmäisenä jo tarpeeksi pitkään.

*vers*³ (‘muu’) (BgbI 2018), mutta vaikka lakimuutos kolmannesta sukupuolivaihtoehdosta tuli voimaan jo vuonna 2018, on saksan kielessä hyvin vähän vakiintuneita keinoja kirjoittaa muita sukupuolia näkyviksi: ei ole esimerkiksi vakiintunutta käytäntöä sukupuolineutraaleille pronomineille. Tähän voi osaltaan vaikuttaa se, että kielen muutoksiin suhtaudutaan historiallisista syistä varovaisesti eikä mikään taho ole voinut Kolmannen valtakunnan jälkeen toimia preskriptiivisesti kielikysymyksissä. Suosituksetkin keskittyvät vain rajatusti asioihin, ottavat kantaa varovasti eivätkä pyri aktiiviseen muutokseen. Halutaan ehkä olla erityisen huolellisia siksi, etteivät sukupuolitietoisien viestinnän vastustajat pääse vertaamaan tilannetta teoksen Vuonna 1984 -teoksen *Neusprech*:iin (‘uuskieli’) ja sensuuriin, kuten on kuitenkin jo käynyt.

Tutkielman rakenne

Tutkimukseni keskittyy sukupuolitähden käyttöön saksan referenssikorpuksessa DeReKossa. Tutkielmani etenee siten, että ensiksi esittelen saksan kieltä sukupuolinäkökulmasta ja sukupuolten esiintymistä ja esittämistä saksan kielessä 1970-luvulta lähtien. Teoria käsittelee sukupuolen näkyväksi tekemistä (*Sichtbarmachung*) ja toisaalta neutralisoinnista (*Neutralisierung*), miehen näkyvää roolia kielessä, naisen näkymätöntä roolia kielessä ja lopuksi kaikkien sukupuolten näkyväksi kirjoittamisen keinoja, joista yksi on sukupuolitähden käyttäminen. Tämän jälkeen esittelen työni aineiston DeReKon ja sen osakorpuukset W1–W4 ja lyhyesti tutkimusmenetelmäni, korpusmenetelmän. Aineiston ja menetelmän esitelyäni siirryn tutkimustuloksiin, lähinnä kvantitatiivisiin tilastoihin, joita olen luonut DeReKon käyttöliittymän COSMAS II:n ja Excelin avulla, joita sitten tulkiten kvalitatiivisesti. Lopuksi pyrin nivomaan työni tulokset yhteen osaksi saksan kielihistorian jatkumoa ja esittelemään mahdollisia jatkotutkimusaiheita sukupuolitähdestä.

³ Sanan *divers* käänös olisi sanakirjan mukaan esimerkiksi ’eri’, mutta sukupuolesta puhuttaessa suomessa käytettäisiin ennemmin sanaa ’muu’ kontekstissa ”mies/nainen/muu”.

2. Saksan kieli ja sukupuoli

Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken. – Wilhelm von Humboldt (1767–1835)

Tämän luvun alussa esitellään näkökulmia sukupuolitietoiseen kieleen ja viestintään (2.1.). Alaluvussa 2.2. puolestaan esitellään saksan kielen kehitystä feministisestä näkökulmasta: maskuliinimuodon käyttämistä yleiskäsitteenä tekijännimissä (nk. geneerinen maskuliini), feministisen kielitieteen nousua ja naissukupuolten tuomista esiin kirjoitetun kielen keinoin, jonka jälkeen esitellään vaihtoehtoinen tapa suhtautua sukupuoleen kielessä eli sukupuolten piilottamiseen tai neutralisoimiseen. Tämän jälkeen esitellään post-feminististä näkemystä sukupuolen ilmaisemiseen (2.3.) ja keinoja tuoda esiin muitakin sukupuolia saksaksi ottaen huomioon sukupuolten moninaisuus. Erityisesti keskittään sukupuolitähteen (*Gendersternchen*).

2.1. *Geschlechtergerechte Sprache*: näkökulmia sukupuolitietoiseen viestintään

2.1.1. Kieli todellisuutta rakentamassa

Tämä luku alkaa saksalaisen filosofin Wilhelm von Humboldtin sitaatilla, että kieli on ajatuksen muodostava elin. Sillä tarkoitetaan muun muassa sitä, että kielen keinoin voimme sekä muodostaa ajatuksemme että esittää sen. Tämä pätee myös sukupuolitietoiseen viestintään. Joku voi kysyä, miksi sukupuolitietoinen kielenkäyttö on tärkeää, sillä onhan maailmassa muitakin epäkohtia. On toki, mutta kaikkia ei tarvitse olla ja sukupuolitietoisella kielenkäytöllä niitä on ainakin yksi vähemmän.

Kieli rakentaa todellisuutta monella tavalla. Tiililän (2020) mukaan sillä on ensinnäkin yksilöllisiä, psykologisia vaikutuksia: kieli esimerkiksi ohjaa käyttäjänsä havainto- ja kokemusmaailmaa. Toiseksi, sillä on yhteisöllisiä, sosiaalisia vaikutuksia: kielenkäyttö luonnollistaa ajatuksia ja toimintatapoja. Kolmanneksi sillä on myös materiaallinen vaikutus: tekstien tuottaminen ja kuluttaminen suuntaa toimintaa, työvoimaa ja työtapoja. Lisäksi Tiililä korostaa, että ihmisiin ja ihmisryhmiin viittaavat sanat ovat tärkeitä, koska kokemukset osallisuudesta rakentuvat kielellä. On ongelmallista, jos oma viiteryhmä ei ole puhuteltu teksteissä tai sitä ei ole suunniteltu oletuslukijaksi. Tästä seurauksena on riski jäädä ulkopuolelle tai syrjäytyä. Ratkaisuna on tasa-arvoinen kieli ja kielenkäyttö, joka ei jätä ihmisryhmiä ulkopuolelle. (Tiililä 2020.) Esimerkiksi oikean teki-

jännimen käyttö voi vaikuttaa positiivisesti yksilön identiteetin ylläpitämiseen kun taas väärän tekijännimen käyttö, kuten jonkun kutsuminen väärällä, alentavalla tai syrjivällä nimellä (joko vahingossa tai tarkoituksellisesti) tai jonkun mainitsematta jättäminen kokonaan voi herättää ärsytyksen, vihan ja huonommuuden tunteita (Hellinger–Motschenbacher 2015, 3). Ihminen siis haluaa kokea tulevansa huomatuksi ja puhuteluksi, myös sukupuolesta riippumatta.

2.1.2. Saksa on genuskieli: genus ei ole sexus

Tässä alaluvussa esitellään saksan kieliopillista suhdetta sukuun tai sukupuoleen. Saksa on genuskieli, jolle olennaista on kieliopillisten sukujen kategoriat. Substantiivit jaetaan siis kolmeen luokkaan: maskuliiniin, feminiiniin ja neutriin. Näiden kolmen luokan sanoilla on kullakin oma artikkelinsa, maskuliinilla *der*, feminiinillä *die* ja neutrilla *das*. Se, miten sanat jaetaan luokkiinsa, ei kuulu tämän tutkielman piiriin, mutta yksi keino sanojen jakamiseen ovat päätteet, ja esimerkiksi tekijännimen päättyessä *-er*-johtimeen (tai *-ler-* tai *-ner-*) on sen artikkeli *der* (mask.) ja tekijännimen päätteen ollessa *-in*, sen artikkeli on *die* (fem.). Sanan suku näkyy artikkelin lisäksi myös adjektiiveissa ja muissa pääsanan kanssa esiintyvissä lausekkeen osissa, joten tämä on erittäin näkyvä osa saksan kieltä (Hellinger–Bußmann 2003, 7).

Saksan genusjärjestelmä on periaatteessa mielivaltainen, ja genus tulee nähdä eri asiana kuin biologinen kategoria *sexus*: *der Tisch* ('pöytä') ei ilmennä miessukupuolta yhtään sen enempää kuin *die Brille* ('silmälasit') naissukupuoltakaan, vaikka varsinkin tekijännimissä *sexus* ja *genus* vastaavatkin toisiaan (Ängsal 2011, 13–15, Ivanovin ym. 2018, 266 mukaan). Nämä sattumanvaraiset vastaavuudet voivat johtaa vaikeuksiin tarkoitejoukkoa määrittäessä. Kieliopillinen suku ilmenee erilaisissa sanaluokissa, kuten substantiiveissa ja artikkeleissa, adjektiivien monissa muodoissa sekä joissakin pronomineissa (kuten *er*, *sie*, *es*, *jener*, *keine*, *welche*, *dies*, mutta ei sanoissa kuten *ich*, *du*, *wir*, *ihr*, *Sie*). Myös nominaalilausekkeissa substantiivin suku määrittää artikkelin ja adjektiiviattribuutin, esimerkiksi *der große Tisch* ('suuri pöytä'). Tätä kutsutaan syntaktiseksi kongruenssiksi. (Ivanov ym. 2018, 266–267.)

Lisäksi referentiaalinen (myös semanttinen tai leksikaalinen) sukupuoli pitää ottaa huomioon: onko tarkoitteella semanttista piirrettä "nainen" tai "mies". Nämä vastaavat usein kieliopillisia sukuja henkilöviitteissä substantiiveissa, esimerkiksi *die Frau/Mutter/Tochter* ('nainen', 'äiti', 'tytär') ja *der Mann/Vater/Sohn* ('mies', 'isä',

'poika'). Tästäkin on kaksi poikkeusta, nimittäin hybridisubstantiivit ja sukupuolineutraalit substantiivit. Ensimmäisistä esimerkki on saksan tyttöä tarkoittava sana, jossa referentiaalinen sukupuoli ei vastaa sanan genusta: *das Mädchen*. (Ivanov ym. 2018, 267.) Sanaan *Mädchen* viitataan siis esimerkiksi pronominilla *es* (neutri) eikä *sie* (femiini). Sukupuolineutraalit substantiivit puolestaan tarkoittavat sellaisia substantiiveja, jotka eivät mitenkään ilmaise kuvaillun henkilön referentiaalista sukupuolta, ja niitä on joka suvussa (mt. 267). Sukupuolineutraaleista substantiiveista lisää luvussa 2.4.

Saksan kieliopillista suhdetta sukuun tai sukupuoleen on esitelty tässä alaluvussa siksi, että se on tärkeää taustatietoa ajankohtaisille vaatimuksille sukupuolineutraalista ja sukupuolitietoisesta kielenkäytöstä. Jo 1979 sukupuolitietoisesta viestinnän vastustaja Kalverkämper argumentoi, että feministiset kielentutkijat (esimerkiksi silloin vaikuttanut tutkija Senta Trömel-Plötz) ovat sekoittaneet kielen ulkopuolisen kategorian ”sexus” kielellisen kategorian ”genus” kanssa. (Kalverkämper 1979, Acken mukaan 2019, 306.) Kuitenkaan sukupuolitietoisessa viestinnässä on harvemmin kyse siitä, etteivät ihmiset ymmärtäisi saksan kielen rakennetta, mikä vie pohjaa kyseiseltä argumentilta.

Kieliopillisten erityispiirteiden lisäksi saksassa, kuten monissa muissakin kielissä, on kielellistä sukupuolittuneisuutta, joka ilmenee ihmisviittausten mieskeskeisyydestä, naisten kielellisestä näkymättömyydestä ja tunnusmerkkisyydestä sekä kaksijakoisen sukupuolen mallista (Motschenbacher 2015, 29). Kielenkäyttöä jäsentävää mieskeskeisyyttä nimitetään *male as norm* (”MAN”) -ideologiaksi, jonka mukaan mies- ja maskuliinikategoria on ylempiäarvoisempi ja arvovaltaisempi kuin nais- ja feminiinikategoria, jota pidetään toissijaisena ja alempiäarvoisena (mm. Engelberg 2016, 13; Bußmann–Hellinger 2003, 158). Saksassa, kuten muissakin genuskielessä, miesviitteiset substantiivit ovat erittäin näkyviä ja niillä on enemmän painoarvoa kuin naisviitteisillä (Hellinger–Motschenbacher 2015, 15). Sukupuolitietoisella viestinnällä pyritään muuttamaan tätäkin ideologiaa.

2.1.3. Sukupuolitietoisesta viestinnän määrittelyä

Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos on määritellyt sukupuolitietoisesta viestinnän olevan ”--viestintää, joka tunnistaa sukupuolen merkityksen ja nostaa sen tietoisesti tarkastelun kohteeksi sekä viestinnän sisällöissä että sen käytännöissä.” (THL 2021). Sukupuolitietoisesta viestinnästä tunnistaa sukupuolen merkityksen ja nostaa sen tietoisesti tarkastelun kohteeksi, se edistää yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa, purkaa eri sukupuol-

liin liitettyjä haitallisia normeja ja oletuksia sekä torjuu syrjintää että lisää moninaisuuden huomioon ottamista (Siukola 2020). Eri kielillä on eri keinoja toteuttaa sukupuoli-tietoista kieltä tai viestintää. Eri sukupuolilla on myös eri rooli ja näkyvyys eri kielissä. Saksasta puhuttaessa sukupuolitietoisesta viestinnästä voi määrittellä muun muassa ”henkilöiden oikeudenmukaiseksi (symmetriseksi ja tasavertaiseksi) nimittämiseksi tai merkittämiseksi” (Ivanov 2018, 268).

Sukupuolitietoinen kieli on muuttunut saksankielisellä kielialueella diakronisesti viimeisen 40 vuoden aikana, mutta nyt voidaan jo osoittaa, kuinka puhujien asenteet ja tarkoitusperät vaikuttavat synkronisesti sukupuolitietoiseen kieleen. Sukupuolitietoista kieltä käyttämällä voidaan luoda selkeitä ja yksiselitteisiä viittauksia henkilöihin ja samalla välttää sukupuolistereotyyppioita. Sukupuolitietoinen kielenkäyttö ei ole – kuten viime vuosikymmeninä on väitetty – poleemista ja hankalaa, vaan sitä voidaan käyttää työkaluna, kun halutaan viitata tarkoitteeseen tarkasti ja yksiselitteisesti. (Ivanov ym. 2018, 289–290.) Diewald tiivistää, että sukupuolitietoinen kieli on ajankohtainen ja laajalle levinnyt kielen muutoksen ilmiö. Sukupuolitietoisella kielellä on yhteys perinteisiin kielenkäyttömalleihin, joita kohtaan asenteet muuttuvat alati, normitietoisuuden muutoksiin, lisääntyvään kieltä ja ajattelua yhdistävään yhteiskunnalliseen reflektointiin ja erilaisten ryhmien esittämiin vaatimuksiin. (Diewald 2018a, 284.)

Perusteet saksan kielen sukupuolitietoiselle kielenkäytölle ovat laissa, sillä (ainakin nais- ja mies)sukupuolten tasa-arvo on kirjattu perustuslain 3 artiklaan. Sukupuolten tasa-arvoon kuuluu myös sukupuolet tasa-arvoisesti esittävä kieli. Lisäksi perustuslaissa sukupuoli on määritelty syrjimättömyyden perusteeksi. Nykyään Saksassa on kirjattu lakiin myös vaihtoehtoinen kolmas sukupuolimerkintä, *divers* (‘muu’) (BgbI 2018). Tämä huomioon ottaen lienee aikakin ottaa muut sukupuolet huomioon myös kielessä, jotta kieli on aidosti sukupuolitietoista. Sukupuolet tasa-arvoisesti esille tuovaa kieltä voidaan lähestyä eri tavoin. 2018 julkaistussa tutkimuksessaan Diewald toteaa, että sukupuolineutraalin muodon valinta riippuu aina viestinnällisistä, institutionaalisista ja oikeudellisista reunaehdoista ja käyttöympäristöstä eikä sukupuolineutraalilla kielenkäytöllä ole tarkoitus rajoittaa kenenkään sananvapautta (Diewald 2018b, 199). Kaksi vuotta myöhemmin vuonna 2020 Diewald lisää, että suuri enemmistö niistä, jotka ovat myös työnsä puolesta kosketuksissa sukupuolitietoisuuden teemaan, näkee siinä olevan kyseen vain naisista ja miehistä. Eri ryhmillä on ylipäänsä eri käsitys siitä, mitä suku-

puolella (*Geschlecht*) tarkoitetaan. Koska perinteinen binäärinen sukupuolikonsepti ja siihen liittyvät nimitysten perinteet on asetettu kyseenalaisiksi, olisi myös tarve määrittellä *geschlechtergerecht* uudelleen. (Diewald 2020, 3.)

Yksi keino kirjoittaa sukupuolitietoisesti (tai -neutraalisti) on ilmausten passivoiminen. Passiivin käyttäminen voi kuitenkin olla huono asia, sillä vaikka passiivisella kirjoittamisella pyritäänkin neutraaliuteen ja sitä käytetään strategiana kaikkien osallistamiseksi, se tekee myös kirjoittajista passiivisia: he eivät ole aktiivisia muutoksen luomisessa ja moninaisuuden ilmi tuomisessa. Käyttämällä aktiivimuotoja kirjoituksessa, esimerkiksi tuomalla tekijät esiin eksplisiittisesti, voidaan ottaa kantaa ja luoda uusia tapoja keskustella, luoda uusia termejä ja muotoiluja, ja tuottaa tekstiä. (Gustavsson 2020.)

Kielitieteen avulla voidaan selittää kielen muutosprosessia ja opastaa siinä, nostaa esiin yhteys kielenkäytön ja kielijärjestelmän välillä ja myös antaa suosituksia siihen, miten määrätystä asiasta tulisi puhua. (Diewald 2018a, 285–286.) Feministinen kielikritiikki haluaa valistavana kielikritiikkinä puuttua kieleen ja muuttaa sitä (Schoenthal 1989, 299). Pitääkö siis kielen kehitykseen ottaa kantaa tai pyrkiä vaikuttamaan siihen? Esimerkiksi kirjoittamalla oppaita tai ohjeita sukupuolitietoiseen viestintään on pyritty lisäämään kirjoittajien huomiota asiaan. Motschenbacherin (2015) jälkistrukturalistisen näkemyksen mukaan ohjeistuksia ei kuitenkaan tulisi lukea normatiivisesti, vaan informaatiotarjouksena siihen, mitä muotoja pitää tai pitäisi käyttää. Ohjeistuksille keskeisintä ei olisi niinkään muuttaa kielijärjestelmiä ja opettaa uusia kielioppisääntöjä, vaan tarjota vaihtoehtoja kielten käyttäjille. Tällaisten ohjeiden perimmäinen tarkoitus on lisätä sukupuoleen liittyvää keskustelua, jotta on mahdollista heikentää vallalla olevia mieskeskeisiä, sukupuolen dikotomisuuteen tai naisten ja miesten eroja korostavia valtakäsityksiä. (Motschenbacher 2015, 31.) Näistä ilmiöistä lisää seuraavissa alaluvuissa 2.2 ja 2.3.

2.2. Saksan kielen kehitys (*Sprachwandel*) feministisestä kielinäkökulmasta

Die Hauptthese feministischer Sprachkritik lautet: Die systemtischen [sic] Möglichkeiten der Personenreferenz im Deutschen zeigen eine fundamentale Asymmetrie und führen deshalb zu einer Ungleichbehandlung im Deutschen, somit ist die deutsche Sprache in ihrer Struktur und ihrem Lexikon sexistisch und androsentrisch (Schoenthal 1989, 301).

Tässä alaluvussa keskitytään kuvaamaan tekijännimiä ja tarkoitejoukkoja, joihin niillä viitataan. Ensin esitellään miessukupuoli normina, minkä jälkeen tarkastellaan feministikielilieteilijöiden tapoja alkaa kirjoittaa naissukupuolta esiin. Lopuksi kuvataan keinoja neutralisoida tai piilottaa sukupuolia tekstissä. Näihin kaikkiin on eri keinoja, joita esitellään myös. Schoenthal on ottanut vuonna 1989 kantaa epätasa-arvoon kielessä ja sanoo feministisen kielikritiikin pääteesin olevan se, että henkilöviitteiden perusteellinen epäsymmetria johtaa epätasa-arvoon saksassa, jolloin kielestä tulee rakenteellisesti ja sanastonsakin puolesta seksistinen ja mieskeskeinen (Schoenthal 1989, 301). Saksan kielessä on nähtävissä verrattain nopea kehityskaari sukupuolten ilmaisemisessa 1970-luvulta 2020-luvulle, ja seuraavissa alaluvuissa kuvataan kielessä tapahtunutta tai tapahtuvaa muutosta.

2.2.1. Miessukupuoli normina: geneerinen maskuliini

Mit dem Ausdruck „generisches Maskulinum“ wird eine Gebrauchskonvention des Deutschen bezeichnet, die im 20. Jahrhunderts [sic] als üblich akzeptiert wurde, und die im Wesentlichen darin besteht, grammatisch maskuline Personenbezeichnungen (im Singular oder Plural, z. B. *der Kunde/die Kunden*) zur Bezeichnung „gemischter Gruppen“ oder zum Ausdruck allgemeiner, d. h. geschlechtsunspezifischer Referenz auf Personen zu verwenden. (Diewald 2018a, 286.)

Saksan kielessä sukupuoli ilmenee erityisesti tekijännimissä (myös esimerkiksi pronomineissa, sananlaskuissa yms., joita en käsittele tässä). Sananmuodostus johtimella *-er* on tärkein ja produktiivisin tapa luoda substantiiveja kuvaamaan henkilöitä (Diewald 2018a, 293), minkä vuoksi tässäkin keskitytään niihin. *-er*-päätte tekee saksassa henkilöviitteisistä substantiiveista kieliopillisesti maskuliinisukuisen, mutta sillä on myös semanttinen piirre 'miespuolinen' (Diewald 2018a, 293), vaikka toiset tutkijat käyttävät siitä termiä 'sukupuolirajat ylittävä maskuliini' (*geschlechtsübergreifendes Maskulinum*) (esim. Ängsal 2011; Ivanov ym. 2018).

-er-päätteiset tekijännimet ovat yleensä johdoksia verbeistä, mutta toisinaan myös feminiinisukuisista tekijännimistä. Se, että esimerkiksi harvoista naisviitteisistä substantiiveista *Hexe* ('noita', feminiini), *Witwe* ('leski', feminiini), *Hure* ('huora', feminiini) kehittyivät miehiin viittaavat samaa tarkoittavat maskuliinisukuiset sanat *Hexer*, *Witwer*, *Hurer*, todistaa *-er*-johtimen merkitsevän nimenomaan miespuolista tekijää. Erityisesti *-er*-päätteiset tekijännimet, esimerkiksi ammattinimikkeet kuten *Bauer* ('maanviljelijä'), *Müller* ('mylläri') ja *Kläger* ('syyttäjä') ovat olleet alusta alkaen sukupuolispesifejä, miehiin viittaavia, sillä miehet olivat pitkään ainoita ammatinharjoittajia ja

ensimmäinen, etuoikeutettu ja arvokkaampi sukupuoli; naiset taas sekundääri ja merkityksetön, minkä takia heitä ei tarvinnut eksplisiittisesti mainita. Tämän takia päädyttiinkin käyttämään maskuliinimuotoisia tekijännimiä yleistävinä, ja käytön voidaan nähdä pönkittävän miesten patriarkaalista johtoasemaa. Naiset saatettiin lukea mukaan tarkoittejoukkoon tai sitten ei. (Diewald 2018a, 294; Diewald 2020, 5–6.) Kun naiset saivat alkaa harjoittaa ammatteja, joillekin sanoille keksittiin myös naispuolista tekijyyttä kuvaava sana tai maskuliinipäätteiseen sanaan liitettiin feminiinipääte. Miehen tekijyyttä korostettiin pitkään ja oli yleistä, että tarkoittejoukkoon viitattiin vain miehen tekijännimellä, vaikka joukossa olisi ollut myös naisia. Tätä merkintätapaa on alettu kutsua yleispäteväksi tai geneeriseksi maskuliiniksi (*generisches Maskulinum*).⁴ Saksassa on siis yhä käytäntö, jonka mukaan maskuliinista substantiivina käytetään sukupuolirajat ylittävänä, kuten Dudenista otetussa esimerkkilauseessa *Einige Politiker meinen, Ärzte verdienen zu viel*. ('Jotkut poliitikoista ((gen.) mask.) ovat sitä mieltä, että lääkärit ((gen.) mask.) ansaitsevat liikaa rahaa.', käänös TM). Sanojen maskuliinimuotojen tarkoittekenttien väitetään laajenneen koskemaan myös naisia, joten esimerkkilauseen poliitikoilla tarkoitettaisiin sekä nais- että miespuolisia poliitikkoja, samoin lääkäreillä. Tämänlainen ”sukupuolirajat ylittävän maskuliinin” käyttö on ongelmallista, sillä se ei eroa tavallisista maskuliinisista muodoista ja voi johtaa monimerkityksisyyteen. (Ivanov ym. 2018, 267.) Se, että tarkoittejoukkoon, johon kuuluu muitakin kuin miessukupuolia, viitataan vain maskuliinimuodolla, on geneerisen maskuliinin puolustajien mukaan hyväksyttävää, sillä ”naiset luetaan mukaan” (*„Frauen sind mitgemeint“* -argumentti). Kuitenkin geneerisen maskuliinin käyttö on syrjivää, sillä ”--se ei sisällytä naisia [tarkoittejoukkoon] ja se on epätarkkaa ja monitulkintaista” (Ivanov ym. 2018, 263). Se ei myöskään laske muita sukupuolia mukaan.

Geneerisen maskuliinin käyttö johtaa vaikeuksiin, sillä ei ole johdonmukaisia sääntöjä, milloin maskuliinit ovat geneerisiä ja milloin vain maskuliineja. Jos konteksti ei paljasta tätä tietoa, on epäselvää, kehen viitataan. (Ivanov ym. 2018, 284.) Tällöin tekstin ymmärrettävyys kärsii ja lukijat eivät voi olla varmoja, milloin tekstissä puhutellaan ainoastaan mieslukijoita ja milloin yleispätevällä maskuliinilla viitataan myös muihin sukupuoliin. Kielitieteen, kognitiopsykologian, psykolingvistiikan, kasvatustieteen, media- ja

⁴ Geneerisen maskuliinin historiasta voi lukea tarkemmin esimerkiksi: Doleschal, Ursula 2002.

tekstitieteen aloilla on tehty monia tutkimuksia, kuten reaktioaikojen, silmänliikkeiden ja lukunopeuksien mittauksia, tekstilingvistisiä analyysejä, kyselytutkimuksia, haastatteluita ja korpuslingvistisiä analyysejä, joissa kaikissa on päädytty samankaltaisiin lopputuloksiin: geneeristä maskuliinia käyttämällä naiset eivät ole mentaalisesti tai asianmukaisesti edustettuina ja mies ilmenee mentaalisisä representatioissa tekijän prototyyppinä (*male as norm*, 2.1.2) (Diewald 2018a, 295).

Geneerisen maskuliinin geneerittömyys ei ole vain ainoastaan kielitieteellinen tosiasia, vaan sillä on käytännön vaikutuksiakin esimerkiksi työelämässä. Jo vuonna 1973 julkaistun tutkimuksen mukaan naiset hakevat vähemmän työpaikkoihin, joiden ilmoituksissa käytetään geneeristä maskuliinia verrattuna työpaikkailmoitukseen, joka oli kirjoitettu sukupuolineutraalisti (*geschlechtsneutral*) (Bern–Bern 1973, Ivanovin ym. 2018, 273 mukaan). Geneerisen maskuliinin käytön on tutkittu vaikuttavan myös lasten käsitykseen maailmasta. Esimerkiksi jo peruskouluikäiset lapset uskovat Verweckenin, Hannoverin ja Wolterin (2013) mukaan erityisesti ammatteihin liittyviin sukupuolistereotyyppioihin: lapset eivät usko naisten menestyvän niin hyvin ammateissa, joita mielletään ensisijaisesti miesten ammateiksi, jos ammatista puhuttaessa käytetään vain geneeristä maskuliinimuotoa (esimerkiksi *Ingenieuren* rinnastusmuodon *Ingenieurinnen und Ingenieurinnen* sijaan). Samassa tutkimuksessa todetaan myös opettajien, vanhempien ja medioiden kielenkäytön muokkaavan lapsen sukupuolistereotyyppioiden muodostumista ammateista (Verwecken ym. 2013, 218). Yleispätevää maskuliinia on kritisoitu myös sillä, että se tekee maskuliinimuodosta sekä ylä- että alakäsitteen. Geneerisellä maskuliinisanalla *Lehrer* on kaksi merkitystä samalla tavalla kuten sanalla *päivä*, jota voi käyttää synonyyminä *vuorokaudelle*, mutta sitä voi käyttää myös alakäsitteenä tuolle 12 tunnin ajanjaksolle, jolloin on valoisaa (vrt. vastakohta *yö*). (Schoenthal 1989, 308.)

Jo sanojen diakroninen kehitys osoittaa selkeästi, ettei *-er*-päätteisillä tekijännimillä ole koskaan ollut sukupuolineutraalia merkitystä. Geneerinen maskuliini ei ole yleispätevä tapa viitata kaikkiin tekijöihin, ja maskuliinimuodolla on alusta alkaen viitattu vain miespuolisiin henkilöihin, jotka tekevät jotakin. (Diewald 2018a, 293.) Yleispätevän maskuliinin käyttö on vähenemässä saksassa, ja muita vähemmän androsentrisiä kielellisiä keinoja on otettu käyttöön ja sukupuolia alettu tuoda esiin. Tosin joissakin, yleensä vanhemmissa, teksteissä on yhä nähtävissä, että geneeristä maskuliinia käytetään kuvaamaan kaikkia tekijöitä. Tällöin tosin kyseisen kirjallisen tuotoksen alkuun voi olla

kirjattu ns. vastuuvapautuslauseke, kuten esimerkiksi berliiniläisen Humboldt-yliopiston lehdessä:

In dieser Zeitung verwenden wir allein aus Platzgründen in Ausnahmefällen nur männliche und nicht geschlechterspezifische Formulierungen. Wir bitten dafür um Verständnis. (Humboldt 2017, 2).

Käytämme tässä lehdessä vain tilansäästösyistä ja poikkeuksellisesti ainoastaan maskuliinimuotoja emmekä sukupuolitettuja muotoja. Toivottavasti ymmärrätte. (Käännös TM)

Lisäksi tekstien tuottaja voi haluta eksplisiittistaa tarkoituksensa esimerkiksi tekstin alussa ja näin ohjata lukijan ajattelua tai ainakin pyrkiä vaikuttamaan siihen, varsinkin jos teksteissä on intertekstuaalisuutta ja viitteitä vanhempiinkin teksteihin, kuten EU-teksteissä saattaa olla (Kuva 1 ja Kuva 2).

Näiden valintamenettelyjen yhteydessä viittauksella tiettyä sukupuolta olevaan henkilöön tarkoitetaan myös viittausta kaikkiin muuta sukupuolta oleviin henkilöihin.

Kuva 1. Euroopan komission suomenkielinen kiinnostuksenilmaisupyyntö väliaikaisista toimihenkilöistä käännöstoimen pääosastolle (European Personnel Selection Office 2020a).

Jede Bezugnahme in diesen EPSO-Auswahlverfahren auf Personen eines bestimmten Geschlechts gilt grundsätzlich ebenso für Personen anderen Geschlechts.

Kuva 2. Euroopan komission saksankielinen kiinnostuksenilmaisupyyntö väliaikaisista toimihenkilöistä käännöstoimen pääosastolle (toisinto kuvan 1 tekstille) (European Personnel Selection Office 2020b).

Tässä alaluvussa on keskitytty miesten näkyvämpään rooliin teksteissä (ja yhteiskunnassa), seuraavassa luvussa tuodaan naisekin esiin ja esitellään feminististä kielikritiikkiä.

2.2.2. Naiset esiin (eksplisiittisesti)

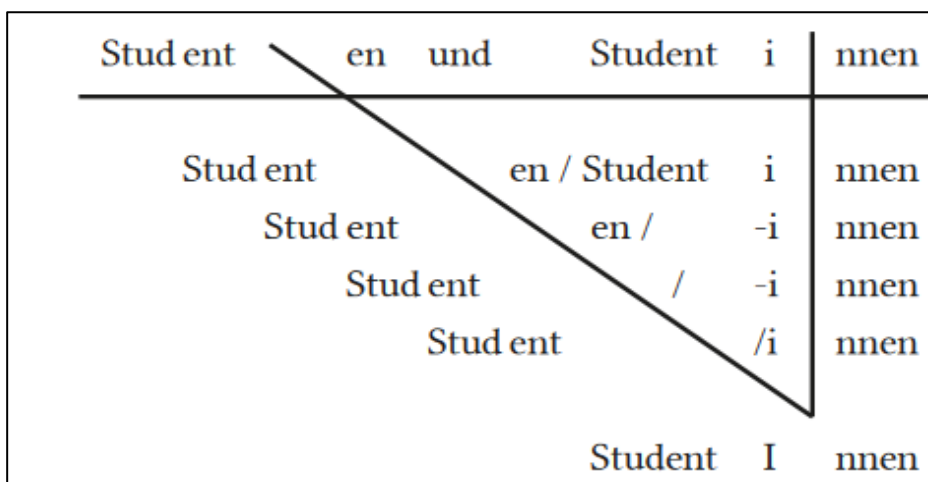
Die feministische Sprachkritik fußt auf dem Standpunkt, mithilfe der Sprache solle eine ideale Wirklichkeit, in der Männer und Frauen gleichgestellt sind, erreicht werden (Ängsal 2011, 285).

Feministinen kielikritiikki perustuu näkemykseen, että ihannetodellisuus, jossa miehet ja naiset ovat samanarvoisia, voidaan tavoittaa kielen avulla (Ängsal 2011, 285). Feministinen kielitiede syntyi Saksan liittotasavallassa seuraten Yhdysvalloissa aiemmin alkanutta feministiliikettä. Feministisen kielitieteen taustalla on näkemys, joka tuo kielen ja ajattelun yhteen. Kieli toimii sekä peilinä, joka heijastaa historiallisesti kehittyneen ajattelun ilmaisutapaa, että esteenä muuttuvan tai jo muuttuneen todellisuuden hahmottamisessa, mutta myös apuvälineenä tämän muutoksen toteuttamisessa. (Schoenthal 1989, 300.) Muiksi apuvälineiksi muutoksen toteuttamisessa voidaan laskea ohjeet, neuvot ja suositukset. Ensimmäiset ohjeet seksistisen kielenkäytön välttämiseksi, *Richtlinien zur Vermeidung sexistischen Sprachgebrauchs*, julkaistiin Saksan liittotasavallassa vuosina 1980 ja 1981, ja vuonna 1987 myös Itävallassa annettiin suosituksia miehen ja naisen kielellisen tasa-arvon toteuttamiseksi. Aiheen tutkimus lisääntyi, erityisesti kielentutkijat Senta Trömel-Plötz (1979, 1980) ja Luise F. Pusch (1979, 1984) tutkivat paljon naisen näkyvyyttä tekstissä sekä naista ja kieltä. Tutkimustiedon lisääntyessä ohjeitakin voitiin päivittää ja julkaista enenevässä määrin. (Schoenthal 1989, 297.) Yliopistot ovat yleensäkin toimineet tiennäyttäjinä kieli- ja sukupuoliasioissa (Acke 2019; Ivanov ym. 2018, 271–272).

Vuonna 1975 Verena Stefan korvasi kirjassaan *Häutungen* kaikki *man*-indefiniittipronominit uudissanalla *frau*, mikä oli ensimmäinen kuuluisa esimerkki naisen (*Frau*) näkyväksi tekemisestä kielen keinoin. (Schoenthal 1989, 296–297.) Feministisen kielitieteen alkuaikoina alettiin kiinnittää huomiota naisen näkyvyyteen yhteiskunnassa ja erityisesti kielessä. Naisia alettiin tehdä näkyväksi, ja näkyväksi kirjoittamisen keinoja oli useita, esimerkiksi tekstin feminisoiminen (*Feminisierung*): naiset siis sisällytettiin tarkoitajoukkoon eksplisiittisesti esimerkiksi rinnastamalla heidät miesten kanssa (Bußmann–Hellinger 2003, 154–155). Eräät jopa kirjoittivat tai käänsivät kirjat uusiksi muuttamalla mieheen viittaavat pronominit naiseen viittaaviksi pronomineiksi. Eräät feministiset kielikunnat alkoivat taas käyttää *geneeristä feminiiniä* kirjoituksissaan vastalauseena niin pitkää jatkuneen geneerisen maskuliinin käytölle □ erityisesti Leipzigin yliopisto toteuttaa tätä strategiaa – (Diewald 2018a, 296–297), mutta tämän käyttö on marginaalista. *-in*-päätteen lisääminen tekijännimiin oli toiminut naiset esiintuovana keinona jo pitkään, mutta vähitellen yleistyi tapa (lainsäädännön kehittämisen ja kehittymisen johdosta) tuoda nais- ja miessukupuolet tasavertaisesti esiin mainitsemalla ja rinnastaen molemmat eksplisiittisesti (*Beidnennung* tai *Paarformen*), esimerkiksi *Stu-*

dentinnen und Studenten ('opiskelijat'). Myös tarvetta rinnastaa yhdyssanoja, joilla on henkilöviitteinen alku, kuten *Beamten-gesetz* ('virkailijalaki', (*Beamten* 'virkailija', mask.)), Schoenthal on miettinyt jo vuonna 1989 (312). (Schoenthal 1989.)

Molempien sukupuolten esiin tuomista rinnastaen alettiin nähdä liikaa tilaa vievänä, jolloin syntyi tarve säästömuodoille (*Sparformen*) (Bußmann–Hellinger 2003, 155). Alettiin miettiä pitkien tekijännimien kuten *Studenten und Studentinnen* lyhentämistä. *und*-sanalla rinnastamisen vaihtoehdoksi on kehitetty kielellisesti taloudellisimpia keinoja (KUVIO 1), esimerkiksi *und*-sanana korvaamista kenoviivalla (*Schrägstrichlösung*) *Studenten/Studentinnen*. Lisäksi rinnastaessa on mahdollista jättää feminiinimuotoisen sanan alkuosa pois ja kirjoittaa pelkkä loppumorfeemi *-innen* yhdysmerkin jälkeen: *Studenten/-innen*. Myös maskuliinipäätettä *-en* on ehdotettu jätettäväksi pois, sillä se esiintyy feminiinipäätteessäkin (*Student/-innen*). On esitetty myös yhdysmerkkiä jätettäväksi pois (*Student/innen*). Tästä muodosta on kehittynyt feministi(kielitieteilijöiden) käyttöön kirjoitusasu versaali-i:llä, *StudentInnen*, sillä he kokivat että ”naispäätte” oli aina ollut sekundäärinen, pelkkä liite miespuoleisessa tekijännimessä. He luonnehtivat tätä sukupuolineutraalina tapana sisällyttää molemmat sukupuolet tekijännimeen. (Kotthoff ym. 2018, 217.) Erityisesti sveitsinsaksassa käytetään tätä muotoa (Acke 2019, 307; Trömel-Plötz 2007, 26). Sveitsiläinen journalisti Christoph Busch käytti versaali-i:tä (tätä kutsutaan termillä *Binnen-I* tai *Binnenmajuskel*) ensimmäistä kertaa sveitsiläisessä *WOZ*-lehdessä vuonna 1981 sanassa *HörerInnen*, ja kirjoitusasu jäi käyttöön sen yleistyttyä myös berliiniläisessä vasemmistolehdessä *taz* (Landolt–Bodmer 2013).

KUVIO 1. Parimuotojen (*Paarformen*) lyhentämistavat (*Splittings*) graafisesti esitettynä Ludwigin (1989) kuviota mukaillen (teoksessa Kotthoff ym. 2018, 217).

Kuvion kaksi alimmaista kirjoitusasua, erityisesti *Binnen-I*, eivät kuitenkaan ole yhteensopivia perinteisen kieliopin ja ortografisen kirjoitusasun kanssa. *Student/innen*-muotoa moititaan kieliopillisesti virheelliseksi, sillä siitä oli jätetty yhdysmerkki pois. *Binnen-I* puolestaan vääristää ortografista jatkuvuutta (Bußmann–Hellinger 2003, 155). Sen käyttö onkin mielletty liittyvän vasemmistoon tai feministipiireihin, minkä vuoksi monet välttävät sen käyttämistä. *Binnen-I*-muodolla on myös oma ääntämysohje, sillä käytännössä kenoviivan jättäminen sanasta pois poistaa myös rinnasteisuuden, eli kyse ei ole enää sanojen *Studenten* ja *Studentinnen* esille tuomisesta vaan lausumisesta yhtenä sanana, *StudentInnen*, ja ennen versaali-i:tä tulisi pitää lyhyt tauko puheessa, glottaaliklusiili [ʔ] (Kotthoff ym. 2018, 217). Samaa ääntämysmallia käytetään myös sukupuolten moninaisuuden esille tuovissa ortografisissa keinoissa, esimerkiksi sukupuolitähden kohdalla (josta lisää luvussa 2.4.). Myös sulkeiden käyttämisestä on kokeiltu rinnastamisessa, esimerkiksi *Student(inn)en*, mutta sen käyttö ei ole suositeltavaa erityisesti siksi, että se tekee naisista toissijaisia (mt. 2018, 216).

Näitä eri rinnastamisvaihtoehtoja on kuitenkin otettu käyttöön geneerisen maskuliinin rinnalle ja ennen kaikkea sen sijaan. Kaikista muodoista on käyty avointa keskustelua ja niitä on myös kritisoitu. Rinnastusmuotoja kritisoidaan liian pitkeiksi, hankaliksi ja epäselviksi, lisäksi niiden käytön sanotaan siirtävän fokusta tekstin sisällöstä sen kielelliseen muotoon. Lyhytmuotojen puolestaan sanotaan vaikeuttavan luettavuutta ja niiden käytöstä syntyy usein kieliopillisesti virheellisiä sanoja. (Ivanov ym. 2018, 269.) Friedrich ja Heise (2019) ovat tutkineet sukupuolitietoisen kielen vaikutusta tekstien ymmärrettävyyteen ja heidän mukaansa rinnastusmuotojen käyttö ei tee tekstistä vaikeammin ymmärrettävää sana- tai lausetasolla saati esteettisesti vähemmän miellyttävää (perusteita, joita rinnastuksen vastustajat ovat käyttäneet). Rinnastaminen nähdään hyvänä esimerkkinä tasa-arvoisesta kielenkäytöstä, ja se onkin yleisesti suositeltu tapa kirjoittaa.

Tässä alaluvussa on tuotu esille keinoja tuoda naissukupuolta esille. Seuraavassa alaluvussa keskitytään sen sijaan sukupuolten häivyttämiseen tekstistä, sillä aina niiden tuominen ei ole edes tarpeen.

2.2.3. Sukupuolet piiloon: sukupuolten neutralisoiminen ja sukupuolineutraali kieli

Toinen tapa lähestyä kieltä ja sukupuolta saksan kielessä on jälkimmäisen korostamisen sijaan sen näkymättömäksi tekeminen tai neutralisoiminen. Sen sijaan, että mitään sukupuolta korostettaisiin tai tuotaisiin toisen rinnalle tekstissä, kielestä voidaan Diewaldin sanoin (2020, 3) ”poistaa kielellisiä sukupuolen ilmaisimia”.

Jo vuosina 1980–1981 laadituissa suuntaviivoissa tasa-arvoiselle kielenkäytölle on mainintoja ja esimerkkejä kielen tasa-arvoisuudesta, ja nykyään GfdS (2020b) korostaa sukupuolten neutralisointia (*Neutralisieren von Geschlecht*) ja korvaavien muotojen (*Ersatzformen*) käyttöä hyvänä keinona kirjoittaa sukupuolineutraalisti (*geschlechtsneutral*). Korvaaviksi muodoiksi lasketaan sukupuolineutraalit, sukupuolirajat ylittävät muotoilut tai abstraktit käsitteet, joita käyttämällä naiset tai miehet eivät ole kielellisesti näkyvissä (Krome 2020, 38). Näitä muotoja ovat substantivoidut partisiipit tai adjektiivit, ja tässä tapauksessa erityisesti monikkomuotojen käyttö ei sukupuolita tekijää: *die Studierenden* (’opiskelevat’, sen sijaan että puhuttaisiin ’opiskelijoista’, *Studenten und Studentinnen*), *die Kranken* (’sairaata’, sen sijaan että puhuttaisiin esimerkiksi ’potilasta’, *Patienten und Patientinnen*). Joissain tekstityypeissä on mahdollista myös henkilöiden häivyttäminen muuttamalla lause passiivimuotoon, jos tekijää ei ole tarpeen eksplisiittistä. Suora puhuttelu on myös yksi keino. Tekijännimen käyttämisen sijaan ilmaisun voi myös muuttaa kollektiivisempaan muotoon, että esimerkiksi maskuliinimuotoisen *der Leiter* -sanan (’johtaja’) sijaan käyttäisikin *die Leitung* -sanaa, jolla tarkoitetaan johtoa tai johtohenkilöstöä. Sanoja voidaan myös muotoilla uudelleen adjektiivin avulla, esimerkiksi sen sijaan että puhuttaisiin ’lääkärin neuvoista’ (*Rat eines Arztes*) voidaan puhua ’lääkinnällisistä neuvoista’ (*ärztlicher Rat*). GfdS ehdottaa myös relatiivilauseiden käyttöä tekijän neutralisoinnissa lauseesta eli ei kirjoitettaisi esimerkiksi ’kaikki osallistujat’ (*alle Teilnehmer*) vaan ’kaikki, jotka osallistuvat’ (*alle, die teilnehmen*). Myös adverbiaalinen määreen käyttö on mahdollista: sen sijaan että joku ’toimisi asiamiehenä’ (*handeln als Vertreter*), voi ’toimia jonkun nimiin’ (*handeln in fremden Namen*). Lisäksi saksassa on yleistä, erityisesti työpaikkailmoituksissa, että tekijännimen tarkoitteentä määritetään eksplisiittisesti tekijännimen jälkeen sulkeissa: *Wir suchen Maler (m/w/d)* (=männlich, weiblich, divers), ’Haetaan maalareita (mies/nainen/muu)’. (GfdS 2020b, 56–58.)

Jotkut substantiivit ovat aidosti geneerisiä. Tekijännimiä, joilla ei ole semanttista piirrettä ”miespuolinen” tai ”naispuolinen”, kutsutaan sukupuolineutraaleiksi substantiiveiksi (*geschlechtsindifferente, epizöne Substantive*, myös *geschlechtsunspezifische Substantive*). Niitä esiintyy kaikissa suvuissa: *die Person* (‘henkilö’), *die Waise* (‘orpo’), *der Mensch* (‘ihminen’), *der Star* (‘tähti’), *das Kind* (‘lapsi’), *das Genie* (‘nero’). Sukupuolineutraaleja tekijännimiä voidaan siis käyttää jokaisen sukupuolen edustajista, sillä ne eivät yksinkertaisesti ilmaise sukupuolta. Sukupuolineutraaleja tekijännimiä voi löytää yläkäsitteiden avulla eli sen sijaan että puhuttaisiin sukupuolitettuihin ’naisista’ tai ’miehistä’ (*Frau, Mann*), puhutaan ’henkilöistä’ (*Person*), ’tyttöjen’ ja ’poikien’ (*Mädchen, Junge*) sijaan ’lapsista’ (*Kind*). Sukupuolitettuihin tekijännimet tunnistaa helposti siitä, että ne esiintyvät pareittain ja esiintyvät suorassa oppositiossa toisiinsa nähden. Tämä oppositio voi muodostua kahdesta etymologisesta toisistaan riippumattomista lekseemeistä (kuten dikotomisesti ajateltu *Frau–Mann*-minimipari) tai kahdesta lekseemistä, joiden sanavartalo on sama (kuten *Studentin* ja *Student*). Sukupuolineutraalit nominit (*geschlechtsunspezifische Nomina*) puolestaan eivät esiinny pareittain lekseemienä tai johdoksina. (Diewald 2018a, 290–292.) Sukupuolineutraalien substantiivien käyttö onkin tärkeä neutralisoinnin tekniikka, kun halutaan käyttää sukupuolitietoista kieltä (Diewald 2020, 5). Myös *das*-artikkelin käyttöä sukupuolineutraalin nimeämisen keinona haluttiin lisätä aikoinaan: *das Student, das Lehrer* (Diewald 2020, 3). Tämä kuitenkin miellettiin alentavaksi, sillä *das*-artikkeli on enemmän asioihin kuin ihmisiin viittaava.

Yhteenvedon voi todeta, että saksan kielijärjestelmällä on käytössään kahdenlaisia tekijännimiä: sukupuolineutraaleja tekijännimiä ja sukupuolitettuja tekijännimiä. Näistä molemmista on esitetty esimerkkejä tässä luvussa. Siitä, miten tekijännimet kategorisoidaan, ei ole konsensusta. Esimerkiksi Ängsalin (2011) mukaan geneerisen maskuliinin käyttö on sukupuolineutraalia, mutta kaikki tutkijat eivät allekirjoita tätä (ks. luku 2.2.1.). Kaikissa sukupuolen neutralisointiyrityksissä on omat puolensa, mutta myös kritiikkiä löytyy. Sukupuolineutraalilla tai sukupuolitietoisella kirjoittamisella on paikkansa, ja se herättää samantapaista keskustelua kuin aikoinaan, kun naista alettiin kirjoittaa näkyväksi (ks. luku 2.2.2.), vaikkakaan enää ei ole kyse vain kahdesta eri sukupuolesta. Tärkeää on kuitenkin, että sukupuolitietoisen ja sukupuolineutraalin viestinnän keinoja on useita ja niitä kehitetään lisää. Tämän tutkimuksen tarkoitus on keskittyä yhteen sukupuolen moninaisuuden esille tuomisen keinoon, sukupuolitähteen, josta lisää seuraavassa alaluvussa.

2.3. Post-feminististä kielikritiikkiä: sukupuolen moninaisuus ja *Gendersternchen*

Feminististen kielitieteilijöiden esimerkistä 1980-luvulta lähtien on kehitetty kaikkia sukupuoliä tasa-arvoisesti esittävää (*gender-fair*) kieltä ja kielioppaitakin, ja yhdessä queer-teorian, -lingvistiikan ja transihmisten ja intersukupuolisten ryhmien emansipaation asteittaisen kehittymisen kanssa alettiin luoda keinoja tehdä näkyväksi myös ei-heteronormatiivisia identiteettejä (Kolek 2019, 118–119). Ajankohtaiseksi tuli siten kysymys siitä, miten muitakin sukupuoliä ja sukupuolen moninaisuutta voitaisiin tuoda esille kielen keinoin. Ängsalin mukaan (2011, 285) postfeministisessä kielikritiikissä kyse on siitä, että todellisuutta ei voida tavoittaa ilman uusia kielellisiä tai käsitteellisiä ilmaisuja (*Neuprägungen*), joilla huomioidaan kaikki mahdolliset sukupuoli-identiteetit miehen ja naisen lisäksi.

Ensimmäinen uusi kielellinen keino tuoda muut sukupuolet näkyviin saksan kielessä oli alaviivan käyttö tekijännimissä (*Gender_gap*), jonka tarvetta Herrmann perusteli seuraavasti:

Um die Illusion zweier sauber geschiedener Geschlechter aufrecht zu erhalten, kennt unsere Sprache nur die zwei Artikel „sie“ und „er“ sowie die zwei darauf bezogenen Wortendungen, zumeist das weibliche „...in“ und das männliche „...er“. Alles, was außerhalb dieser Ordnung liegt, wird fortwährend verleugnet, denn der Vorstellungshorizont unserer Sprache ist auf eine binäre Struktur eingegrenzt. Dagegen möchte ich einen anderen Ort von Geschlechtlichkeit setzen, einen Ort, den es zu erforschen gilt und um den wir kämpfen sollten, er sieht so aus: *_*. (S_he 2003.)

Herrmann (2003) kritisoi sitä, kuinka saksan kieli on rajoittunut binääriseen rakenteeseen, ja ehdottaa tilaa, johon muitakin sukupuoliä voi asettaa, jota voi tutkia, jota pitää puolustaa ja joka näyttää seuraavalta: *_*. (S_he 2003.)

Alaviivaa voidaan käyttää monella tapaa. Yleisin tapa on sen merkitseminen tekijännimeen ennen feminiinipäätettä (*Student_innen*), ja sitä voidaan käyttää myös dynaamisesti: *Stu_dentinnen* (Ängsal 2011). Alaviivaa voidaan käyttää myös artikkeleissa tai pronomineissa: *Jede_r Student_in muss sein_ihr_e Prüfung ablegen*. (Hornscheidt 2008, 421). Alaviivaa käytettiin sen alkuaikoina ennen kaikkea vasemmistoon suuntautuvissa internetmedioissa ja blogeissa, joiden pitäjistä useimmilla oli akateemista taustaa (mt., 422). Erikoismerkkien käyttö sukupuolten moninaisuuden ilmaisemisessa on sittemmin lisääntynyt ja esimerkiksi alaviivalle Google.de löysi hakuehdolla ”Student_innen” 24.10.2011 1780 osumaa. (Ängsal 2011, 280.) Yhdeksän vuotta myöhem-

min 23.10.2020 toteuttamani oma hakuni ”Student_innen” tuotti osumia jo 46 400 kappaletta. *Gender_gap* ei ole ainoa erikoismerkki, jota on ehdotettu sukupuolten moninaisuuden merkitsemiseen, esimerkiksi *Student_innen*-sanalle on ehdotettu myös muita kirjoitusmuotoja kuten: *Student*innen*, *Student!innen*, *Student:innen*, *Studentx*. (Kotthoff–Nübling–Schmidt 2018, 218–221.) Myös treemalla merkittyä i-kirjainta (i) ehdotettu käytettäväksi (Stephan 2019): *Studentinnen*.⁵ Näille kaikille merkintätavoille on yhteistä se, että ne luovat tilaa kahden sukupuolen välille, kyseenalais-tavat sukupuolidikotomian ja sisällyttävät muutkin sukupuoli-identiteetit joukkoon. (AG 2014/15; Ängsal 2011, Kotthofin ym. 2018, 218 mukaan.)

Tätä post-feminististä lähestymistapaa sekä yhtä sen ilmaisumuotoa, sukupuolitähteä, esitellään lisää seuraavassa luvussa.

2.3.1. Sukupuolitähti saksan kielihistorian jatkumossa

Tässä tutkimuksessa keskitytään sukupuolitähteen, jota ilmaistaan asteriskilla ja joka onkin alkanut vakiintua postfeministisen kielikritiikin välineeksi ja ilmaisukeinoksi. Sukupuolitähti (*Gendersternchen*), *, on jatkumoa feministisen versaali-i:n (*Binnen-I*) ja toisen ortografisen erikoismerkin, alaviivan (*Gender_gap*) käytölle (ks. kuvio 1 luvussa 2.2.2.). Alaviiva symbolisoi moninaisia vaihtoehtoja ja liikkumatilaa eri muodoille, mutta sukupuolitähdellä voidaan ilmentää sukupuolen moninaisuutta voimakkaammin, sillä tähdessä on useita sakaroita, joilla voidaan symboloida erilaisuutta ja moninaisuutta vielä paremmin (AG 2014, 20).

Sukupuolitähteä ehdotettiin alun perin korvaamaan sanojen päätteitä. Tähdellä oli tarkoitus viedä sukupuoli pois kielestä, siten että *-merkinnällä korvattaisiin sukupuo-limerkinnyt kuten *-er* ja *-in* kokonaan. Sen sijaan, että kirjoitettaisiin *Liebe_r Leser_in*, *der_die das gerade liest* (‘Rakas lukija, joka luet tätä juuri nyt’), kirjoitettaisiin *Lieb* Les**, ** du das gerade liest*. Tähdellä korvattaisiin näin useita kieliopillisia tehtäviä: toisaalta suffiksit (kuten sanassa *lieb**), toisaalta artikkelit tai pronominit. (Baumgartinger 2008, 35.)

⁵ Koska tutkimukseni käsittelee ennen kaikkea sukupuolitähteä, en perehdy näihin muihin erikoismerkkeihin tarkemmin. Lisätietoa alaviivan käytöstä tekijännimissä voi lukea mm. Ängsalin (2011) tutkimuksesta.

Sukupuolitähdellä alettiin kuitenkin vähitellen korvata alaviivan käyttöä Wienin yliopiston mallin mukaisesti, jossa alaviivasta käytiin keskustelua vuonna 2004. Sukupuolitähti merkitään asteriskilla * ja yleensä tekijännimeen ennen feminiinipäätettä *-in*, kuten sanassa *Schüler*in* (‘koululainen’). Asteriski on otettu käyttöön tietojenkäsittelytieteistä, jossa sillä merkitään rajatonta jokerimerkkiä (korvausmerkkiä) eli *placeholder*:ia, jolla voidaan tarkoittaa mitä tahansa merkkiä tai merkkijonoa. Hakuoperaattoreissa asteriskia käytetään juuri rajattomana jokerimerkinä, jos ei olla varmoja tekstin kirjoitusasusta tai halutaan hakea useampaa vaihtoehtoa. Täten esimerkiksi *Genderstern**-hakusanalla voi hakea sekä *Genderstern*-lemmaa sekä sen mahdollisia muita muotoja kuten *Gendersternchen*:iä, mahdollista monikkomuotoa *Gendersterne* jne.

2.3.2. Sukupuolitähti: määritelmä ja käyttö

Sukupuolitähti ja sen sakarat ilmentävät muita sukupuolivaihtoehtoja dikotomisen nais-/miesjaottelun lisäksi. Merkin tarkoitus on tuoda muutkin sukupuoli-identiteetit näkyviin. Kuten *-in*, */in*, *In* ovat merkinneet lähinnä naissukupuolta, * tekee näkyväksi muitakin sukupuoliä naisia ja miehen lisäksi. Sukupuolitähteä käytetään saksankielisissä tekijännimissä yleisimmin siinä kohdin, missä feminiinipääte *-in* lisätään sanan maskuliinimuotoon, esimerkiksi *Student*in* sanassa opiskelija (*Studentin*, ‘opiskelija’, feminiini; *Student*, ‘opiskelija’, maskuliini), ja sillä sisällytetään kaikkensukupuoliset opiskelijat tarkoitejoukkoon. Tämä pätee myös monikkomuotoihin (*Student*innen*).

Tähteä voidaan käyttää myös yhdyssanoissa, jos tekijännimi muodostaa esimerkiksi yhdyssanan ensimmäisen osan: *Student*innenverband* (vrt. *Studentinnenverband*, *Studentenverband*), kun on kyse opiskelijayhdistyksestä. Yhdyssanojen sukupuolittamiseen suhtaudutaan kuitenkin kiistanalaisesti eikä yhdyssanoja ole tutkittu paljon, ja eräät tahtot puoltavat sukupuolitähden käyttöä yhdyssanoissa kun toiset taas eivät (Ivanov ym. 2018, 270). Esimerkiksi Diewald (2018a, 286) jättää yhdyssanat tutkimuksensa ulkopuolelle, koska hänen mielestään tulee ensisijaisesti keskittyä muotoihin, jotka viittaavat henkilöihin. Saksan kielen yhdistyksen GfdS:n mukaan yhdyssanoissa, joiden ensimmäinen sana on sukupuolispesifinen, ei pitäisi käyttää sukupuolitettua sanaa, jos yhdyssanan toinen osa viittaa johonkin asiaan kuten esimerkiksi **Ärztinnenbesuch*⁶ (‘lääkärikäynti naislääkäriin luona’), mutta jos yhdyssanan toinenkin osa on tekijännimi, voi sukupuolittaminen olla mielekästä, esimerkiksi *Lehrerinsohn* (naisopettajan pojasta puhut-

⁶ tässä asteriskilla merkitään epäkieliopillisuutta

taessa) (GfdS 2020b, 62). Yhdyssanoissa esiintyy yleensä vain yksi sukupuolitähti ja se merkitään ensimmäiseen sukupuolta ilmentävään sanaan, esim. *Anwohner*inneninitiative* ('asukasaloite'). Sukupuolitähteä voidaan käyttää myös artikkeleissa tai pronomineissa: *der*die, ein*e, jede*r, er*sie* (AG 2014/15, 21).

Ortografinen erikoismerkki keskellä sanaa kiinnittää huomiota ja saa lukijan pysähtymään hieman. Se, onko huomio välttämättä positiivista vai onko erikoismerkkien käyttö ”usein tietoisesti ärsyttävä näkeväksi tekemisen keino” (Kotthoff ym. 2018, 222), on kysymys, jota voisi tutkia eriprofiilisissa kielenkäyttäjryhmissä.

Sukupuolitähti on näkyvä elementti kirjoitetussa kielessä, mutta sen käytön tulisi kuulua myös puheessa. Sitä ilmaistaankin glottaaliklusiililla ennen sukupuolitähden esiintymistä sanassa (Stefanowitsch 2018; Völkening 2019, 4). Glottaaliklusiililla tarkoitetaan äänihuuliraon ja rustoraon sulkemista lyhyeksi hetkeksi, jolloin ilman kulku keuhkoihinkin pysähtyy hetkeksi. Tämä ääni, jota kansainvälisissä foneettisissa aakkosissa (IPA) merkitään symbolilla [ʔ], on yleinen saksassa, sitä käytetään esimerkiksi jokaisen vokaalialkuisen sanan alussa. Esimerkiksi ranskalaislähtöinen skandaalia tarkoittava sana *Eklat* lausutaan [ʔekla:] eikä [ekla:]. Glottaaliklusiili sukupuolitähden merkkinä muuttaa myös sanojen lausumista siten, että esimerkiksi sanat *Moderator*, *Moderatorin* ja *Moderator*in* ('juontaja') saavat kaikki erilaisen lopputavun ääntämyksessään: [modə'ra:to:ʔ], [modera'to:RIN] ja [modera'to:ʔɪn]. (Stefanowitsch 2018.) Sukupuolitähden realisoituminen glottaaliklusiilina, 'sukupuolitaukona' (*Genderpause*), vastaa myös kritiikkiin siitä, että sukupuolitähti olisi vain feministinen salajuoni saada kaikki tekijännimet lausuttua kuten tekijännimien feminiinimuodot: esimerkiksi *Schülerinnen*. Kuitenkin myös *SchülerInnen* pitäisi ääntää glottaaliklusiililla (Kotthoff ym. 2018, 217) eli äännöstapa on ollut olemassa jo aiemmin. Sukupuolitähden ääntämistä varten tehdään nykyään jopa opetussivuja esimerkiksi äänityön ammattilaisia, podcastien ja YouTube-videoiden tekijöitä tai äänikirjojen lukijoita varten (vrt. Bukenberger 2020).

Sukupuolitähden käyttö on yleistynyt. Esimerkiksi Kromen tutkimuksessa (2020), jossa analysoitiin sukupuolitietoisempia kirjoitusasuja tekijännimelle *Mitarbeiter*, käytetyin muoto sukupuolten moninaisuuden ilmaisemiseen tekijännimissä oli *Mitarbeiter*in*, jonka osuus oli vuoden 2019 alkupuoliskolla 30,4 %, kun taas alaviivaa ei esiintynyt aineistossa kertaakaan. Dikotomisesti sukupuolittavia esiintymiä esimerkkisanasta tutkimuksessa olivat *MitarbeiterIn* (44,4 %), *Mitarbeiter und Mitarbeiterin* (15,6 %), *Mit-*

arbeiter/in (7,8 %) ja *Mitarbeiter/-in* (1,8 %) (N=6883). (Krome 2020, 35.) (Lisää tietoa sukupuolitähden yleistymisestä luvussa 4).

2.3.3. Sukupuolitähteä kohtaan ilmaistua kritiikkiä

Koska asteriskilla on monta muutakin käyttötarkoitusta, sen käyttöä sukupuolen moninaisuuden ilmaisemisessa on kritisoitu. Feministisistä kielitieteilijöistä esimerkiksi Luise F. Pusch (2019) on kritisoinut sukupuolitähden käyttöä sillä, että ”se pakottaa jälleen naisen pelkäksi loppuliitteeksi”, koska sukupuolitähti repii sanan kolmeen osaan: miesvartalo, sukupuolitähti, naispäätte. Feminististen kielitieteilijöiden mukaan sukupuolitähden käyttö on kuin ottaisi askeleen taaksepäin naisten näkyväksi kirjoittamisessa (ks. 2.3.2.), että nainen on taas se jälkimmäinen tai alisteinen vaihtoehto (Pusch 2019).

Sukupuolitähden ym. ortografisten erikoismerkkien käyttöä on kritisoitu myös siitä, että ne hankaloittavat kielenkäyttöä. Saksalaisen kielitieteilijä Peter Eisenbergin mukaan yleisesti hyväksyttävän saksan opettaminen, ”ein allgemein akzeptiertes Deutsch zu vermitteln”, voi olla vaikeaa, jos saksanopettajatkaan eivät pääse yksimielisyyteen opettavan kielensä muodoista ja sisällöstä (Eisenberg 2020, 29). Kromen (2020, 44) mukaan erityisesti kieltä ja oikeinkirjoitusta vasta oppivien kuten peruskoululaisten, saksaa toisena kielenä oppivien, lukihäiriöisten ja selkokielen tarvitsijoiden kannalta olisi tärkeää, että tekstit olisivat selkeästi rakennettuja, helposti luettavia ja ymmärrettäviin sääntöihin viittaavia.

Rat für Deutsche Rechtschreibung (jatkossa RdR), saksankielisen oikeinkirjoituksen neuvosto, ei suosittele sukupuolitähden käyttöä. Tästä on tehty virallinen päätös marraskuussa 2018. Myös Saksan liittopäivät on vuonna 2020 tehnyt katsauksen sukupuolineutraaliin kielenkäyttöön koskien erityisesti kouluja ja muita laitoksia ”*Rechtsverbindlichkeit der Verwendung der deutschen Rechtschreibung in Schulen und anderen Einrichtungen*“ (”Saksan oikeinkirjoituksen käytön laillinen sitovuus kouluissa ja muissa laitoksissa”), jossa lainataan RdR:n päätöstä. Päätöksessä kirjataan kuusi vaatimusta sukupuolineutraaleille teksteille. Niiden tulisi

- olla täsmällisiä asiatasolla
- olla ymmärrettäviä ja luettavissa
- olla luettavissa ääneen
- taata oikeusvarmuus ja yksiselitteisyys

- olla käännettävissä, kun otetaan huomioon saksankieliset maat, joissa on paljon virallisia- ja vähemmistökieliä
- taata lukeville ja kuuleville mahdollisuus keskittyä itse asiaan. (RdR 2018.)

Näistä vaatimuksista on luettavissa huomioita sukupuolitähden kohdistuvasta kritiikistä. Sukupuolitähteä on kritisoitu siitä, että se vie liikaa huomiota itse asialta ja että sitä on hankala toteuttaa puheessa. Sukupuolitähden käytön vastustamista on perusteltu myös ääneenlukusovelluksilla, jotka ovat yleistyneet saksankielisen median internetsivuilla esteettömyyden edistämiseksi. Sukupuolitähden käyttö sokeiden ja näkövammaisten näkökulmasta pitää myös ottaa huomioon, sillä Saksan sokeiden ja näkövammaisten yhdistyksen mukaan erikoismerkkien käyttäminen pistekirjoituksessa – myös paperilla – on hankalaa, ne hankaloittavat lukemisen sujuvuutta ja yhdistys ei siksi suosittelekaan erikoismerkkien käyttöä (DBSV 2020). Tämä ongelma on tosin poistettavissa asetuksista, ja joillain sivustoilla erikoismerkkien ääneenlukeminen on kytketty jo oletusarvoisesti pois päältä tai asetukset muuttavat kyseiset erikoismerkit välilyönneiksi, joka ei häiritse ymmärrettävyyttä ja ääntämyskin on tuolloin sukupuolitähden kohdalla oikea (ESF 2019).

Saksan kielen yhdistys GfdS:kään ei myöskään tue sukupuolitähden käyttöä. Sen kaksijakoiseen sukupuoliajatteluun perustuvan sukupuolineutraalin kielenkäytön suositusten listalla on ainoastaan *Doppelnennung* eli rinnastaminen, *Schrägstrichlösung* eli keno-viivan käyttö sekä *Ersatzformen* eli korvausmuodot (GfdS 2020b, 61). GfdS näkee tarpeen sanaston kehittämiseksi sukupuolten moninaisuuden kuvaamista varten, mutta ei suosittele sukupuolitähden tai muiden ortografisten erikoismerkkien käyttöä juuri siksi, että ne voivat johtaa kieliopillisesti virheellisiin kirjoitusasuihin (mt., 56). Esimerkiksi kirjoitettaessa *Student*innen* ei näy maskuliinista monikkomuotoa *Studenten* ja erityisesti ääneen lukiessa on olemassa riski, että sana luettaisiin kuten feminiinimuotoinen *Studentinnen*. Myös se, että saksassa puuttuu sanoja, esimerkiksi nimityksiä, pronomineja ja puhuttelu- ja taivutusmuotoja, muista kuin nais- ja miessukupuolista puhumiseen, on GfdS:n mukaan syy olla käyttämättä sukupuolitähteä (mt., 62).

Sukupuolitähden käyttöä kohtaan kohdistuneella kritiikillä on vahvat perustelut, mutta sukupuolidiskurssissa sukupuolitähteä vastustavat mielletään usein vanhanaikaisen, patriarkaalisen kielen suosijoiksi tai preskriptivisteiksi, joiden mielestä kielen ei tule muuttua tai kehittyä.

Tässä luvussa on käsitelty saksan kieltä ja sukupuolta. Ensin on esitelty näkökulmia sukupuolitietoiseen viestintään, minkä jälkeen on esitelty saksan kielen kehitystä feministisestä näkökulmasta. Sitten on tarkasteltu postfeminististä kielenkäyttöä eli eri keinoja tehdä muutkin sukupuolet kuin nainen ja mies näkyviksi. Erityisesti on keskitytty sukupuolitähden esittelemiseen, sen määritelmään ja käyttöön. Luvussa on myös käsitelty sukupuolitähden kohdistuvaa kritiikkiä, jota onkin paljon, koska useat kielenkäyttäjät suhtautuvat voimakkaasti kieleensä eivätkä kielen muutos ja kehittyminen miellytä kaikkia. Seuraavassa luvussa esitellään tutkimuksessa käytettyä aineistoa sekä korpusmenetelmää.

3. Aineisto ja menetelmä

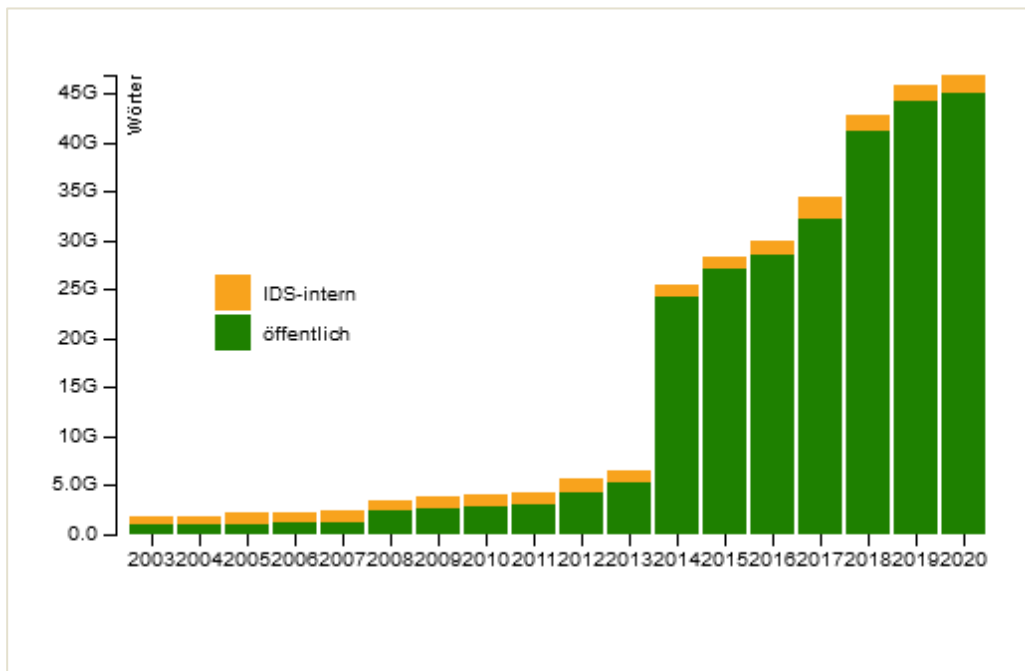
Tässä luvussa esittelen ensin saksan kielen referenssikorpuksen, DeReKon, sekä sen osakorpuksista kokoamani tutkimusaineistoni, jonka jälkeen esittelen tutkimusmenetelmäni. Käytän tutkimuksessani korpusanalyysiä, joka on menetelmä tiedon etsimiseen suurista tekstimassoista. Tarkastelen, mitä korpus tarkoittaa, mitä korpuslingvistiikka on ja minkälaisia korpustyökaluja on.

3.1. *Deutsches Referenzkorpus* – aineiston esittely

Tässä luvussa esittelen ensiksi tutkimuksessani käyttämäni korpuksen, DeReKon (*das Deutsche Referenzkorpus*). Kuvaan ensin korpusta yleisesti, jonka jälkeen keskityn esittelemaan työssäni käyttämiäni osakorpuksia W1, W2, W3 ja W4. Korpustutkimuksessa voidaan käyttää erilaisia korpuksia riippuen tutkimuksen tavoitteista tai tutkimuskysymyksistä. DeReKo on avoin saksan yleiskielen korpus. Yleiskielen korpuksilla eli referenssikorpuksilla tarkoitetaan korpuksia, jotka on suunniteltu edustamaan tutkittavaa kieltä kokonaisuutena ja joista voidaan tehdä yleistyksiä, jotka koskevat koko kieltä. Avoimia korpuksia voidaan laajentaa jatkuvasti, kun taas suljettuun korpukseen ei lisätä mitään sen jälkeen, kun se on koottu. (Bowker–Pearson 2002, 11–13.)

DeReKo on Mannheimissa sijaitsevan saksan kielen tutkimusinstituutin (*Leibniz-Institut für Deutsche Sprache*, jatkossa IDS) kokoama maailman suurin saksan kirjoitetun kielen referenssikorpus. Se on koottu tutkimustarkoitukseen, ja maksuttoman rekisteröinnin jälkeen käyttäjä voi tutkia sen avulla valitsemiaan kielen ilmiöitä COSMAS II -korpustutkimus- ja -analyysijärjestelmässä tai KorAP-korpusanalyysipalvelussa (Corpus Analysis Platform). Tutkimusaineistoni on koostettu MAS II -korpustutkimusjärjestelmällä.

Tammikuussa 2020 DeReKo-korpuksessa oli n. 47 miljardia sanaa. Korpuksen tekstit edustavat kaunokirjallisia, tieteellisiä ja populääritieteellisiä tekstejä, lehtitekstejä ja muita tekstilajeja. DeReKoa laajennetaan ja päivitetään jatkuvasti, ja korpuksesta n. 96 % on rekisteröityjen käyttäjien käytettävissä (kuviossa 2 merkitty vihreällä) ja puuttuva n. 4 % on tekijänoikeussyistä rajattu vain IDS:n tutkimuskäyttöön (kuviossa 2 merkitty keltaisella). (IDS 2020a.)

KUVIO 2. IDS:n DeReKon sanamäärien kehitys vuosittain ja miljardeittain, vihreällä merkitty avoimessa käytössä olevat, keltaisella vain IDS:n tutkimuskäytössä olevat sanamäärät (IDS 2020a).

DeReKon tekstit on valittu edustamaan saksan kieltä sen luonnollisessa käyttöympäristössä. DeReKoon on siis valittu vain ns. oikeita tekstejä, eikä korpusta varten kirjoitettuja tekstejä. Kuitenkin tekstien käyttöoikeuksien kanssa on hankaluuksia, sillä kaikki eivät halua antaa tekstejään maksutta käytettäväksi edes tutkimuskäyttöön, ja siksi tekstien edustavuudesta on täytynyt tinkiä hieman. Myös tekstien metadatassa ei ole otettu huomioon käytettävyyttä tai tekstit on luovutettu IDS:lle muokkaamattomina. Tämä vaikuttaa korpuksen sisältöön eikä IDS:llä välttämättä ole resursseja raakadatan muokkaamiseen. Tämän vuoksi kriteereitä tekstien valinnalle on pitänyt hieman höllentää. (IDS 2020b.)

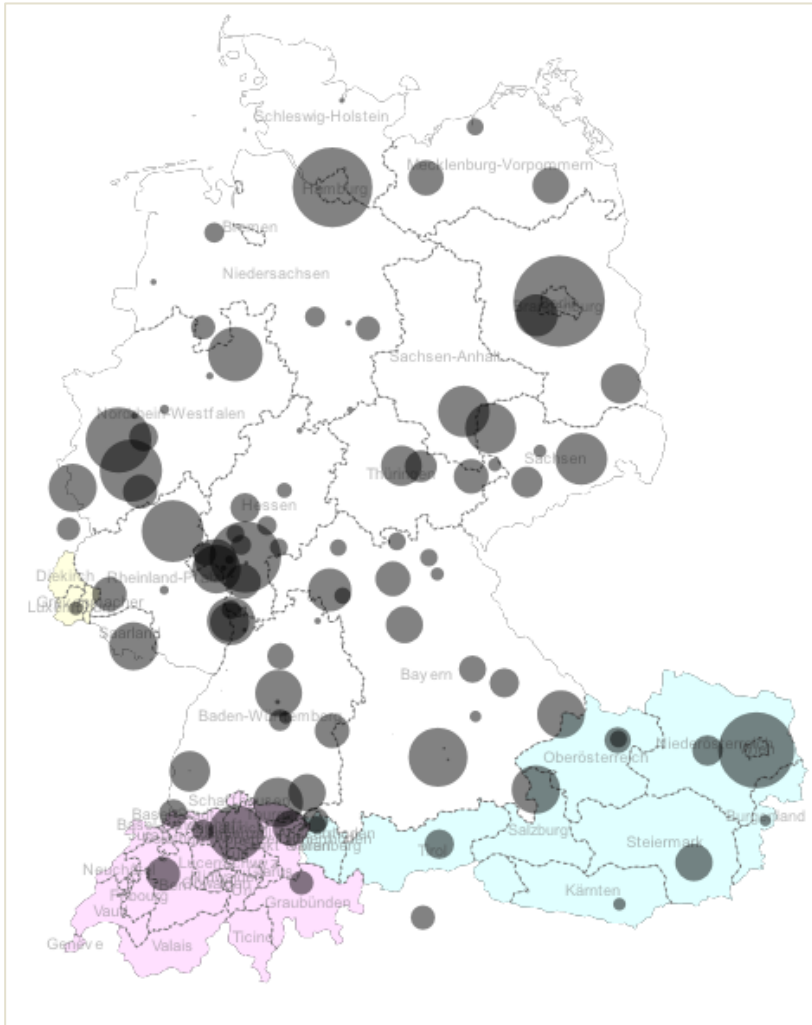
DeReKossa olevat tekstit ovat käytettävissä ainoastaan tieteelliseen ja ei-kaupalliseen käyttöön. Tekstikorpuksia voi käyttää ainoastaan COSMAS II -järjestelmän tai KorAP:n avulla. Kenelläkään ei ole pääsyä korpusten kokoteksteihin, vaan tekijänoikeusyistä vain osa teksteistä on nähtävissä kunkin haun yhteydessä. (IDS 2020c.)

Tekstit, joita on valittu korpuksiin, ovat yleensä eri formaateissa, riippuen alkuperäisen käyttäjän tarpeista. Jotta tekstit voidaan sisällyttää IDS:n korpukseen, ne pitää konver-

toida standardisoituun muotoon. Tähän tarkoitukseen IDS on luonut oman tekstimallin (*IDS text model*), ja mekaanisen standardoinnin apuna toimivat jäsentimet, konvertterit ja suodattimet, joista osa on IDS:n kehittämiä. Tietojen konvertoiminen vaatii paljon huoltoa ja korjausta (sen, että ohjelmaa huolletaan ja korjataan), ja se on aikaa vievää ja kallista. Korpuksia täydennetään jatkuvasti ja olemassa olevia ylläpidetään tarkastamalla niitä säännöllisesti sekä lisäämällä niihin lisätietoja teksteistä. DeReKoon on suunnitteilla laajennuksia, esimerkiksi MoCoDa2-Korpus (Mobile Communication Database 2), johon kerätään mm. tekstejä pikaviestimistä. (IDS 2020d.)

3.1.1. Lehtitekstit

Keskityn tutkimuksessani lehtiteksteihin, koska ne ovat DeReKossa ainoita tekstilajeja, joissa sukupuolitähteä käytetään. Sukupuolitähteä ei nimittäin esiinny aineistossa kaukokirjallisuudessa, ainoastaan sanomalehdissä ja vain viimeisimmän 10 vuoden aikana. Lehtitekstit on kerätty korpukseen koko saksan kielialueelta (KARTTA 1): Saksasta, Itävallasta, Sveitsistä, Luxemburgista, Italiasta sekä Belgiasta. Kuvassa ympyröiden koko viittaa kyseisen alueen aineiston osuuden kokoon suhteessa muiden alueiden aineistoihin. Erityisesti pääkaupunkiseutujen (Wien, Berliini) sekä Sveitsissä Zürichin alueen aineistot ovat suuria. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että niillä alueilla julkaistaan eniten, mutta myös muiden suurkaupunkien kuten Hampurin, Düsseldorfin, Kölnin, Frankfurtin, Münchenin, Salzburgin ja raja-alueiden Eupenin, Luxemburgin ja Bolzanon aineistot ovat mainitsemisen arvoisia.

KARTTA 1. Saksan kielialue Euroopassa ja DeReKo-sanomalehtilähteet maantieteellisesti jaoteltuina (IDS 2020e).

Alla olevissa taulukoissa on esitetty kartan suurimpien ympyröiden (Itävalta, Saksa, Sveitsi) alueen viisi sanamäärältään suurinta lehteä korpuksessa. Suurimpien lehtien sanamäärät korpuksessa ovat satoja miljoonia. Taulukoista on myös nähtävissä näiden lehtien sanamäärien kasvu korpuksessa vuosien 2017 ja 2019 välillä. Wienin alueen sanamäärältään suurimmat lehdet ovat *Neue Kronen-Zeitung*, *Kurier* ja *Die Presse* (TAULUKKO 1), Berliinin alueen sanamääriltään suurimmat lehdet ovat *die tageszeitung* [sic], *Die Welt* ja *Berliner Morgenpost* (TAULUKKO 2) ja Zürichin alueella *Neue Zürcher Zeitung*, *Zürcher Tagesanzeiger* ja *Blick* (TAULUKKO 3).

TAULUKKO 1. Itävallan/Wienin sanamääriltään suurimmat lehdet korpuksessa (IDS 2020e).

	2017	Sanamäärä	2019	Sanamäärä	Muutos
1.	Neue Kronen-Zeitung	494 826 499	Neue Kronen-Zeitung	552 028 885	+57 202 386
2.	Kurier	331 935 705	Kurier	370 596 055	+38 660 350
3.	Die Presse	319 802 266	Die Presse	370 596 055	+50 793 789
4.	Der Standard	220 813 437	Der Standard	245 683 027	+24 869 590
5.	Wiener Zeitung	157 416 033	Wiener Zeitung	175 655 937	+18 239 904
	YHTEENSA	1 524 793 940		1 714 559 959	+189 766 019

TAULUKKO 2. Saksan/Berliinin sanamääriltään suurimmat lehdet korpuksessa (IDS 2020e).

	2017	Sanamäärä	2019	Sanamäärä	Muutos
1.	die tageszeitung	480 943 430	die tageszeitung	514 905 253	+33 961 823
2.	Die Welt	434 170 447	Die Welt	464 258 639	+30 088 192
3.	Berliner Morgenpost	360 256 112	Berliner Morgenpost	387 238 447	+26 982 335
4.	Berliner Zeitung	355 949 535	Der Tagesspiegel	383 964 759	+28 015 224
5.	Der Tagesspiegel	351 867 399	Berliner Zeitung	387 154 024	+35 286 625
	YHTEENSA	1 983 186 923		2 137 521 122	+154 334 199

TAULUKKO 3. Sveitsin/Zürichin sanamääriltään suurimmat lehdet korpuksessa (tummennetulla pohjalla olevat luvut eivät ole vertailukelpoisia, sillä vuonna 2019 *Neue Zürcher Zeitung* korvasi *Handelszeitung*-lehden sanamäärältään neljänneksi suurimpana lehtenä Sveitsissä). (IDS 2020e).

	2017	Sanamäärä	2019	Sanamäärä	Muutos
1.	Neue Zürcher Zeitung	331 348 145	Neue Zürcher Zeitung	362 483 701	+31 135 556
2.	Zürcher Tagesanzeiger	317 111 695	Tagesanzeiger	340 259 343	+23 147 648
3.	Blick	60 834 465	Blick	70 669 121	+9 834 656
4.	Handelszeitung	60 561 288	NZZ am Sonntag	65 023 452	4 462 164
5.	SonntagsZeitung (Tages-Anzeiger)	59 054 274	SonntagsZeitung (Tages-Anzeiger)	64 735 345	+5 681 071
	YHTEENSÄ	828 909 867		903 170 962	74 261 095

COSMAS II -käyttöliittymän avulla aineistoa on mahdollista jaotella käyttötärpeen mukaan, esimerkiksi lähteittäin, korpuksittain, dokumenteittain, maittain, ajanjaksoittain (vuosikymmenittäin, vuosittain, kuukausittain, päivittäin, ennen ajankohtaa tai sen jälkeen), tekstityypeittäin tai teemoittain. COSMAS II:ssa on mahdollista hakea tietoa eri korpuksista tai osakorpuksista, luoda omia korpuksia ja jopa tallentaa niitä. Korpusten tekstit voi jakaa COSMAS II:ssa klusterianalyysin avulla ohjaamattomasti eri teemoihin luokittelijan avulla⁷. COSMAS II -käyttöliittymässä on mahdollista määrittää tuloksille luotettavuusarvo (*Zuverlässigkeitswert*) ja olen määritellyt sen taulukoita luotaessa 90 %:ksi. Tämä kasvattaa ”määrittelemätön”-teeman osuutta, mutta muuten tulokset ovat vertailukelpoisia.

3.1.2. DeReKon osakorpuksiset

DeReKo on jaettu neljään kirjoitetun kielen arkistoon: W, W2, W3 ja W4. Nämä arkistot on jälleen jaettu osakorpuksiin, joista voi tehdä tarvitsemiaan hakuja. Olen valinnut

⁷ DeReKon jakamisesta teemoihin (klusteroinnista) voi lukea lisää saksaksi Weißin (2005) julkaisusta.

tuotkimusaineistokseni jokaisesta arkistosta yhden, ”samanarvoisen” osakorpuksen, ja kerron näistä osakorpuksista lisää seuraavaksi.

Kutsun ensimmäistä osakorpusta ”W-ohneWikipedia-öffentlich - alle öffentlichen Korpora des Archivs W (mit Neuakquisitionen, ohne Wikipedia)” nimellä W1. W1-osakorpus sisältää kaikki W-arkiston korpuksset ilman Wikipedia-artikkeleita, ja siinä on yli 9 miljardia sanaa (9 019 922 068), yli 31 miljoonaa tekstiä, jotka on otettu 207:stä eri lähteestä. Osakorpuksessa on aineistoa vuodesta 1772. Aineistosta 65,1 % on Saksan, 18,8 % Itävallan, 15,3 % Sveitsin ja 0,8 % Luxemburgin kielialueilta. (TAULUKKO 4.) Kolme yleisintä määriteltävissä olevaa teemaa osakorpuksessa ovat vapaa-aika ja viihde: yhdistykset, tapahtumat (9,9 % teksteistä); urheilu: jalkapallo (8,1 % teksteistä) sekä vapaa-aika ja viihde: matkustaminen (7,2 % teksteistä), kun luotettavuusarvoksi on järjestelmässä määritelty 90 %. Osakorpuksen sanamäärällisesti suurimmat julkaisijat ovat *Rhein-Zeitung*, *Mannheimer Morgen* ja *Niederösterreichische Nachrichten*. (DeReKo 2020.)

TAULUKKO 4. DeReKon W1-osakorpuksen sisältö maittain: ensimmäisessä sarakkeessa on tekstien määrä, seuraavassa sanamäärät. (DeReKo 2020.)

Maat	Tekstejä	Saneita	%-osuus
Saksa	20 482 947	6 212 556 049	65,1
Itävalta	5 912 117	1 224 004 843	18,8
Sveitsi	4 805 231	1 518 584 917	15,3
Luxemburg	239 375	64 776 259	0,8
YHTEENSÄ	31 439 670	9 019 922 068	

”W2-öffentlich - alle öffentlichen Korpora des Archivs W2 (mit Neuakquisitionen)” -osakorpuksessa eli W2:ssa on yli 10 miljardia sanaa (10 455 526 240), yli 41 miljoonaa tekstiä, jotka on otettu 154:stä eri lähteestä. Osakorpuksessa on aineistoa

vuodesta 1997. Aineistosta 78,1 % on Saksan, 11,6 % Itävallan, 5,8 % Sveitsin, 2,6 % Italian ja 1,8 % Belgian kielialueilta. (TAULUKKO 5.) Kolme yleisintä teemaa osakorpuksessa ovat vapaa-aika ja viihde: yhdistykset ja tapahtumat (13,3 % teksteistä); urheilu: jalkapallo (8,7 % teksteistä) ja politiikka: kuntapolitiikka (7,1 % teksteistä), kun luotettavuusarvoksi on määritelty 90 %. Osakorpuksen sanamäärällisesti suurimmat julkaisijat ovat *Frankfurter Neue Presse*, *Kölner Stadt Anzeiger* ja *Badische Zeitung*. (DeReKo 2020.)

TAULUKKO 5. DeReKon W2-osakorpuksen sisältö maittain: ensimmäisessä sarakkeessa on tekstien määrä, seuraavassa sanamäärät (DeReKo 2020).

Maat	Tekstejä	Saneita yhteensä	%-osuus
Saksa	32 123 214	8 538 156 171	78,1
Itävalta	4 780 453	860 221 855	11,6
Sveitsi	2 385 614	677 965 648	5,8
Italia	1 085 536	198 127 651	2,6
Belgia	740 521	181 054 915	1,8
YHTEENSÄ	41 115 338	10 455 526 240	

Käyttämässäni W3-osakorpuksessa ("W3-öffentlich - alle öffentlichen Korpora des Archivs W3 (mit Neuakquisitionen)") on lähes 10 miljardia sanaa (9 908 746 745), yli 45 miljoonaa tekstiä, 52:sta eri lähteestä. Osakorpuksessa on aineistoa vuodesta 1997. Aineistosta 84,7 % on Saksan, 12 % Itävallan ja 3,3 % Sveitsin kielialueilta. (TAULUKKO 6.) Kolme yleisintä määriteltävissä olevaa teemaa osakorpuksessa ovat vapaa-aika ja viihde: yhdistykset ja tapahtumat (16,4 % teksteistä), urheilu: jalkapallo (9,4 % teksteistä) ja politiikka: kunnallispolitiikka (7,7 % teksteistä), kun luotettavuusarvoksi on määritelty 90 %. Osakorpuksen sanamäärällisesti suurimmat julkaisijat ovat *Rheinische Post*, *Mitteldeutsche Zeitung* ja *Neue Westfälische*. (DeReKo 2020.)

TAULUKKO 6. DeReKon W3-osakorpuksen sisältö maittain: ensimmäisessä sarakkeessa on tekstien määrä, seuraavassa sanamäärät. (DeReKo 2020.)

Maat	Tekstejä	Saneita yhteensä	%-osuus
Saksa	38 673 987	8 527 156 674	84,7
Itävalta	5 464 797	892 996 359	12
Sveitsi	1 517 379	488 593 712	3,3
YHTEENSÄ	45 656 163	9 908 746 745	

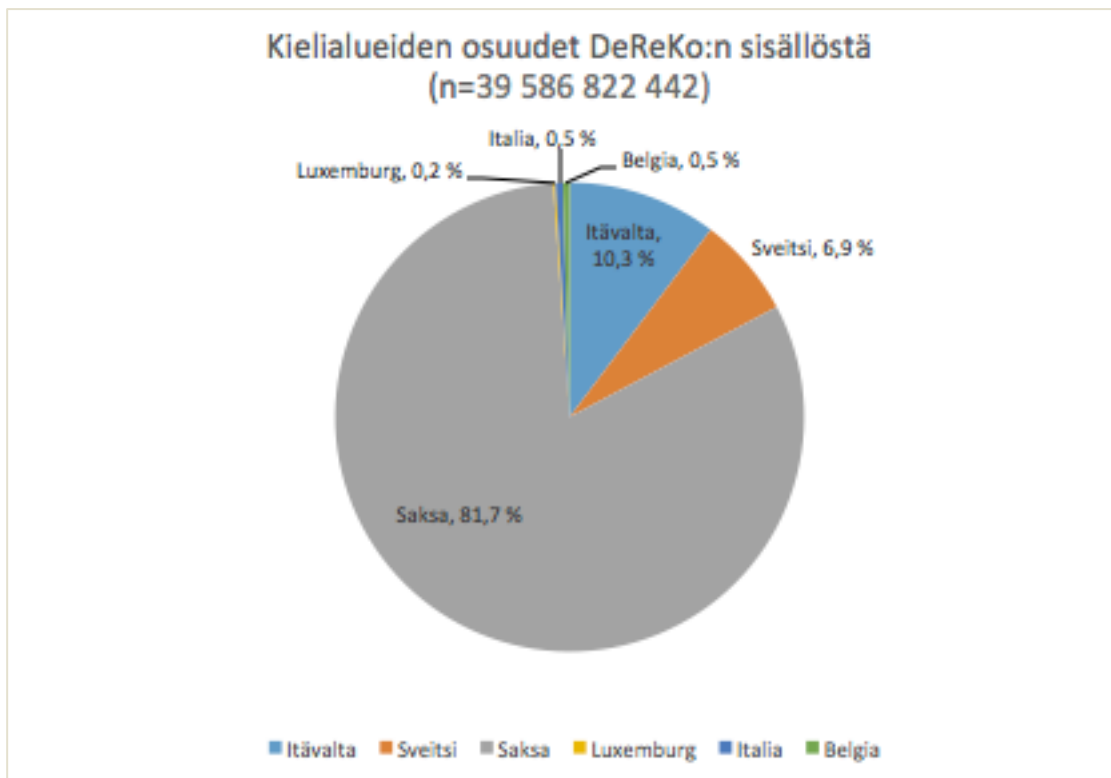
W4-osakorpuksessa ("W4-öffentlich - alle öffentlichen Korpora des Archivs W4 (mit Neuakquisitionen)") on yli 10 miljardia sanaa (10 202 627 389), yli 41 miljoonaa tekstiä, 39:stä eri lähteestä. Osakorpuksessa on aineistoa vuodesta 1992. Aineistosta 87,9 % on Saksan, 11,8 % Itävallan ja 0,3 % Sveitsin kielialueilta. (TAULUKKO 7.) Kolme yleisintä määriteltävissä olevaa teemaa osakorpuksessa ovat vapaa-aika ja viihde: yhdistykset ja tapahtumat (16 % teksteistä), urheilu: jalkapallo (8 % teksteistä) ja politiikka: kunnallispolitiikka (8 % teksteistä), kun luotettavuusarvoksi on määriteltä 90 %. Osakorpuksen sanamäärällisesti suurimmat julkaisijat ovat *Südkurier*, *Sächsische Zeitung* ja *Saarbrücker Zeitung*. (DeReKo 2020.)

TAULUKKO 7. DeReKon W4-osakorpuksen sisältö maittain: ensimmäisessä sarakkeessa on tekstien määrä, seuraavassa sanamäärät. (DeReKo 2020.)

Maat	Tekstejä	Saneita yhteensä	%-osuus
Saksa	36 481 398	9 045 658 273	87,9
Itävalta	4 890 585	1 093 853 057	11,8
Sveitsi	112 687	63 116 059	0,3
YHTEENSÄ	41 484 670	10 202 627 389	

3.1.3. W1–W4-osakorpukset yhdessä

Osakorpusten kaikkia tietoja ei ole mahdollista yhdistää, sillä tieto on osittain päällekkäistä. Osakorpuksissa on 39 586 822 442 sanaa, joista keskimäärin 81,7 % on Saksan kielialueelta, 10,3 % Itävallan ja 6,9 % Sveitsin. Italian (0,5 %), Belgian (0,5 %) ja Luxemburgin (0,2 %) prosentuaaliset osuudet jäävät alle yhden. (KUVIO 3.) Kolme sanamäärällisesti suurinta julkaisijaa DeReKossa ovat *Rhein-Zeitung*, *Rheinische Post* ja *Südkurier*. Saksan kielialueelta on korpuksia DeReKossa jo vuodelta 1772, Itävallan varhaisin korpus on vuodelta 1991 ja Sveitsin 1994. Belgian kielialueelta on lisätty ensimmäinen korpus vuonna 1999, mutta Italian ja Luxemburgin aineistoa on otettu DeReKoon vasta 2000-luvulla, Italian vuonna 2000 ja Luxemburgin vuonna 2008. (DeReKo 2010.)

KUVIO 3. Osakorpusten tiedot koottuna yhteen: kunkin kielialueen prosentuaalinen osuus DeReKossa.

Taulukossa 8 on osakorpusten W1–W4 kymmenen yleisintä teemaa ja niiden sanamäärät. Jokaisessa osakorpuksessa esiintyvät teemat on merkitty väreihin. Kun tarkastelee osakorpuksia teemoittain, huomaa, että 10:stä suurimmasta teemasta kahdeksan toistuu jokaisessa osakorpuksessa. Teemoja ei ole käsitelty yhtä paljoa ts. sanamäärät poikkeavat toisistaan, mutta osakorpukset ovat muuten verrattain edustavia ja tasapainossa.

TAULUKKO 8. Osakorpusten W1–W4 kymmenen yleisintä teemaa ja niiden sanamäärät (DeReKo 2020).

W1	Sanoja	W2	Sanoja
Politiikka: Kotimaa	933 917 171	Urheilu: Jalkapallo	1 077 679 498
Vapaa-aika, Viihde: Matkustaminen	760 881 995	Vapaa-aika, Viihde: Yhdistykset, Tapahtumat	1 062 281 436
Urheilu: Jalkapallo	754 236 163	Politiikka: Kunnallispolitiikka	872 260 562
Politiikka: Ulkomaat	650 984 565	Vapaa-aika, Viihde: Matkustaminen	757 902 825
Politiikka: Kunnallispolitiikka	604 736 022	Valtio, Yhteiskunta: Biografiat, Haastattelut	497 435 199
Vapaa-aika, Viihde: Yhdistykset, Tapahtumat	556 383 398	Politiikka: Kotimaa	496 600 564
Valtio, Yhteiskunta: Biografiat, Haastattelut	497 374 867	määrittelemätön	486 145 319
määrittelemätön	397 541 689	Politiikka: Ulkomaat	420 329 769
Valtio, Yhteiskunta: Perhe, Sukupuoli	361 964 965	Valtio, Yhteiskunta: Perhe, Sukupuoli	415 537 812
Kulttuuri: Musiikki	328 414 466	Kulttuuri: Musiikki	414 757 724
Sanamäärä koko osakorpuksessa	9 019 922 068		10 455 526 240
W3	Sanoja	W4	Sanoja
Vapaa-aika, Viihde: Yhdistykset, Tapahtumat	1 289 991 314	Vapaa-aika, Viihde: Yhdistykset, Tapahtumat	1 248 702 881
Urheilu: Jalkapallo	1 174 038 159	Urheilu: Jalkapallo	999 908 919
Politiikka: Kunnallispolitiikka	962 262 318	Politiikka: Kunnallispolitiikka	972 475 407
Vapaa-aika, Viihde: Matkustaminen	725 676 449	Vapaa-aika, Viihde: Matkustaminen	829 224 984
määrittelemätön	535 082 974	määrittelemätön	500 264 614
Valtio, Yhteiskunta: Biografiat, Haastattelut	430 658 439	Politiikka: Kotimaa	444 424 871
Kulttuuri: Musiikki	415 115 148	Kulttuuri: Musiikki	435 389 049
Valtio, Yhteiskunta: Perhe, Sukupuoli	396 672 006	Valtio, Yhteiskunta: Biografiat, Haastattelut	421 319 489
Politiikka: Kotimaa	371 495 143	Valtio, Yhteiskunta: Perhe, Sukupuoli	405 120 059
Urheilu: Sekalainen	277 871 798	Valtio, Yhteiskunta: Koulutus	314 197 909
Sanamäärä koko osakorpuksessa	9 908 746 745		10 202 627 389

Sanamääriltään suurimpia teemoja osakorpuksissa ovat:

1. vapaa-aika, viihde: yhdistykset, tapahtumat
2. urheilu, jalkapallo
3. politiikka, kunnallispolitiikka
4. vapaa-aika, viihde: yhdistykset, tapahtumat
5. valtio, yhteiskunta: biografiat, haastattelut.

3.2. Korpustutkimus menetelmänä

3.2.1. Korpus ja korpuslingvistiikka

Sana *korpus* tulee alun perin latinankielisestä sanasta *corpus* (mon. *corpora*), joka tarkoittaa ruumista ja kehoa. Myöhemmin sanaa on alettu käyttää myös kieli- ja käännöstieteissä, sanan määritelmä on muuttunut ja tarkentunut, ja nykyään sanalla *korpus* viitataan kielen luonnollisista esiintymistä koostettuihin, yleensä sähköisiin aineistokoelmiin, joita käytetään kielen ilmiöiden tutkimisessa. Korpukset ovat yleisimmin tekstimuodossa, mutta ne voivat olla myös multimodaalisia ja sisältää esimerkiksi äänitiedostoja, kuvia tai videotiedostoja. (Baker 2010, 6.) McEneryn, Xiaon ja Tonon (2006, 5) mukaan korpus on kokoelma konelukuisia, autenttisia tekstejä, jotka ovat edustava otos tietyistä kielestä tai kielen varieteetista. Bowker ja Pearson (2002, 9) tarkentavat vielä, että korpukset ovat laajoja tekstimassoja, joita on kerätty tiettyä tarkoitusta varten ja joita analysoidaan ja käsitellään tarkoituksenmukaisesti. Ennen korpukset koottiin ja niitä käsiteltiin manuaalisesti, mutta nykyään kokoamista ja käsittelyä voidaan helpottaa teknisillä apuvälineillä, erinäisillä ohjelmin ja käyttöliittymillä.

Korpuslingvistiikalla tarkoitetaan sellaista kielitiedettä, joka painottaa korpuksen merkitystä lingvistisen kuvauksen ja teorianmuodostuksen peruspilarina (Karlsson 2008, 289). Toisin sanoen korpuslingvistiikka on kielen ja sen käytön tutkimusta korpusten avulla. Korpuslingvistiikka ei ole teoria vaan menetelmä (McEnery–Xiao–Tono 2006, 7–8), ja sen ympärille on kehittynyt paljon teoriaa ja kirjallisuutta, mutta loppujen lopuksi se on ”vain” menetelmä kielen piirteiden tutkimista varten.

Korpustutkimus voidaan jakaa kahteen pääsuuntaukseen, korpusvetoiseen (*corpus-driven*) ja korpuspohjaiseen (*corpus-based*). Korpusvetoisessa tutkimuksessa tutkimusote on induktiivinen: teoria muodostetaan korpuksen analysoimisen myötä eli sen perusteella, mitä korpuksesta selviää (McEnery ym. 2006, 8; Givón–Biber 2009, 1). Korpuspohjaisessa tutkimuksessa puolestaan lähestymistapa on deduktiivinen eli teoria on jo olemassa tai tutkimus on tehty aiemmin pienemmällä aineistolla ja korpuksen data vain joko vahvistaa tai kumoaa sen tai tarjoaa tuloksista tarkempaa tietoa (McEnery ym. 2006; Jantunen 2011, 49). Oma tutkimukseni on korpusvetoinen.

Korpustutkimus määritellään usein määrälliseksi tutkimusmenetelmäksi, mutta korpusmenetelmän keinoin hankittuja tietoja on syytä myös analysoida laadullisesti. Korpus-

menetelmän avulla voidaan hakea suurista tekstimassoista ”kaavoja”, kielellisten muotojen esiintymien toistuvuuksia, joita voisi olla ”paljain silmin” hankala nähdä (joko siksi, että ne ovat niin harvinaisia tai niitä on niin paljon), ja niiden kaavojen analysoimiseen tarvitaan laadullista otetta: tutkijan tietoa, kokemusta, taustaa, osaamista ja asiantuntemusta. Myös McEnery ja Wilson ovat jo vuonna 1996 korostaneet, kuinka tärkeää korpuslingvistiikassa on kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen analyysin yhdistäminen. Laadullinen analyysi tarjoaa sisältöä ja tarkkuutta tulosten analysoimiseen, kun taas määrällinen analyysi tilastollisesti luotettavia ja yleistettävissä olevia tuloksia (McEnery–Wilson 1996, 61–63).

3.2.2. Korpustyökalut

Korpusten kokoamista, käsittelyä ja analysointia varten on kehitetty useita elektronisia työkaluja, korpustyökaluja, joissa on useita perustoimintoja, joita voi hyödyntää korpusten tutkimisessa. Näitä ovat mm. konkordanssit, frekvenssi- ja sanalistat, kollokaatiot ja avainsanalistat. Kerron seuraavaksi tarkemmin konkordansseista ja frekvenssilistoista, koska käytän niitä tutkimuksessani.

KWIC-Ausschnitt für Korpus: 2019

zu Treffer:

Seite 1 von 8

1	LVZ19/JAN.00368	...des Jahres 2019 haben wir uns mit vielen Freund*innen auf der Straße getroffen und uns trotz zunehmendem Repressionsdruck...
2	MAZ19/JAN.00230	Hunderte von Politikern*innen sind außer sich vor Wut und Angst: Daten-Hacking - aber sie sind ni...
3	MTK19/JAN.00124	Hunderte von Politikern*innen sind außer sich vor Wut und Angst: Daten-Hacking - aber sie sind ni...
4	NBK19/JAN.00363	...ang die Arbeit mit und für Geflüchtete und Migrant*innen und schafft ein Netzwerk für Integrationsarbeit.
5	NBK19/JAN.00363	...nft attraktive Begegnungsprojekte für alle Bewohner*innen der Stadt zu entwickeln, die Kennenlernen, Teilhabe und einen Dialo...
6	NBK19/JAN.00363	...rden wollen und an die Geflüchteten und Migrant*innen , die in Wunsiedel leben.
7	NWE19/JAN.01707	Inzwischen, liebe Leserinnen und Leser, Leser*innen oder LeserInnen oder Lesende halten wir uns genauer ans Regelwerk, so...
8	NWE19/JAN.01806	Inzwischen, liebe Leserinnen und Leser, Leser*innen oder LeserInnen oder Lesende halten wir uns genauer ans Regelwerk, so...
9	MZE19/JAN.01442	"Die Änderungen sind sehr gravierend für Einwohner*innen , die nicht gewohnt sind mit Gremien umzugehen", hat sich Hugeno...
10	NOW19/JAN.02027	...r, den Film Sankt Paulis starke Frauen - Reeperbahner*innen .
11	NOW19/JAN.02027	Auch sie sind waschechte Reeperbahner*innen und haben ein abgeklärtes Verhältnis zum bunten Treiben rings ...
12	LVZ19/JAN.01248	... Mai zur Sprechzeit von 13 bis 15 Uhr ins Bürger*innenbüro Nordstern, Axis-Passage.
13	MZE19/JAN.02399	"Die Änderungen sind sehr gravierend für Einwohner*innen , die nicht gewohnt sind, mit Gremien umzugehen", hat sich Hugeno...
14	NWS19/JAN.00915	« Schüler*innen für den Umweltschutz», steht in dicken, roten und schwarzen Lettern ...
15	O19/JAN.04100	...n Schafen? ist die zweite Produktion der Bürger*innenbühne , die in der Regie von Anja Michaela Wohlfahrt im April im Grazer ...
16	KN19/JAN.00987	Wir sind Pflegekräfte, Ärzt*innen , Hebammen, Reinigungskräfte, Physio- und Ergotherapeut*innen, Logopäd...
17	KN19/JAN.00987	...bammen, Reinigungskräfte, Physio- und Ergotherapeut*innen , Logopäd*innen, MT-R-L- F-A' s, Service-, Verwaltungs- und Tech...
18	KN19/JAN.00987	...räfte, Physio- und Ergotherapeut*innen, Logopäd*innen , MT-R-L- F-A' s, Service-, Verwaltungs- und Technikangestellte.
19	KN19/JAN.00987	...r arbeiten, machen krank - und gefährden Patient*innen Die Herausnahme der Pflegepersonalkosten aus den Fallpauschale...
20	PNN19/JAN.00674	Alle Mäuse werden Brüder*innen!

Schließen

KUVIO 4. Esimerkki KWIC-näkymästä (DeReKo 2020).

Konkordanssihaun avulla korpuksen käyttäjä voi hakea sanaa tai sanaketjua, ja ohjelma tarjoaa haetun sanan tai sanaketjun kaikki esiintymät käyttäjän näkyville. Haun jälkeen haettu sana näkyy käyttäjän määrittelemän laajuudessa kontekstissa siten, että hakusana esiintyy keskitettynä rivillä. Tätä kutsutaan myös KWIC-hauksi (*key word in context*). (Olohan 2004, 63–75.) Hakulauseke näkyy korostetusti keskellä näkymää, ja hakunäkymässä näkyy esimerkiksi hakuosumien määrä, lähde ja muita tietoja käytetystä ohjelmasta riippuen (kuten kuviossa 4). Haettava kielen ilmiö ei tässä kuviossa ole sana, vaan sanassa esiintyvä asteriski *, saksassa käytetty sukupuolitähti. Konkordanssihaku näyttää kaikki erikoismerkin esiintymät yllä mainitulla tavalla.

Frekvenssilista puolestaan on yksinkertaisimmillaan lista kaikista sanoista, jotka esiintyvät korpuksessa, ja niiden esiintymistaajuudesta. Listat voidaan järjestää eri perustein, esimerkiksi aakkos- tai yleisimmysjärjestykseen. Yleensä frekvenssityökaluihin kuuluu myös mahdollisuus tutkia tilastoja: esimerkiksi korpuksessa olevien sanojen suhde saneisiin (sana/sane-suhde, *type-token ratio*), keskimääräinen virkepituus, tekstikappaleiden yms. pituus voivat olla oleellisia tietoja korpuksen tutkijalle. (Olohan 2004, 77–81.)

Seuraavassa luvussa esittelen tutkimustuloksiani eli miten sukupuolitähteä on käytetty ja käytetään DeReKossa.

4. Sukupuolitähden käyttö

Tässä luvussa kuvataan korpusanalyysin tuloksia, eli keskitytään sukupuolitähden käyttöön numeerisesti ja tuodaan esiin aineistosta poimittuja esimerkkejä, kun olen hakenut tietoa sukupuolitähden käytöstä DeReKon osakorpuksista W1–W4 erinäisillä säännöllisillä lausekkeilla. Tässä luvussa kuvataan sukupuolitähden käytön lisääntymistä vuosittain, sukupuolitähden kirjoitusasua, sen käyttöä sanan lopussa tai sanan sisällä ja sen esiintymistä kielialueittain.

Sanana *Genderstern(chen)* esiintyy DeReKossa ensimmäistä kertaa 23.7.2014 *Falter*-lehdessä. Vuonna 2014 sana *Gendersternchen* tai *Genderstern* esiintyy korpuksessa 3 kertaa. Sanan käyttö lisääntyy aineistossa ja vuonna 2019 ”Genderstern*”-haulla saa 1885 osumaa 930 tekstissä. (DeReKo 2020.)

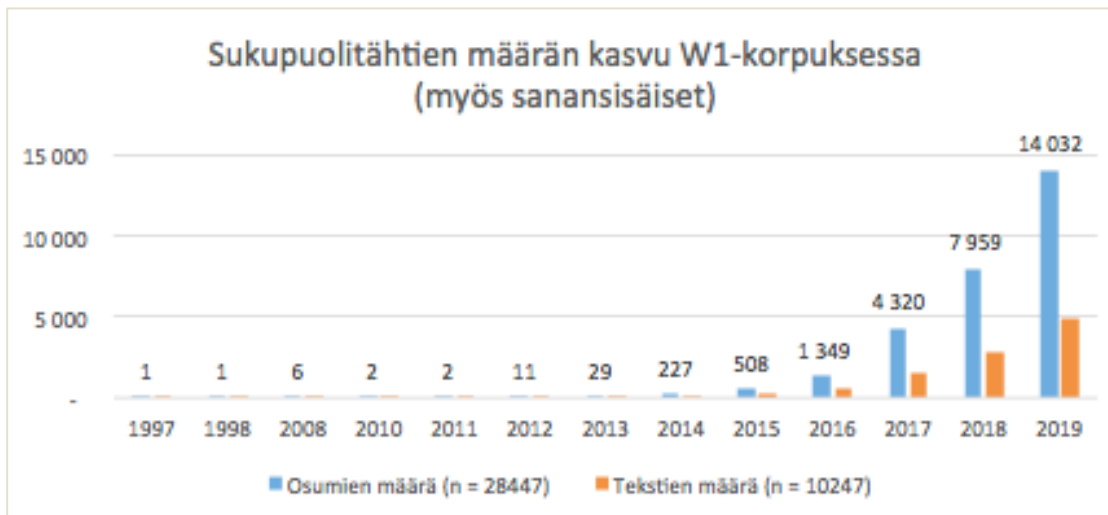
Hakiessani säännöllisillä lausekkeilla (*regular expression, regex*) aineistosta itse sukupuolitähden käyttöä huomasin hakutuloksiin päätyvän myös virheitä. Nämä ovat todennäköisesti tapahtuneet korpusten koostamisvaiheessa, eikä niitä voi rajata mitenkään osumien ulkopuolelle. Tämä ei kuitenkaan vaikuta merkittävästi tulosten luotettavuuteen. Koska säännöllinen lauseke⁸ on muotoiltu niin, että sillä haetaan **in-*, **In-*, **innen-* tai **Innen-* morfeemeja koko sanan lopusta tai keskeltä voi lauseke myös johtaa virheellisiin osumiin silloin kun korpuksessa itsessään on kirjoitusvirheitä, esimerkiksi ylimääräisiä välilyöntejä. Näitä virheosumia ei ole valitettavasti mahdollista suodattaa pois tilastoista, joten pieni virhemarginaali on hyvä ottaa huomioon tuloksia arvioitaessa.

4.1. Sukupuolitähtien käyttö osakorpuksittain

4.1.1. W1-osakorpus

Sukupuolitähden kasvu on lisääntynyt vuosi vuodelta W1-osakorpuksessa. Sitä on yhteensä käytetty 28447 kertaa 10247 tekstissä. (KUVIO 5.)

⁸ Hakulausekkeeni oli `#REG(^[A-Z][a-z]+[*](in|innen|In|Innen)(-[A-Za-z])[a-z]+$)`
`ODER #REG(^[A-Z][a-z]+[*](in|innen|In|Innen)([A-Za-z])[a-z]+$)`.

KUVIO 5. Sukupuolitähden esiintymien määrän lähes eksponentiaalinen kasvu W1-osakorpuksessa (DeReKo 2020).

W1-osakorpuksen aineistossa vuosina 1997 ja 1998 ilmenee virheellisiä osumia, sukupuolitähden käytöksi on laskettu sanoja kuten *Europa*Infoline* ja *Elbmarsch*Ingrid*, koska hakulauseke on määritelty etsimään merkkijonoa **in*, jota edeltää jokin merkkijono ja seuraa jokin merkkijono. Samaten vuonna 2008 hakuosumiin on laskettu mukaan sana *Zone*Interdite* ja vuonna 2010 sana *Frauen*Initiativ*, jota käytettiin kaksi kertaa. (KUVIO 5.)

Sukupuolitähteä käytettiin ensimmäisen kerran W1-osakorpuksessa vuonna 2011, tuolloin kaksi kertaa. Ensin oli kyse koululaislehdestä, *Schüler*innenZeitung*:ista, ja toisella kertaa opiskelijoista, *Student*innen*. Vuonna 2012 sukupuolitähteä käytettiin 11 kertaa, kolme näistä osumista selittyy termillä *All*Inclusive*, mutta taz:in julkaisuissa on jo puhuttu *Bürger*innen*:eistä (’kansalaiset’), joiden lisäksi on käytetty opettajia, ystäviä, eteläburgenlandilaisia ja roolinkantajia tarkoittavia sanoja *Lehrer*innen*, *Freund*innen*, *Südburgenländer*innen* (nimessä *Club der fröhlichen Südburgenländer*innen*, ’iloisten eteläburgenlandilaisten kerho’) ja *Rollenträger*innen*. Vuonna 2013 sukupuolitähteä käytettiin 29 kertaa 24 tekstissä, esimerkiksi projektissa *Mieter*innen stressen zurück* (3 kertaa), kirjoitettaessa jälleen *Club der fröhlichen Südburgenländer*innen*:istä (7 kertaa), mutta lisäksi kirjoitettiin tekijöistä kuten:

- *Kindergärtner*Innen* (’lastentarhalaiset’)
- *Bäckermeister*innen* (’leipurimestarit’)

- *Weiber*innen* (tällä viitattaneen sanaan *Weib*, joka on halventava sana naiselle)
- *Antirassist*innen* ('antirasistit')
- *Anwohner*innen* ('naapurit')
- *Nachbar*innen* ('naapurit')
- *Ausländer*innen* ('ulkomaalaiset')
- *Freund*innen* ('ystävät')
- *Staatsbürger*innen* ('kansalaiset')
- *Unionsbürger*innen* ('unionin kansalaiset')
- *Vorderhausbewohner*innen* ('talon etummaisen osan asukkaat')
- *Konsument*innen* ('kuluttajat')
- *Leser*innen* ('lukijat')
- *Unterstützer*innen* ('tukijat')
- *Schüler*innen* ('koululaiset').

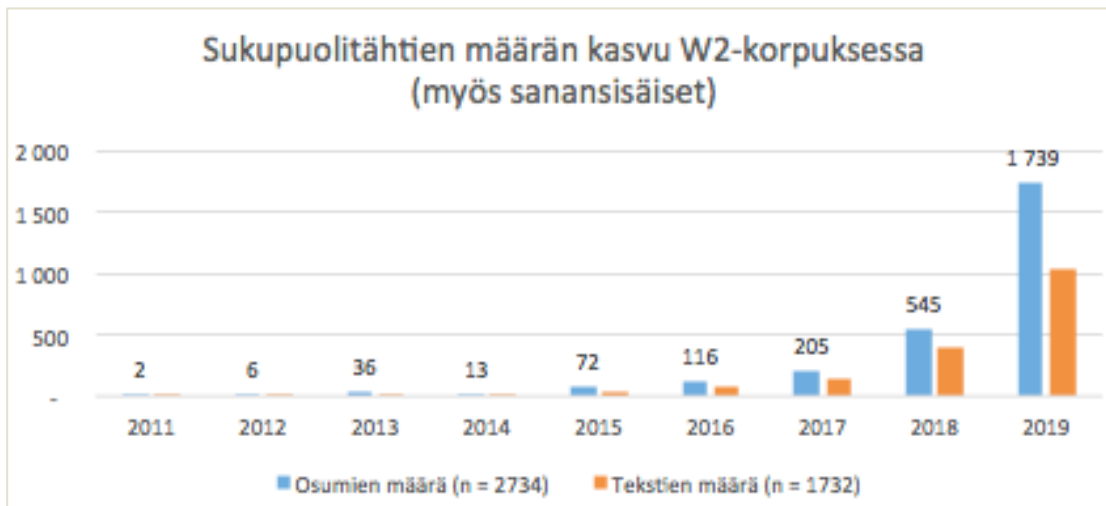
Vuonna 2013 käytettiin myös ensimmäistä kertaa sukupuolitähteä sanansisäisesti, yhdysnassa *Bürger*innen-Rat* ('kansalaiskomitea').

Vuonna 2014 sukupuolitähden käyttö lisääntyi W1-korpuksessa lähes 10-kertaiseksi, osumia on tuolloin 227. Tämä selittyy berliiniläisen vasemmistolehden *taz*:in linjavedolla sukupuolten moninaisuuden sisällyttämisestä osaksi lehden käytäntöjä, ja muiden lehtien osuus on vain 6 % (14 kpl). *taz*:in kielipoliittinen ratkaisu vaikuttanee myös seuraavina vuosina enenevässä määrin, sillä vuonna 2015 sukupuolitähteä on käytetty 503 kertaa, vuonna 2016 jo 1339 kertaa, vuonna 2017 määrä on kasvanut 4302 osumaan ja 2018 jo 7881 osumaan. Vuonna 2019 sukupuolitähteä on käytetty W1-osakorpuksessa 13 947 kertaa.

W1-korpus on poikkeuksellinen siinä, että yhden lähteen eli *taz*:in osuus (26 546) sukupuolitähkien määrästä on lähes 94 % (93,5 %).

4.1.2. W2-osakorpus

Sukupuolitähden käyttö on lisääntynyt myös W2-osakorpuksessa. Sitä on käytetty yhteensä 2734 kertaa 1734 tekstissä. (KUVIO 6.)

KUVIO 6. Sukupuolitähden esiintymien määrän kasvu W2-osakorpuksessa (DeReKo 2020).

Sukupuolitähteä alkoi esiintyä W2-osakorpuksessa vuonna 2011. Tuolloin sukupuolitähti esiintyi kahdesti: sanassa *Nachwuchswissenschaftler*innen* (‘aloittelevat tutkijat’) ja *Künstler*innen* (‘taiteilijat’). Seuraavana vuonna 2012 sukupuolitähti esiintyi jo kuusi kertaa, tosin sanoja (tai nimiä) oli vain kaksi: *Künstler*innenhaus* (‘taiteilijatalo’) ja *Freund*innen* (‘ystävät’), joista jälkimmäinen esiintyi neljä kertaa yhdistyksen *Freund*innen des Freiraums* nimessä. Kaksi kertaa esiintyneessä sanassa *Künstler*innenhaus* käytettiin ensimmäistä kertaa W2-osakorpuksessa sanansisäistä sukupuolitähteä. Vuonna 2013 sukupuolitähti esiintyi 36 kertaa, joista 31 kertaa yhdistyksen *Freund*innen des Freiraums* nimessä. Muut sanat esiintyivät kerran ja ne ovat *Mitpirat*innen* (‘kanssamerirosvot’), *Antirassist*innen* (‘antirasistit’), *Leser*innen* (‘lukijat’), *Mieter*innen* (‘vuokralaiset’) ja *Bekenner*innenschreiben* (‘tunnustuskirje’).

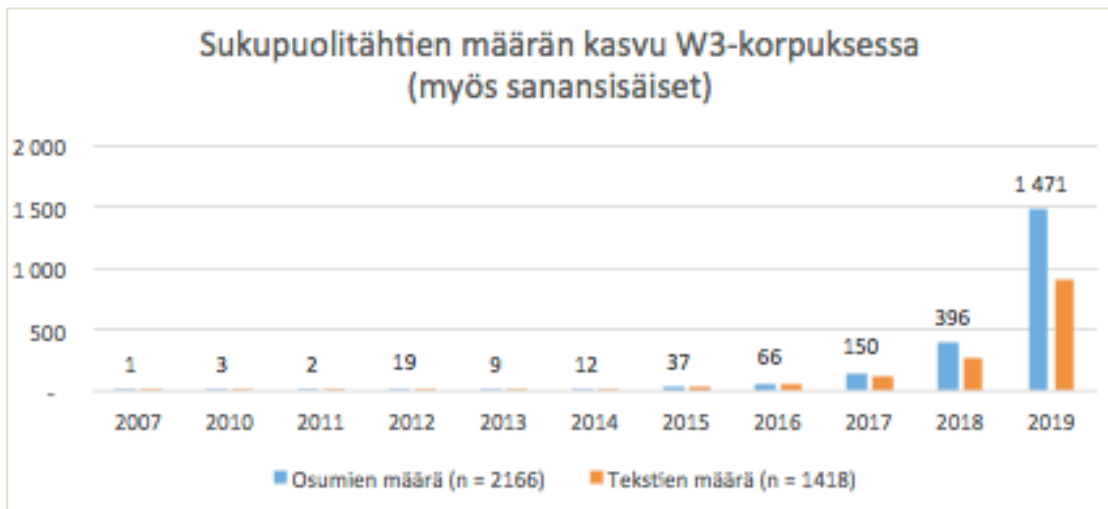
Vuonna 2014 sukupuolitähti esiintyy 13 kertaa, mutta sanavaihtelu on suurempi: *Antifaschist*innen* (‘antifasistit’), *Mieter*innen* (‘vuokralaiset’, 2 kpl), *Autor*Innen* (‘kirjailijat’), *Politiker*innen* (‘poliitikot’), *Teilnehmer*innen* (‘osallistujat’), *Künstlerheld*innenatelier* (‘taiteilijasankariateljee’, 2 kpl), *Bürger*innen* (‘kansalaiset’), *Leser*innen* (‘lukijat’), *Sexist*innen* (‘seksistit’), *Anwohner*innen* (‘naapurit’) ja *Leser*innnen* [sic] (‘lukijat’). Vuonna 2014 osumissa esiintyy ensi kertaa sukupuolitähden jälkeisen i-kirjaimen kirjoittaminen versaalein.

Vuonna 2015 sukupuoliähteä käytettiin W2-osakorpuksessa 72 kertaa. Huomattavaa on tosin se, että tähtiä käytettiin 72 kertaa 32 tekstissä, monissa teksteissä sukupuoliähti esiintyy siis useammin kuin kerran. Vuonna 2016 sukupuoliähdelle on jo 116 osumaa. Osa osumista selittyy sukupuolidiskurssilla ja sukupuoliähtikeskustelulla yleensä, osa sanoista, jotka sisältävät sukupuoliähten, on laitettu lainausmerkkeihin eli ne on syystä tai toisesta haluttu erottaa leipätekstistä, ja muutama osuma selittyy teoksen nimellä *Künstler*inbuch* ('Taiteilijakirja') tai *Künstler*in Buch*, mutta myös tapahtumalla, jonka nimi on *40 000 Theatermitarbeiter*innen treffen ihre Abgeordneten* ('40 000 teatterityöntekijää tapaa kansanedustajansa'), kampanjalla *Nicht ohne unsere Freund*innen* ('Emme ilman ystäviämme') ja teatteriprojektilla nimeltään *Querspieler*innen* ('Ristiinpelaajat') (käännökset TM). Sukupuoliähten käyttö on nähtävissä leipätekstissä erityisesti taiteen alaa käsittelevissä teksteissä. Sukupuoliähten käytössä on myös hienoista epävarmuutta, sillä eräskin esimerkkisana on kirjoitettu *Sängern*innen*, vaikka yleisesti sukupuoliähti ennen feminiinistä päätettä (yleisempi olisi tässä *Sänger*innen*, 'laulajat'). Osumien joukosta löytyy myös sanansisäisen sukupuoliähten käyttöä.

Vuonna 2017 sanoja, joissa oli sukupuoliähti, oli W2-osakorpuksessa 205, joiden joukossa oli jo useampia sanansisäisiä sukupuoliähtiä. *Fußgänger*innenfurten* ('jalankulkijoiden kahluupaikka'), *Dramatiker*innenfestival* ('näytelmäkirjailijafestivaali'), *Junggesell*innenabschied* ('polttarit'), *Student*innenschaften* ('ylioppilaskunnat'), *Bürger*innenversicherung* ('kansalaisvakuutus'), *Sprecher*innenrat* ('puhujaraati'), *Bundessprecher*innenrat(es)* ('liittopäivien puhujaraati'), *Wähler*innenwanderung* ('äänestäjien vaellus'). Vuonna 2018 osumia on 545 ja tekstien määrä oli 389 ja vuonna 2019 osumia on 1739 jo yli tuhannessa (1042) tekstissä.

4.1.3. W3-osakorpus

Sukupuoliähten käyttö on lisääntynyt myös W3-osakorpuksessa, jossa sitä on käytetty yhteensä 2166 kertaa 1418 tekstissä. (KUVIO 7.)

KUVIO 7. Sukupuolitähden esiintymien määrän kasvu W3-osakorpuksessa (DeReKo 2020).

Sukupuolitähteä käytettiin ensimmäisen kerran W3-osakorpuksessa jo vuonna 2010 joulukuussa, kun *Salzburger Nachrichten*:in artikkelissa mainittiin *Kulturbeamt*Innen* (‘kulttuurivirkailijat’) ja *Künstler*Innen* (‘taiteilijat’, 2 kertaa). Vuoden 2007 osumassa on kyse sanasta *Zone*Interdite*, jota ei lasketa sukupuolitähden käytöksi. Vuonna 2011 mainittiin *Künstler*innenhaus* kaksi kertaa. Vuoden 2012 sukupuolitähtiesiintymät selittyvät *Neue Kronen-Zeitung*-lehden 19 osumalla, joista kahdeksan koskee sanaa *All*Inclusive* ja lopuissa 11:ssä on kyse taiteilijoista, *Künstler*innen*. Vuonna 2013 kirjoitetaan yhdistyksestä *Freund*Innen des Freiraums* kahdeksan kertaa, sanaa *Staatsbürger*Innen* (‘kansalaiset’) käytetään puolestaan kerran. Vuonna 2014 sukupuolitähden kanssa käytetty sanasto laajenee hieman, sillä *Freund*innen des raums* -yhdistyksen lisäksi esiintyy sanoja kuten:

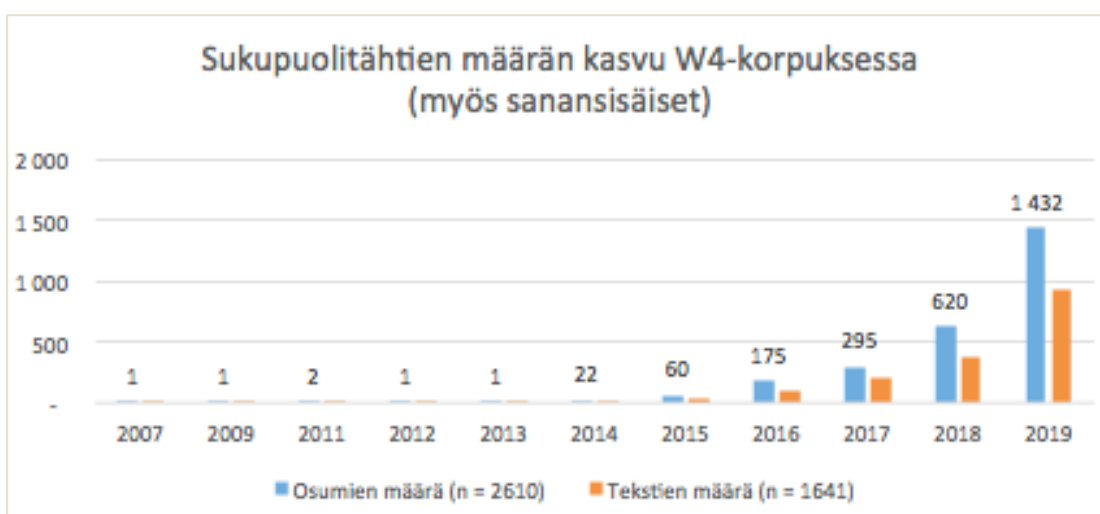
- *Student*innen* (‘opiskelijat’)
- *Antifaschist*innen* (‘antifasistit’)
- *Fußgänger*innenampel* (‘jalankulkijoiden liikennevalo’)
- *Pfuirufer*innen* (‘ne, jotka huutelevat hyi’)
- *Antragsteller*innen* (‘hakemuksentekijät’)
- *Bürger*innen* (‘kansalaiset’)
- *Politiker*innen* (‘poliitikot’)
- *Performer*innen* (‘esiintyjät’).

Vuonna 2015 esiintyvissä sukupuolitähdistä (37 kpl) on enimmäkseen kyse sukupuoli-diskurssista eli sukupuolitähdestä tai sukupuolittamisesta kirjoittamisesta. Useat sukupuoli-tähdistä esiintyvät myös lainauksissa eli eivät leipätekstissä itsessään. Vuonna 2016 sukupuoli-tähti esiintyy jo 66 kertaa. Sukupuolineutraalista kielenkäytöstä kirjoittaminen selittää edelleen osan esiintymisistä.

Vuonna 2017 sukupuoli-tähteä on käytetty W3-osakorpuksessa 150 kertaa. -**Innen*-muotoa ei esiinny tuolloin kertaakaan, vaan muoto on vakiintunut -**innen*-muotoon. Sanansisäisiä sukupuoli-tähtiä esiintyy 11 kappaletta. Vuonna 2018 sukupuoli-tähteä on käytetty W3-osakorpuksessa 396 kertaa 274 tekstissä ja vuonna 2019 jo 1471 kertaa 916 tekstissä. (KUVIO 7.)

4.1.4. W4-osakorpus

Sukupuolitähden käyttö on lisääntynyt myös W4-osakorpuksessa, jossa sitä on käytetty yhteensä 2610 kertaa 1641 tekstissä. (KUVIO 8.)

KUVIO 8. Sukupuolitähden esiintymien määrän kasvu W4-osakorpuksessa (DeReKo 2020).

W4-osakorpuksessa käytettiin ensimmäistä kertaa sukupuoli-tähteä vuonna 2011, kun *Der Standard* -lehdessä kirjoitettiin projektista nimeltään *Künstler*innenhaus*. Aiemmat osumat vuosina 2007 ja 2009 selittyvät korpuksesta puuttuvilla välilyönneillä, esimerkiksi ensin mainitussa on kirjoitettu *Controlling*Internationales* ja jälkimmäisessä

*Krankenhäuser*inMrd..* Vuonna 2013 sukupuolitähteä käytetään kerran, kun puhutaan mielenilmaukseen osallistuvista, *Teilnehmer*innen (der Demonstration)*. Vuonna 2014 sukupuolitähteä käytetään W4-osakorpuksessa 22 kertaa 11 tekstissä. Useissa osumissa on kyse sukupuolitähtidiskurssista, mutta ei kaikissa. Mielenkiintoinen esimerkki aineistossa on eräässä *Torgauer Zeitung*:in artikkelissa (14.05.2014), jossa ollaan lainattu muuan Katrin Tyczynskiä. Hänen sanomassaan mainitaan genetiivissä kolme tekijännimeä, mutta vain yhdessä niistä on käytetty sukupuolitähteä: *(Interessen des) Gesetzgebers, der Mitglieder, der Mitarbeiter*innen* ('lainsäätäjien, jäsenten, työntekijöiden (kiinnostus)'), vaikka ensin mainitussakin olisi sitä voinut käyttää, *der Gesetzgeber*innen*.

Sukupuolitähden käyttö kasvaa vuonna 2015 jo 60:een (36:tta tekstiä kohden). Monessa osumista on kyse siitä, kuinka Saksan vihreä puolue, *Die Grünen*, tekivät periaatepäätöksen sukupuolitähden käyttämisestä viestinnässään ja tämä herätti keskustelua mediassa.

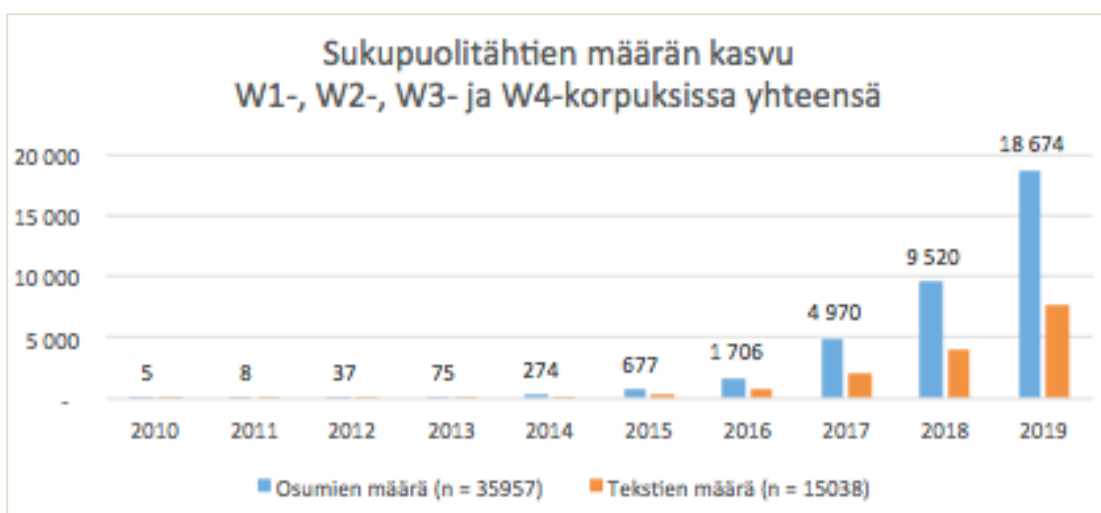
Vuonna 2016 sukupuolitähteä käytetään jo 175 kertaa (93 tekstissä). Vuonna 2017 sukupuolitähteä käytetään 295 kertaa eikä mikään tietty ilmiö tai nimi selitä, miksi osumien määrä on jälleen kasvanut. Vuonna 2018 osumia on 620 kappaletta 376 tekstissä. Tässä kohti lähes 100 % on jo vakiintunut **innen*-muotoon (sen sijaan että käytettäisiin *-*Innen-*, *-*in-* tai *-*In-*päätettä). Vuonna 2019 sukupuolitähteä käytettiin W4-osakorpuksessa 1432 kertaa 926 tekstissä. (KUVIO 8.)

4.2. Osakorpukset yhdessä

Tähän alalukuun on koottu yhteen W1-, W2-, W3- ja W4-alakorpusten tuloksia, koska niitä ei voi tarkastella yhdessä DeReKon COSMAS II -käyttöliittymässä.

4.2.1. Sukupuolitähden käytön lisääntyminen

Sukupuolitähden käyttö on lisääntynyt vuosien mittaan. Sukupuolitähteä alettiin käyttää ensimmäistä kertaa vuonna 2010, ja vuonna 2019 sitä käytettiin DeReKossa jo lähes 19 000 kertaa. Kasvu on ollut tasaisen nousevaa kuten kuviosta 9 huomaat. Myös tekstien määrä, jossa sukupuolitähteä esiintyy, on kasvanut.

KUVIO 9. Sukupuolitähden esiintymien määrän kasvu osakorpuksissa yhteensä (taulukosta on jätetty pois vuosien 1997–2009 virheelliset osumat) (DeReKo 2020).

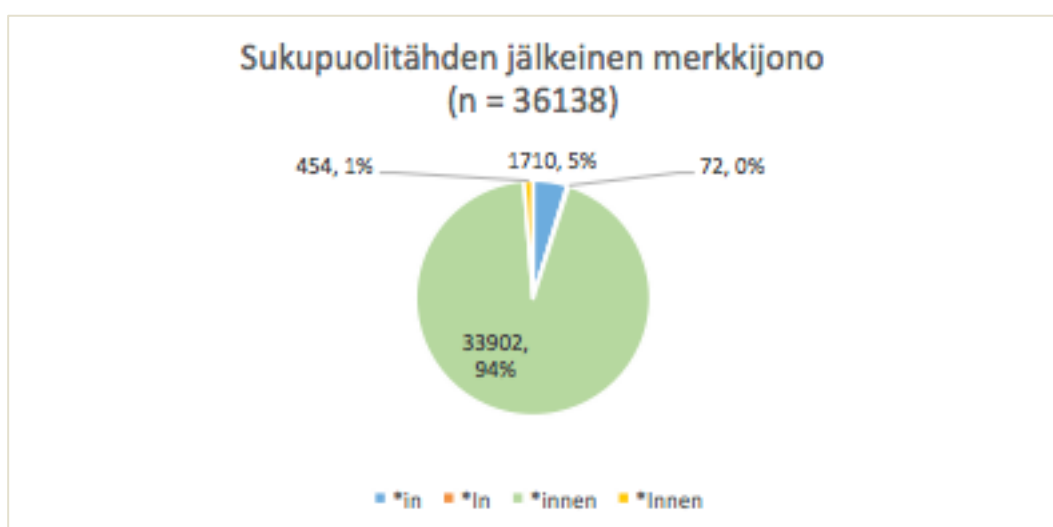
4.2.2. Sukupuolitähden jälkeinen merkkijono

Sukupuolitähteä käytetään tekijännimissä sekä yksikkö- että monikkomuodossa. Kirjoitusasu sukupuolitähden jälkeen sanassa vaihtelee: feminiinimorfeemi *-in* kirjoitetaan joko isolla tai pienellä kirjaimella ja joko yksikkömuodossa *-in* tai monikossa *-innen*. Sukupuolitähteä käytetään eniten, kun tekijännimi (esimerkiksi ‘opiskelija’) on monikkomuotoinen: *Student*innen*, eikä *Student*in*. Monikkomuodoista vakiintuneempi on kirjoitusasu pienellä i-kirjaimella: *Student*innen* eikä *Student*Innen*.

Sukupuolitähteä käytetään sanan lopussa eniten *-*innen*-kirjoitusasussa, yhteensä lähes 34 000 kertaa kaikissa W-osakorpuksissa yhteensä. Tämä kirjoitusasu on yleisin: 94 % kaikista sanoista, joissa sukupuolitähteä käytettiin, päättyi *-*innen*-kirjoitusasuun (KUVIO 10). Toiseksi yleisin oli yksikkömuotoinen, pienellä i-kirjaimella kirjoitettu muoto *-*in* (5 %), seuraavaksi yleisin *-*Innen* (1 %) ja harvinaisin oli *-*In*-pääte (72 osumaa 36 138:sta). (TAULUKKO 9 ja 10.)

TAULUKKO 9. Sukupuolitähden käyttö sanan lopussa (eri morfeemivaihtoehdoin) (DeReKo 2020).

Mitä on haettu	Hakulauseke	W1	W2	W3	W4	
<i>-*in</i> -päätteinen tekijännimi	#REG(^[A-Z][a-z]+[*]in\$)	996	274	202	238	1710
<i>-*In</i> -päätteinen tekijännimi	#REG(^[A-Z][a-z]+[*]In\$)	28	20	11	13	72
<i>-*innen</i> -päätteinen tekijännimi	#REG(^[A-Z][a-z]+[*]innen\$)	27104	2 447	1 937	2 414	33 902
<i>-*Innen</i> -päätteinen tekijännimi	#REG(^[A-Z][a-z]+[*]Innen\$)	287	64	72	31	454
YHTEENSÄ		28415	2805	2222	2696	36138

KUVIO 10. Sukupuolitähden jälkeinen merkkijono sanan lopussa (DeReKo 2020).

4.2.3. Sukupuolitähden käyttö yhdyssanoissa

Sukupuolitähteä käytetään myös sanansisäisesti, yhdyssanoissa. Tuolloin on mahdollista lisätä *-*in(nen)*-morfeemin perään yhdysmerkki, esim. *Bürger*innen-Treff* ('kansalais-

tapaaminen’) tai liittää yhdyssanan osa suoraan *-*in(nen)-*morfeemiin, esim. *Autor*innenpreis* (‘kirjailijapalkinto’). Kuten esimerkeistäkin on tulkittavissa, yhdyssanat eivät aina viittaa henkilöön, vaan tekijännimi on vain osa sanaa.

Taulukko 10 osoittaa, että sukupuolitähteä käytetään W1–W4-korpuksissa sanansisäisesti 1521 kertaa. Yleisempää on lisätä *-*in/-*In/-*innen/-*Innen* sanaan ilman yhdysmerkkiä (1214 kerroista) kuin yhdysmerkin kanssa (307 kertaa) (taulukko 10).

TAULUKKO 10. Sukupuolitähtien käyttö sanansisäisesti (DeReKo 2020).

Sukupuolitähti sanansisäisesti	Ilman yhdysmerkkiä	Yhdysmerkillä	
W1	818	202	1020
W2	174	35	209
W3	102	37	139
W4	120	33	153
YHTEENSÄ	1214	307	1521

Seuraavassa kuvassa on esimerkkejä sukupuolitähtien käytöstä yhdysmerkin kanssa. Esimerkkeinä ovat *taz*-lehdessä vuonna 2017 yhdyssanoissa käytetyt sanansisäiset sukupuolitähdet. (KUVIO 11).

	Unterstützer*innen-Konzert
Dass das dem	Kurator*innen-Quartett gut gelungen ist, hat vor allem mit dem g
inem Trainer aus dem	Trainer*innen-Netzwerk " skills for action" Aktionen des Zivilen U
itizenship Card" - eine	Stadtbewohner*innen-Karte für alle, die in Hamburg leben.
rks für die Hamburger	Stadtbewohner*innen-Karte wirbt.
attfinden wird, tritt das	Künstler*innen-Kollektiv Rainbow Riots auf.
aben" , sagt Lisa vom	Quartiermeister*in-Team.
esem Abend in einem	Expert*innen-Talk über Sexismus in der Werbung erklären.
August, will ein breites	Tierschützer*innen-Bündnis den " Tiermissbrauch" anprangern.
o Schamoni sowie das	Betreiber*innen-Kollektiv möglichst wenig Worte verlieren.
einem Ensemble aus	Künstler*innen-Persönlichkeiten , die psychologisch durchfühlt, d
l macht: eine kritische	Konsument*innen-Öffentlichkeit.
	Kanzler*innen-Duell am Sonntag inklusive.
i-Platz abstauben: Die	Anwohner*innen-Initiative gräbt die Stauden aus, mit denen sie :
	Zeitzeug*innen-Interviews geben Einblick in die Ereignisse, die l
e 400 Piloten- und 800	Flugbegleiter*innen-Stellen , die Eurowings ausschreibt, allen zu
ndards in Umwelt- und	Arbeitnehmer*innen-Schutz setzen.
	Sexarbeiter*innen-Netzwerke im englischsprachigen Raum führ

KUVIO 11. Kuvakaappaus *taz*-lehdessä vuonna 2017 esiintyneistä 18 sanansisäisestää sukupuolitähdestä käyttökontekstissaan, KWIC-näkymässä (DeReKo 2020).

4.2.4. Yleisimmät sanat korpuksissa

Yleisimmät sanat, joissa sukupuolitähteä esiintyy, ovat samat kussakin osakorpuksessa: *Künstler*innen* ('taiteilijat', 1109 kertaa), *Schüler*innen* ('koululaiset', 921 kertaa) ja *Bürger*innen* ('kansalaiset', 757 kertaa). Ainoastaan W1-korpuksessa *Bürger*innen*-sanaa yleisempi on *Aktivist*innen*. Alla olevassa taulukossa on esitelty kunkin osakorpuksen 20 frekventeintä sanaa, jossa sukupuolitähti esiintyy. Taulukossa 11 on korostettu väreän sanat, jotka esiintyvät jokaisessa korpuksessa. Näitä ovat aiemmin mainittujen lisäksi *Mitarbeiter*innen* ('työkaverit'), *Kolleg*innen* ('kollegat'), *Besucher*innen* ('vierailijat'), *Autor*innen* ('kirjailijat'), *Politiker*innen* ('poliitikot'), *Bewohner*innen* ('asukkaat'), *Teilnehmer*innen* ('osallistujat') ja *Freund*innen* ('ystävät').

TAULUKKO 11. Osakorpuksittain frekventeimmät sanat, joissa esiintyy sukupuolitäh-
ti. Joka sarakkeessa esiintyvät sanat on merkitty värein. (DeReKo 2020.)

	W1	W2	W3	W4
1.	Künstler*innen	Künstler*innen	Bürger*innen	Bürger*innen
2.	Aktivist*innen	Schüler*innen	Künstler*innen	Künstler*innen
3.	Schüler*innen	Bürger*innen	Schüler*innen	Schüler*innen
4.	Journalist*innen	Mitarbeiter*innen	Mitarbeiter*innen	Mitarbeiter*innen
5.	Mitarbeiter*innen	Teilnehmer*innen	Teilnehmer*innen	Teilnehmer*innen
6.	Bürger*innen	Kolleg*innen	Leser*innen	Kolleg*innen
7.	Kolleg*innen	Freund*innen	Sportler*innen	Politiker*innen
8.	Leser*innen	Lehrer*innen	Politiker*innen	Autor*innen
9.	Besucher*innen	Politiker*innen	Besucher*innen	Freund*innen
10.	Ärzt*innen	Besucher*innen	Investor*innen	Schauspieler*innen
11.	Autor*innen	Leser*innen	Kolleg*innen	Musiker*innen
12.	Politiker*innen	Künstler*innen,	Freund*innen	Wissenschaftler*innen
13.	Bewohner*innen	Aktivist*innen	Gefährt*innen	Expert*innen
14.	Teilnehmer*innen	Bewohner*innen	Autor*innen	Anwohner*innen
15.	Vertreter*innen	Erzieher*innen	Lehrer*innen	Besucher*innen
16.	Freund*innen	Musiker*innen	Aktivist*innen	Bewohner*innen
17.	Nutzer*innen	Leser*innen,	Bürger*innen,	Berliner*innen
18.	Polizist*innen	Wissenschaftler*innen	Wissenschaftler*innen	Helfer*innen
19.	Anwohner*innen	«Freund*innen	Bewohner*innen	Lehrer*innen
20.	Mieter*innen	Autor*innen	Migrant*innen	Tänzer*innen

4.2.5. Sukupuolitähhti kielialueittain

Kielialueittain tarkasteltuna sukupuolitähhtien esiintymiä voi vertailla, kun ottaa huomioon, että Saksan kielialue on aineistossa merkittävä (lähes 82 %, ks. KUVIO 3 luvussa 3.1.3.) ja myös sukupuolitähhtien esiintymä Saksan kielialueella on suuri (lähes 97 %). Koska DeReKossa suurin osa teksteistä on Saksan alueelta, on se yliedustettu. Samoin saksalaisen *taz*-lehden sukupuolitähhtien käyttö vaikuttaa tuloksiin, sillä sen osuus W1-osakorpuksen sukupuolitähhtien esiintymistä on peräti 93 %. Sukupuolitähhtistä lähes 35 000 esiintyy Saksassa julkaistuissa teksteissä. Itävallan osuus on n. 600, Sveitsin n. 500 ja muiden maiden – Italian, Luxemburgin ja Belgian – osuus yhdessä on alle 100 osumaa. (TAULUKKO 12.)

TAULUKKO 12. Sukupuolitähden (*) esiintymät kielialueittain (DeReKo 2020).

Maa	Saksa	Itävalta	Sveitsi	Italia	Luxemburg	Belgia	YHTEENSÄ
*	34 736	638	498	38	33	14	35 957
%	96,6	1,8	1,4	0,1	0,1	0,0	100,0

Sukupuolitähteä käytetään sanansisäisesti eniten Saksan kielialueella (1327 kertaa), sitten Itävallan kielialueella (154 kertaa), Sveitsin kielialueella (27 kertaa) ja Italian kielialueella vain 13 kertaa. Luxemburgin tai Belgian kielialueilla sanansisäisiä sukupuoli-tähden käyttöä ei ilmene DeReKossa ollenkaan. (TAULUKKO 13).

TAULUKKO 13. Sukupuolitähden käyttö sanansisäisesti (DeReKo 2020).

Maa	Saksa	Sveitsi	Itävalta	Italia	YHTEENSÄ
Sanansisäisiä yhdysmerkittömiä, kaikki korpuksset:	1050	21	130	13	1214
Sanansisäisiä yhdysmerkillä, kaikki korpuksset:	277	6	24	0	307
YHTEENSÄ	1327	27	154	13	1521

Tässä luvussa on käsitelty sukupuoli-tähden käyttöä saksan referenssikorpuksessa, DeReKossa. Sukupuolitähden käyttömäärän kasvua on esitetty ensin osakorpuksittain, sitten osakorpuksista koottujen tilastojen avulla. On myös tutkittu, mitkä morfeemimuodot ovat yleisimpiä sanassa sukupuoli-tähden jälkeen, ja myös sitä, miten sukupuoli-tähti ilmenee yhdyssanoissa ja onko sukupuoli-tähden käytössä eroja kielialueittain. Seuraavassa luvussa kootaan keskeiset tulokset yhteen.

5. Pohdinta ja johtopäätökset

Tässä tutkielmassa on tutkittu sukupuolitähteä, sen esiintymistä ja käyttöä aineistossa, joka on koottu saksan referenssikorpuksesta DeReKosta. Tutkimusaiheena *Gendersternchen* on ajankohtainen, se valittiin vuonna 2018 vuoden anglismiksi ja yhä vuonna 2020 se oli GfdS:n vuoden sanojen listalla sijalla 9. Koska sukupuolitähti on ollut pitkään jo sananakin esillä saksankielisessä mediassa, oli mielestäni aiheellista tutkia aiheetta tarkemmin.

Tutkielmani liittyy 1970-luvulla saksankielisellä alueella syntyneeseen feministiseen kielikritiikkiin, joka johti myöhemmin postfeministiseen näkemykseen sukupuolen moninaisuuden ilmentämisestä saksan kielessä. Kritiikki on kohdistunut kielen keinoihin, joilla miehen näkyvää roolia ja naisen vähemmän näkyvää roolia on pidetty yllä myös kielessä. Tutkielmassa on myös esitelty sukupuolitietoisen viestinnän kehittymistä ja keinoja nostaa sukupuolen moninaisuus esiin ja erityisesti keskitytty sukupuolitähden, joka on kirjoituksen keino tuoda muitakin sukupuolia kuin mies ja nainen esiin saksankielisissä teksteissä.

Aineistoksi valikoitui *Leibniz-Institut für deutsche Sprache*:n (IDS) saksan kielen referenssikorpus DeReKo ja tarkemmin sanottuna sen neljä osakorpusta, joita analysoitiin IDS:n oman COSMAS II -käyttöliittymän avulla. Määrällisiä tietoja vietin käyttöliittymästä Exceliin, jonka avulla niistä koostettiin havainnollistavia kuvioita, kaavioita ja taulukoita. Osakorpusten tietojen yhdistäminen oli tehtävä tekijänoikeuksista johtuen COSMAS II -käyttöliittymän ulkopuolella. Kvantitatiivista aineistoa analysoitiin myös kvalitatiivisesti. Analyysin avulla oli mahdollista tehdä huomioita sukupuolitähden käytön toistuvista esiintymismalleista ja esiintymisistä, jotka sitten tuotiin esille tutkielmassa.

Tuloksia

Korpusmenetelmän avulla tutkittiin sukupuolitähden esiintymistä pääosin sanomalehtiartikkeleista koostuvassa aineistossa, erityisesti saksankielisissä tekijännimissä. Tutkielman alussa esitettiin tutkimuskysymyksiin ”Onko sukupuolitähden käyttö lisääntynyt viime vuosina?” ja ”Onko sukupuolitähden käyttö yhtä frekventtiä saksan eri kie-

lialueilla?” saatiin vastaukseksi kyllä ja ei: Sukupuolitähden esiintyminen on marginaalista suhteutettuna kielialueiden sanamääriin aineistossa yhteensä, mutta sen käyttö lisääntyy koko ajan. Tosin sitä ei käytetä yhtä paljoa saksan eri kielialueilla. Sukupuolitähteä käytetään Saksassa eniten, aineiston esiintymistä 96,6 % oli Saksasta, 1,8 % Itävaltasta, 1,4 % Sveitsistä sekä Italiasta ja Luxemburgista molemmista 0,1 %. Belgian saksankielisellä alueella sukupuolitähteä käytettiin vain 14 kertaa aineistossa (0,0 %). Tuloksiin voi vaikuttaa se, ettei DeReKo ole täysin tasapainoinen, sillä suurin osa kieliaineistosta (81,7 %, ks. KUVIO 3 luvussa 3.1.3) on Saksasta. Myös eri tahojen linjavedot, esimerkiksi berliiniläinen *taz*-lehti ja Saksan vihreä puolue *Die Grünen* ovat tehneet periaatepäätöksen sukupuolitähden käytöstä, mikä voi selittää sukupuolitähden yliedustumisen Saksan kielialueella.

Määrällisten tutkimustulosten lisäksi aineistoa laadullisesti analysoidessa voi todeta, että sukupuolitähden käyttö on yleisintä sanapäätteisesti tekijännimissä ja yleensä tähteä seuraa merkkijono *innen* (eikä kirjoitusasu *Binnen-I*:llä *Innen* tai yksikkömuodossa *In* tai *in*). Sukupuolitähteä käytetään siis eniten sanojen monikkomuodossa. Aiemmin tekijännimissä käytettiin yleisemmin versaali-i:tä, mutta aineiston mukaan kirjoitustapa on väistymässä ainakin sukupuolitähteä käytettäessä. Sukupuolitähteä käytetään myös sansisäisesti yhdyssanoissa, mutta silloin sanalla ei viitata aina henkilöön.

Sukupuolitähden käyttö on yleistä taiteiden alalla. Tähti esiintyy aineistossa taajaan sanoissa kuten esimerkiksi *Künstler*innen* (‘taiteilijat’), *Musiker*innen* (‘muusikot’), *Schauspieler*innen* (‘näyttelijät’), *Tänzer*innen* (‘tanssijat’) ja *Autor*innen* (‘kirjailijat’). Lisäksi esimerkiksi projektien, (taide)teosten ja taiteilijaryhmittymien nimissä käytetään sukupuolitähteä paljon. Sukupuolitähteä esiintyy DeReKon aineistossa vain sanomalehdissä ja viimeisen 10 vuoden aikana, ei kaunokirjallisuudessa tai muissakaan tekstityypeissä. Lehtiartikkeleissa sukupuolitettujen sanojen käyttö ei ole aina johdonmukaista, vaan kirjoittajat soveltavat paikoin vain osaan tekstistä sukupuolitietoista kieltä. Lisäksi lehtijutuissa sukupuolitähden sisältävät sanat esiintyvät usein sitaateissa eli henkilöt, joita jutussa on lainattu, ovat todennäköisesti tarkistaneet jutun ja halunneet sukupuolitähden olevan siellä kirjoitettuna tai tietoisesti ääntäneet sukupuolitähden esimerkiksi haastatteluissa. Lehtijuttujen käsittelemä ajankohtainen sukupuolidiskurssi selittää osaltaan sukupuolitähden taajan käytön (ja myös *Gendersternchen*-lemmat).

Tuloksista voi päätellä, että sukupuolitähden käyttö voi lisääntyä jatkossakin. Sukupuolittietoinen viestintä ja sukupuolen moninaisuuden ilmentäminen on saksankielisessä mediassa paljon esillä, ja on mahdollista, että se johtaa ilmiön arkipäiväistymiseen myös käytännössä. Koska sukupuolten moninaisuuden näkyminen saksaksi on lisääntynyt, oli mielestäni tärkeää tutkia tätä saksan kielen ilmiötä suomeksi, jotta kieliasiantuntijat, esimerkiksi kääntäjät, voivat tutustua ilmiöön ja miettiä sen ilmentämisen keinoja myös suomessa ja muilla työkielillään.

Metodin ja hakulausekkeiden toimivuus

Korpusvetoinen tutkimus oli mielestäni oikea menetelmä sukupuolitähden tutkimiseen. Korpustutkimuksesta olisi voitu saada vielä enemmän irti, jos korpus olisi koottu itse. DeReKo ja varsinkin sen käyttöjärjestelmä COSMAS II rajoittivat tutkimustyötä esimerkiksi siten, ettei niissä tekijänoikeussyistä ollut pääsyä kokoteksteihin. Se, että niin monet asiat tapahtuivat järjestelmän suojissa eikä tutkijalla ollut mahdollista nähdä taustoja, oli harmillista. Korpus ei ehkä olisi ollut tällöin niin edustava ja laaja, mutta laadullista tietoa olisi ollut helpompi ammentaa itse kootusta korpuksesta. DeReKo ja sen käyttöliittymä COSMAS II eivät myöskään olleet intuitiivisia käyttää ja niiden opettelu vei aikaa, käyttöoppaat olivat hankalia navigoida ja tietoa oli todella monessa paikassa eikä niitä oltu keskitetty itse järjestelmään.

Myös hakulausekkeiden kattavuutta voi kyseenalaistaa. Tuloksista olisi voinut tulla kattavampia, jos hakulausekkeita olisi tarkentanut. Esimerkiksi merkkijonot kuten *fußgänger*innenfreundliche* jäi pois W2-osakorpuksen osumista vuodelta 2017, samaten sana *Schüler*innen-Gruppe*, koska *Schüler*innen-* on etuliitteenä tekstissä lukiessa *Schüler*innen- und Auszubildenen-Gruppe*. W3-korpuksesta olivat jääneet pois merkkijonot kuten *Mensch*innen*, *Mehrheit*innen*, *Christen*innen* (epäkieliopillisia sanoja saksaksi, joiden tarkoitus on kyseenalaistaa sukupuolitähden käyttöä) vuodelta 2018, eikä niiden jäämiselle pois tuloksista ole muuta selitystä kuin kenties puutteelliset hakulausekkeet. Säännöllisen lausekkeen muodossa oleva hakulauseke⁹ oli suunniteltu etsimään sanan keskellä esiintyvät asteriskit, joita seuraa morfeemit *in*, *Innen*, *In* ja *innen* siten, että morfeemien jälkeen esiintyy välimerkki ja sen jälkeen kirjaimia joko versaalein tai

⁹ ”#REG(^[A-Z][a-z]+[*](in|innen|In|Innen)(-[A-Za-z])[a-z]+\$) ODER #REG(^[A-Z][a-z]+[*](in|innen|In|Innen)([A-Za-z])[a-z]+\$)”

gemenoin, ja ennen asteriskia on kirjaimia joko versaalein tai gemenoin (lausekkeen ensimmäinen osa) ja välimerkittä (lausekkeen toinen osa). Jälkikäteen ajateltuna yksinkertaisemmalla hakulausekkeella kuten esimerkiksi ”**innen*”¹⁰ olisi voinut saanut vielä paremmat tulokset, sillä tällöin hakuosumiksi olisivat lukeutuneet nekin sanat, joissa on esimerkiksi sanan lopussa muitakin merkkejä kuin kirjaimia eli myöskin kirjoitus- tai korpuksia koostettaessa todennäköisesti syntyneet merkintävirheet.

Näkökulmia tulevaan (tutkimukseen)

Rajasin tutkimukseni ulkopuolelle sukupuolentutkimuksen, sillä se ei ole erikoisalani. En ottanut myöskään tarkasteluun sukupuolen määritelmää, sillä olen ennen kaikkea kielitieteilijä. Lisäksi pro gradu -tutkielmani laajuuden vuoksi en voinut tarkastella sukupuolitähdän käyttöä sen kaikissa käyttöympäristöissä, esimerkiksi artikkeleissa *der*die* tai pronomineissa *er*sie*. En myöskään keskittynyt lehtiteksteihin tekstilajina. Lisäksi rajasin teoreettisen viitekehäkseni ulkopuolelle kysymykset sukupuolesta ja vallasta. Näissä kaikissa rajauksissa on jatkotutkimuksen paikka aiheeseen perehtymiseen kiinnostuneille.

Olisi mielenkiintoista tietää, minkälaisia tuloksia olisi tullut, jos W1-osakorpuksen olisi sisällytetty myös Wikipedia-artikkelit. Siinä tapauksessa keskiöön eivät olisi päätyneet vain lehtitekstit. COSMAS II -käyttöliittymän avulla voisi tutkia myös sukupuolitähdän kanssa esiintyvien tekijännimien yleisimpiä kollokaatteja, ja kollokaatioanalyysistä voisi saada tarkemmin lisätietoa sukupuolitähdän käyttökonteksteista. Lisäksi DeReKosta voisi tutkia sukupuolitähdän muita käyttöympäristöjä, esimerkiksi edellä mainitusti artikkelien ja pronomien yhteydessä. Tällöinkin hakulausekkeiden muodostamista tosin hankaloittanevat asteriskin muut käyttötarkoitukset. Jatkotutkimuksia voisi tehdä myös muista aineistosta. Sukupuolitähteä voisi tutkia sellaisessa aineistossa, josta olisi saatavilla kokotekstit. Voisi olla hyvä idea myös luoda oma kattava korpus, josta hakuja voi tehdä ilman samanlaisia rajoitteita kuin COSMAS II:n kanssa. Todella kiinnostavaa olisi tutkia sukupuolitähdän kääntämistä eli miten sukupuolitetietoista tekstiä, jossa sukupuolitähteäkin esiintyy, voisi kääntää tai on käännetty.

¹⁰ Tässä sekä ensimmäinen asteriski että hakulausekkeen viimeinen asteriski viittaavat mihin tahansa merkkiin tai merkkijonoon ja kenoviiva on COSMAS II:n ohjeiden mukaan tapa sisällyttää asteriski itse haettavaan merkkijonoon.

Lähteet

Tutkimusaineisto

DeReKo 2020 = Leibniz-Institut für Deutsche Sprache 2020. Deutsches Referenzkorpus / Archiv der Korpora geschriebener Gegenwartssprache 2020-I. 21.1.2020. [Haettu: 20.10.2020.] Saatavissa: <http://www.ids-mannheim.de/DeReKo>. Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, Mannheim.

Kirjalliset lähteet

Acke, Hanna 2019. Sprachwandel durch feministische Sprachkritik: Geschlechtergerechter Sprachgebrauch an den Berliner Universitäten. – *LiLi, Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 49(2), s. 303–320. <https://doi.org/10.1007/s41244-019-00135-1>.

AG = AG Feministisch Sprachhandeln 2014. *Was tun? Sprachhandeln – aber wie? W_ortungen statt Tatenlosigkeit!* [Viitattu 2.2.2021.] Saatavissa: <http://feministisch-sprachhandeln.org>. Hinkelstein sozialistische GmbH, Berlin.

Baker, Paul 2010. *Sociolinguistics and corpus linguistics*. Edinburgh University Press, Edinburgh.

Baumgartinger, Persson Perry 2008. Lieb[schtean] Les[schtean], [schtean] du das gerade liest... Von Emanzipation und Pathologisierung, Ermächtigung und Sprachveränderungen. – *Liminalis – Zeitschrift für geschlechtliche Emanzipation*, 2/26, s. 24–39. [Viitattu 24.3.2021.] Saatavissa: https://web.archive.org/web/20131231002049/http://www.liminalis.de/2008_02/Liminalis-2008-Baumgartinger.pdf.

Bem Sandra L. – Daryl J. Bem 1973. Does Sex-biased Job Advertising “Aid and Abet” Sex Discrimination? – *Journal of Applied Social Psychology* 3(1), s. 6–18. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1973.tb01290.x>.

Bowker, Lynne – Pearson, Jennifer 2002. *Working with Specialized Language: A Practical Guide to Using Corpora*. Routledge, London/New York.

Bukenberger, Carina D. 2020. Gendergerechte Sprache. Wie wird der Genderstern ausgesprochen? Gendersprache in Podcasts, YouTube-Videos und Öffentlichkeitsarbeit. [Viitattu 25.1.2021.] Saatavissa: <https://leonarto.de/2020/01/22/wie-spricht-man-einen-genderstern-gendersprache-in-podcasts-youtube-videos-und-offentlichkeitsarbeit/>.

Bgbl = Bundesgesetzblatt 2018. Gesetz zur Änderung der in das Geburtenregister einzutragenden Angaben 18.12.2018. [Online.] [Viitattu 8.3.2021.] Saatavissa: http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&jumpTo=bgbl118s2635.pdf.

Bußmann, Hadumod – Hellinger, Marlis 2003. Engendering female visibility in German. – *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, s. 141–174.

DBSV = Deutscher Blinden- und Sehbehindertenverband 2019. Gendern. [Viitattu 25.1.2021.] Saatavissa: <https://www.dbsv.org/gendern.html>.

Der Sprachdienst. 6/18(62). Gesellschaft für deutsche Sprache. Wiesbaden 2018.

Der Sprachdienst. Themenheft Geschlechtergerechte Sprache. 1–2/20(64). Gesellschaft für deutsche Sprache. Wiesbaden 2020.

Die Zeit. 18(23). Zeitverlag Gerd Bucerius, Hampuri. 30.5.2018.

Diewald, Gabriele 2018a. Zur Diskussion: Geschlechtergerechte Sprache als Thema der germanistischen Linguistik – exemplarisch exerziert am Streit um das sogenannte generische Maskulinum. – *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 46(2), s. 283–299. doi:10.1515/zgl-2018-0016.

— 2018b. Gendergerechte Sprache. Was ist das? Was soll das? Wie geht das? – *Der Sprachdienst*, s. 195–208.

— 2020. »Alles ändert sich, aber nichts von allein«. Eine Standortbestimmung zum Thema geschlechtergerechte Sprache. – *Der Sprachdienst*, s. 1–14.

Doleschal, Ursula 2002. Das generische Maskulinum im Deutschen. Ein historischer Spaziergang durch die deutsche Grammatikschreibung von der Renaissance bis zur Postmoderne. – *Linguistik Online*, 11(2), s. 39–70.

Düker, Ronald 2018. Eins mit Sternchen. – *Die Zeit*, s. 41.

Eisenberg, Peter 2020. Die Vermeidung sprachlicher Diskriminierung im Deutschen. – *Der Sprachdienst*, s. 15–30.

Engelberg, Mila 2016. *Yleispätevä mies. Suomen kielen geneerinen, piilevä ja kie-liopillistuva maskuliinisuus*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

ESF 2019 = Europäischer Sozialfonds für Deutschland. Warum Sie den Gender-Stern nutzen sollten... [Viitattu: 25.1.2021.] Saatavissa: https://www.esf.de/portal/SharedDocs/Meldungen/DE/2019/2019_10_01_geschlechtergerechte_sprache.html.

European Personnel Selection Office 2020a. Kiinnostuksenilmaisupyynnö. Väliaikaiset toimihenkilöt. [Viitattu 2.3.2021.] Saatavissa: https://epso.europa.eu/sites/epso/files/documents/temporary_agents_selections/call_translators_2021/fi_calltranslatorsta_2.pdf.

European Personnel Selection Office 2020b. Aufforderung zur Intressenbekundung für Bedienstete auf Zeit. [Viitattu 2.3.2021.] Saatavissa:

https://epso.europa.eu/sites/epso/files/documents/temporary_agents_selections/call_translators_2021/de_calltranslatorsta_2.pdf.

Friedrich, Marcus C. G. – Heise, Elke 2019. Does the Use of Gender-Fair Language Influence the Comprehensibility of Texts? An Experiment Using an Authentic Contract Manipulating Single Role Nouns and Pronouns. – *Swiss Journal of Psychology*, 78(1–2), s. 51–60. <https://doi.org/10.1024/1421-0185/a000223>.

Gender across languages: The linguistic representation of women and men. Volume 3. Toim. Hadumod Bußmann ja Marlis Hellinger. Benjamins, Amsterdam 2003.

Gender across languages. Volume 4. Toim. Marlis Hellinger ja Heiko Motschenbacher. Benjamins, Amsterdam 2015.

GfdS 2020a = Gesellschaft für deutsche Sprache 2020a. Pressemitteilungen. GfdS wählt »Corona-Pandemie« zum Wort des Jahres 2020. [Viitattu: 8.3.2021.] Saatavissa: <https://gfdS.de/wort-des-jahres-2020-1/>. 30.11.2020.

— 2020b = Gesellschaft für deutsche Sprache 2020b. Standpunkt der Gesellschaft für deutsche Sprache zu einer geschlechtergerechter Sprache. – *Der Sprachdienst*, s. 51–62.

Givón, Tom – Biber, Douglas 2009. Corpus-Based and Corpus-Driven Analyses of Language Variation and Use. – *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis (Vol. 1)*. Oxford University Press, Oxford.

<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199544004.013.0008>.

Greiner, Ulrich 2018. Droht uns die Sprachzensur? Ja! – *Die Zeit*, s. 39–40.

Gustavsson, Malin 2020. Ota normiterminologia haltuun. Esitelmä THL:n Sukupuolella väliä mediassa -koulutuksessa 14.9.2020. [Viitattu: 16.3.2021.] Saatavissa: <https://www.youtube.com/watch?v=wggMSiw026U>.

Herrmann, Steffen Kitty (alias S_he) 2003. Performing the Gap – Queere Gestalten und geschlechtliche Aneignung. – *Arranca!* 28/2003, s. 22–26. [Viitattu: 24.3.2021.] Saatavissa:

<https://arranca.org/archive?path=%2Fausgabe%2F28%2Fperforming-the-gap>.

Hornscheidt, Antje 2008. VerUneindeutigungen von Gender. – *Gender resignifiziert. Schwedische (Aus)Handlungen in und um Sprache 14/08*, s. 415–431. Nordeuropa-Institut, Berlin. [Viitattu 24.3.2021.] Saatavissa:

<https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/2592/hornscheidt.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Humboldt. Die Zeitung der Alma Mater Berolinensis. 8/2017. [Viitattu: 25.2.2021.] Saatavissa: <https://www.hu-berlin.de/de/pr/medien/publikationen/humboldt/2016-2017/humboldt-juni-2017>.

IDS 2020a. = Leibniz-Institut für Deutsche Sprache 2020a. Aktuelles Korpusarchiv. (Stand 1/2020). [Viitattu : 6.10.2020.]
Saatavissa: <http://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/archiv.html>.

— 2020b. = Leibniz-Institut für Deutsche Sprache 2020b. Korpora der geschriebenen Sprache. Korpusakquisition. Textbeschaffung. [Viitattu: 6.10.2020.]
Saatavissa: <https://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/akquisition.html>.

— 2020c. = Leibniz-Institut für Deutsche Sprache 2020c. Korpora der geschriebenen Sprache. Korpusakquisition. Urheberrechte. [Viitattu: 6.10.2020.]
Saatavissa: <https://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/akquisition.html>.

— 2020d. = Leibniz-Institut für Deutsche Sprache 2020d. Korpora der geschriebenen Sprache. Korpusakquisition. Konvertierung. [Viitattu: 6.10.2020.]
Saatavissa: <https://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/akquisition.html>.

— 2020e. = Leibniz-Institut für Deutsche Sprache 2020e. Geographische Herkunft der DeReKo-Zeitungsquellen. [Viitattu: 6.10.2020.] Saatavissa: <http://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/archiv.html>.

Ivanov, Christine – Lange, Maria B. – Tiemeyer, Tabea 2018. Geschlechtergerechte Personenbezeichnungen in deutscher Wissenschaftssprache: Von frühen feministischen Vorschlägen für geschlechtergerechte Sprache zu deren Umsetzung in wissenschaftlichen Abstracts. □ *Suvremena Lingvistika* 44(86), s. 261–290. doi:10.22210/suvlin.2018.086.05.

Jantunen, Jarmo Harri 2004. Untypical patterns in translations. Issues on corpus methodology and synonymity. – *Translation Universals: Do they exist?* s. 101–128. Toim. Mauranen, Anna – Kujamäki, Pekka. Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

Karlsson, Fred 2008. *Yleinen kielitiede*. Uud. laitoksen 3. p. Gaudeamus, Helsinki.

Kolek, Vít 2019. Discourse of Non-Heteronormative Labelling in German-Language Press: The Case of Gendersternchen. □ *Slovenščina 2.0* 7(2), s. 118–140. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2019.2.118-140>.

Kotthoff, Helga – Nübling, Damaris – Schmidt, Claudia 2018. *Genderlinguistik: Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht*. Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen.

Krome, Sabine 2020. Zwischen gesellschaftlichem Diskurs und Rechtschreibnormierung. Geschlechtergerechte Schreibung als Herausforderung für gelungene Textrealisation. – *Der Sprachdienst*, s. 31–45.

Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta. Toim. Tapani Kilpeläinen. Eurooppalaisen filosofian seura ry, Tampere 2007.

Linguee 2021. S.v. Gendergerecht. [Viitattu 24.3.2021.] Saatavissa: <https://www.linguee.de/deutsch-englisch/search?source=auto&query=gendergerecht>.

McEnery, Tony – Wilson, Andrew 1996. *Corpus linguistics*. Edinburgh University Press, Edinburgh.

McEnery, Tony – Xiao, Richard – Tono, Yukio 2006. *Corpus-Based Language Studies: An advanced resource book*. Routledge, London/New York.

Motschenbacher, Heiko 2015. Some new perspectives on gendered language structures. – *Gender across languages. Volume 4*, s. 27–48.

Noëmi Landolt – Andreas Bodmer 2013. Die Stämme gehören allen! – *Die Wochenzeitung*, 51/2013. [Viitattu 2.3.2021.] Saatavissa: <https://www.woz.ch/-497f>.

Olohan, Maeve 2004. *Introducing corpora in translation studies*. Routledge, London.

Pusch, Luise F. 1979. Der Mensch ist ein Gewohnheitstier, doch weiter kommt man ohne ihr. – *Linguistische Berichte* 63, s. 84–102.

— 1984. *Das Deutsche als Männersprache: Aufsätze und Glossen zur feministischen Linguistik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

— 2019. Debatte Geschlechtergerechte Sprache: Eine für alle. – *taz*, 8.3.2019. [Viitattu 18.1.2021.] Saatavissa: <https://taz.de/Debatte-Geschlechtergerechte-Sprache/15577446/>.

RdR = Rat für deutsche Rechtschreibung 2018. Empfehlungen zur „geschlechtergerechten Schreibung. Beschluss des Rats für deutsche Rechtschreibung vom 16. November 2018“. [Viitattu 18.1.2021.] Saatavissa: https://www.rechtschreibrat.com/DOX/rfdr_PM_2018-11-16_Geschlechtergerechte_Schreibung.pdf.

Schleiermacher, Friedrich 1813. Eri kääntämismetodeista. Suom. Maija Ollikainen – *Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*, s. 7–38. Toim. Tapani Kilpeläinen. Eurooppalaisen filosofian seura ry, Tampere 2007.

Schmidt, Marie 2018. Droht uns die Sprachzensur? Nein! – *Die Zeit*, s. 39–40.

Schoenthal, Gisela 1989. Personenbezeichnungen im Deutschen als Gegenstand feministischer Sprachkritik. – *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 17(3), s. 296–314. <https://doi.org/10.1515/zfgl.1989.17.3.296>.

Siukola, Reetta 2020. Mitä on sukupuoli-tietoinen viestintä? Esitelmä THL :n Sukupuolella väliä mediassa -koulutuksessa 15.1.2020. [Viitattu: 16.3.2021.] Saatavissa: <https://www.youtube.com/watch?v=sWOSrKe9ZbA>.

Sprachlog 2018. Anglizismus des Jahres. Der Anglizismus des Jahres 2018 ist das Wort *Gendersternchen*. [Viitattu: 8.3.2021.] Saatavissa: <http://www.anglizismusdesjahres.de/anglizismen-des-jahres/anglizismen-des-jahres-adj-2018/>.

Stefanowitsch, Anatol 2018. Gendergap und Gendersternchen in der gesprochenen Sprache. – *Sprachlog*. [Viitattu 18.1.2021.]
Saatavissa: <http://www.sprachlog.de/2018/06/09/gendergap-und-gendersternchen-in-der-gesprochenen-sprache/>.

Stephan, Felix 2019. Die Genderfrage ist in der Phonetik angekommen. – *Süddeutsche Zeitung*. [Viitattu: 24.3.2021.]
Saatavissa: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/sprache-phonetik-binnen-i-gender-1.4422715>. 26.4.2019.

THL = Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2021. Sukupuolten tasa-arvo. Sukupuolittainen viestintä. [Viitattu 23.3.2021.] Saatavissa: <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/tasa-arvon-edistaminen/sukupuolittainen-viestinta>.

Tiirilä, Ulla 2020. Kieli maailmaa muuttamassa. Sukupuolella väliä teksteissä ja kuvissa. Esitelmä THL:n Sukupuolella väliä mediassa -koulutuksessa 15.1.2020. [Viitattu: 16.3.2021.] Saatavissa: <https://www.youtube.com/watch?v=6WrrNm9g7xo>.

Torgauer Zeitung 2014. Umfassende Betreuung zählt. [Viitattu: 18.3.2021.] Saatavissa: [https://www.torgauerzeitung.com/Default.aspx?t=NewsDetailModus\(75582\)](https://www.torgauerzeitung.com/Default.aspx?t=NewsDetailModus(75582)). 14.5.2014.

Translation Universals: Do they exist? Toim. Mauranen, Anna – Kujamäki, Pekka. Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 2004

Trömel-Plötz, Senta 1979. Linguistik und Frauensprache. – *Linguistische Berichte* 57, s. 49–68.

— 1980. Sprache, Geschlecht und Macht. – *Linguistische Berichte* 691, s. 1–14.

— 2007. *Frauensprache. Sprache der Veränderung*. Frauenoffensive, München.

Vervecken, Dries – Hannover, Bettina – Wolter, Ilka 2013. Changing (S)expectations: How gender fair job descriptions impact children's perceptions and interest regarding traditionally male occupations. – *Journal of Vocational Behavior* 82(3), s. 208–220. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2013.01.008>.

Völkening, Lena 2019. [ʔm] – Ein neues Suffix für die deutsche Sprache? Eine morphologisch-phonologische Analyse von Derivaten mit Gendergap, Gendersternchen und Binnen-I. [Viitattu: 25.1.2021.]
Saatavissa: https://www.academia.edu/42232132/in_ein_neues_Suffix_für_die_deutsche_Sprache. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bonn.

Weiß, Christian 2005. Die thematische Erschließung von Sprachkorpora. – *OPAL* 1/2005, s. 1–14. [Viitattu 24.3.2021.] Saatavissa: https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/71/file/Weiss_Die_thematische_Erschliessung_von_Sprachkorpora_2005.pdf.

Ängsal, Magnus Pettersson 2011. Der Unterstrich bei Personenbezeichnungen im Deutschen als Ausdruck einer postfeministischen Sprachkritik. – *Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur* 7(3), s. 270–287.

LIITE 1: Saksankielinen tiivistelmä – Deutschsprachige Zusammenfassung

Liebe Leser*innen! Die Vielfalt der Geschlechter in der deutschen Sprache: eine Korpusanalyse über das Gendersternchen

Einleitung

Die Gleichberechtigung ist in der Bundesrepublik Deutschland schon im Grundgesetz verankert: Artikel 3 besagt „Männer und Frauen sind gleichberechtigt“ und „Niemand darf wegen seines Geschlechtes -- benachteiligt oder bevorzugt werden“ (GG 1949), aber oft wird vergessen, dass dieses auch für die Sprache gilt. Heutzutage ist auch beim Eintrag ins Personenstandsregister außer den Geschlechtern „männlich“ und „weiblich“ die dritte Option „divers“ zu wählen (Bgb 2018). Die Gleichberechtigung betrifft auch die Sprache und deswegen ist Forschung auf diesem Gebiet auch wichtig. Dieses Thema ist besonders interessant, da Finnisch und Deutsch sehr unterschiedliche Sprachen sind und so auch ihre Prämissen verschieden sind. Den Finn*innen ist auch nicht das deutsche Sprachsystem bekannt, deswegen wird es in dieser Magisterarbeit auf Finnisch beschrieben. Worüber im deutschsprachigen Raum wegen des Geschlechtsdiskurses in den Medien sogar überflutend informiert worden ist, muss in Finnland auch explizit beschrieben werden. Aus diesen Gründen fing ich damit an, die Themen der genderechten Sprache und des Gendersternchens auf Finnisch zu forschen. Weil das Gendersternchen im Finnischen nicht vorkommt, aber im Deutschen häufiger und häufiger, ist es wichtig meiner Meinung nach, dass es auch auf Finnisch geforscht wird.

In dieser Magisterarbeit liegt der Fokus auf der Sprache und dem Geschlecht/Gender von Personenreferenzen der Personenbezeichnungen und deren Entwicklung vom generischen Maskulinum, durch die Beidnennung von Frauen und Männern, bis zur Infragestellung von der Dichotomie des Geschlechts. Der Untersuchungsgegenstand dieser Magisterarbeit ist die Vielfalt der Geschlechter in der deutschen Sprache und besonders *das Gendersternchen*: das Asteriskus, das vor dem Femininsuffix *-in* zu einer Personenbezeichnung hinzugefügt werden kann, als ein Zeichen des genderechten Schreibens.

In dieser Arbeit wird sich auf zwei Forschungsfragen konzentriert. Diese lauten wie folgt:

- 1) Wird das Gendersternchen öfter benutzt als früher?
- 2) Wird das Gendersternchen auf unterschiedliche Art und Weise in verschiedenen Teilen des deutschsprachigen Sprachraums benutzt?

Hintergrund

Die feministische Sprachkritik wird schon seit 40 Jahren besprochen, zumindest im deutschsprachigen Raum. Die erste Phase feministischer Linguistik entstand Ende der 1970er, wenn die Sprache als sexistisch und die hierarchischen Geschlechterverhältnisse reproduzierend kritisiert wurde (Ivanov–Lange–Tiemeyer 2018, 263). In den Jahren 1980 und 1981 wurden die ersten „Richtlinien zur Vermeidung sexistischen Sprachgebrauchs“ von feministischen Sprachwissenschaftler*innen geschrieben (Schoenthal 1989, 297). Danach hat sich das Thema „geschlechtergerechte Sprache“ weiterentwickelt, als die zweite Phase nach einer symmetrischen Bezeichnungspraxis (von Frau und Mann) zumindest auf institutioneller Ebene gefördert wurde. Eine Perspektiverweiterung hat in der dritten Phase gefolgt: die (jetzt queer genannte) Sprachpolitik hat sich mit der sprachlichen Anerkennung der Diversität von Geschlechtern weiterentwickelt. (Ivanov et al. 2018, 264.)

Die klassischen Strategien zur Verbesserung der Geschlechtergerechtigkeit sind einerseits die Sichtbarmachung der mit den Personenbezeichnungen Gemeinten, andererseits die Neutralisierung, d. h. die Nichtbenennung des Geschlechts von Personen, und schließlich die Abstraktion, also die gänzliche Vermeidung der Nennung von Personen in Sachverhaltsdarstellungen. (Diewald 2018, 197.)

Beispiele von der *Sichtbarmachung* sind die Benutzung des Gender_gap oder Gendersternchens, worauf sich in dieser Magisterarbeit konzentriert wird. *Sichtbarmachung* bedeutet, dass der Text explizit gegendert wird. Mit der *Neutralisierung* (Nichtbenennung) wird geschlechtsneutrales Schreiben gemeint, laut Diewald (2020, 3) bedeutet das „[die] Löschung sprachlicher Geschlechtsindikatoren“, zum Beispiel das Benutzen von geschlechtsindifferenten Benennungen wie *Mensch*, *Fachkraft* und *Person*. Mit der *Abstraktion* dagegen wird „die gänzliche Vermeidung der Nennung von Personen in Sachverhaltsdarstellungen“ (Diewald 2018, 197–198) gemeint, zum Beispiel durch eine Me-

taphorisierung oder Metonymisierung: *das Ministerium* anstatt *die Ministerin* oder *der Minister*.

Untersuchungsgegenstand: das Gendersternchen

Das Gendersternchen wird als eine Kurzform betrachtet. Diese Form wird aber auch als eine Möglichkeit gesehen, alle Geschlechter sichtbar zu machen „d.h. so auch Personen anzusprechen, die sich nicht in die binäre Geschlechterordnung einfügen lassen (wollen).“ (Ivanov et al. 2018, 268.) Andere Kurzformvarianten, welche die Vielfalt des Geschlechts zeigen, sind z.B. Student_innen, Student!innen, Student:innen und Studentx. (Kotthoff–Nübling–Schmidt 2018, 218–221). Das Sternchen wird heute häufiger benutzt als der früher vielgebrauchte Gender_Gap (mit dem Unterstrich), weil „die *-Variante kann letzteres herausstellen, da das Sternchen viele unterschiedliche Strahlen hat und damit noch mal stärker symbolisch ganz Unterschiedliches meinen kann“ (AG Feministische Sprachhandeln, 25). Vor dem Jahr 2004 wurde vorgeschlagen, dass das Sternchen als Ersatzform für alle Suffixe, Artikel und Pronomen verwendet werden wäre, wie z.B. *Lieb* Les**, ** du das gerade liest*. (statt *Liebe_r Leser_in, der_die das gerade liest*.) (Baumgartinger 2008, 35), was aber nicht passiert ist. Danach hat es den Gebrauch des Gender_gaps vor dem *-in*-Suffix ersetzt: *Leser*in*. Das Gendersternchen wird auch in der mündlichen Sprache ausgedrückt, mit einem Glottisschlag, „Genderpause“, vor dem *-in*-Suffix (Stefanowitsch 2018; Völkening 2019, 4).

Das Sternchen, wie die gendergerechte Sprache im Allgemeinen, wird auch kritisiert. Zum Beispiel Pusch (2019) ist der Meinung, dass das Gendersternchen das Wort in drei Teile (männlicher Stamm, Genderstern, weibliche Endung) zerreißt und dass die Frauen wieder als die zweite Wahl vorkommen. Es wird auch behauptet, dass es schwerer ist „ein allgemein akzeptiertes Deutsch zu vermitteln“, wenn die Sprache gendert werden muss (Eisenberg 2020, 29). Für das dritte Geschlecht fehlen eindeutige Bezeichnungen, adäquate Pronomen, Anrede- und Flexionsformen (Diewald 2020, 62). Die Obengenannten können dazu führen, dass der Gebrauch vom Gendersternchen nicht allgemein akzeptiert wird.

Forschungsmaterial und Methode

Als Forschungsmaterial wird in dieser Arbeit das deutsche Referenzkorpus (DeReKo) des Leibniz-Instituts für deutsche Sprache (IDS) benutzt. DeReKo ist ein offenes Referenzkorpus der deutschen Allgemeinsprache, dessen Material in den DACH-Ländern, in Luxembourg und im deutschsprachigen Teil Belgiens gesammelt worden ist. Das ganze Korpus umfasst etwa 47 Milliarden Wörter. Ein Referenzkorpus ist ein so aufgebautes Korpus, das die Sprache als eine Gesamtheit darstellt und wovon Verallgemeinerungen gemacht werden können. Offene Korpora sind erweiterbar (in den geschlossenen dagegen wird nichts hinzugefügt nachdem sie gesammelt worden sind). (Bowker–Pearson 2002, 11–13.) Das Material besteht aus vier Korpora, gesammelt aus vier verschiedenen Archiven im DeReKo:

- "W-ohneWikipedia-öffentlich - alle öffentlichen Korpora des Archivs W (mit Neuakquisitionen, ohne Wikipedia)",
- "W2-öffentlich - alle öffentlichen Korpora des Archivs W2 (mit Neuakquisitionen)",
- "W3-öffentlich - alle öffentlichen Korpora des Archivs W3 (mit Neuakquisitionen)"
und
- "W4-öffentlich - alle öffentlichen Korpora des Archivs W4 (mit Neuakquisitionen)".

Ich habe die Namen der Korpora gekürzt und verwende die Abkürzungen W1, W2, W3 und W4. Die Korpora werden über eine Recherchesoftware von IDS namens COSMAS II und mit Hilfe des Tabellenkalkulationsprogramms quantitativ weiterbearbeitet und danach qualitativ interpretiert.

Als Methode wird die Korpusanalyse benutzt. Die Korpora sind große Textauswahlen, die für eine bestimmte Funktion gesammelt und zweckmäßig analysiert und bearbeitet worden sind. Früher wurden sie manuell gesammelt und bearbeitet, aber heutzutage mithilfe der technischen Hilfsmittel z.B. Programmen oder Arbeitsoberflächen. (Bowker–Pearson 2002, 9.) Die Korpusanalyse ist eine quantitative Forschungsmethode, weil in ihr eine große Menge an Texten und Wörtern bearbeitet wird. Die Ergebnisse werden aber auch qualitativ analysiert und wichtig ist, dass die quantitativen und qualitativen Analysen verbunden werden. Die qualitative Analyse fügt Inhalt und Präzision zu den

Analysen hinzu und die quantitative Analyse statistisch zuverlässige Ergebnisse. (McEnery–Wilson 1996, 61–63).

Ergebnisse und Analyse

In dieser Magisterarbeit wurde sich auf zwei Forschungsfragen konzentriert. Die Fragen lauteten wie folgt:

- 1) Wird das Gendersternchen öfter benutzt als früher?
- 2) Wird das Gendersternchen auf unterschiedliche Art und Weise in verschiedenen Teilen des deutschsprachigen Sprachraums benutzt?

Und die Antworten lauten „Ja“. Laut meiner Studie wird das Gendersternchen öfter als früher benutzt, obwohl die Frequenz im Korpus noch ganz niedrig ist. In den letzten zehn Jahren hat sich der Gebrauch des Gendersternchens im deutschen Referenzkorpus vervielfacht, von den fünf Treffern im Jahr 2010 (das Erscheinungsjahr des Phänomens im Korpus) bis zu den 18.674 Treffern im Jahr 2019 (DeReKo 2020). Zwischen 2018 und 2019 hat sich die Zahl der Treffer fast verdoppelt (von 9.520 zu 18.674). Es ist zu erwarten, dass das Wachstum sich fortsetzt.

Laut des DeReKos ist das Gendersternchen nicht in allen deutschsprachigen Ländern ebenso häufig benutzt. Die Mehrheit (96,6 %) der Treffer kommen in Deutschland vor, 1,8 % in Österreich, 1,4 % in der Schweiz, 0,1 % in Luxemburg und nur 14 Mal in Belgien (0,0 %). Die Überrepräsentation des Gendersternchens in Deutschland erklärt der Anteil von der taz, die sogar für 93 % der Treffer von W1 verantwortlich ist.

Eher qualitativ betrachtet bestätigt meine Forschung auch, dass das Gendersternchen mehr im Plural als im Singular verwendet wird, und eher am Wortende als wortintern und in den Personenbezeichnungen öfter als ein Teil der Komposita. Das Sternchen wird häufig im Kunstbereich benutzt: Wörter wie *Künstler*innen*, *Musiker*innen*, *Schauspieler*innen*, *Tänzer*innen* und *Autor*innen* zählen zu den häufigsten Wörtern im Korpus. Auch in den Namen der Projekte, (Kunst)Werke und Kollektiven wird das Gendersternchen viel benutzt. Das Gendersternchen wird nur in den Zeitschriften benutzt, nicht in anderen Textsorten wie z.B. in Belletristik (es aber darf nicht vergessen werden, dass die benutzten Korpora Wikipedia-Artikel ausschließen). In den Artikeln

wird das Sternchen nicht konsequent benutzt, sondern manchmal üben die Schreibenden oder Sprechenden nur teilweise gendergerechtes Schreiben in den Texten aus, vielleicht unabsichtlich. Das Gendersternchen kommt oft in Zitaten vor. Dass die Genderdebatte in den deutschsprachigen Medien viel diskutiert wird, kann auch die Zahl der Treffer steigern.

Es kann interpretiert werden, dass der Gebrauch des Gendersternchens auch zukünftig zunimmt. Die Gendergerechte Sprache wird oft diskutiert und sie wird wahrscheinlich bald alltäglich. Heutzutage stehen auch mehrere Leitfäden für geschlechtergerechte Sprache zur Verfügung, was einen fördernden Einfluss haben kann. Die Leitfäden sind nicht verbindlich, aber beinhalten sprachliche Empfehlungen.

Schlussfolgerungen

Die Sprachen drücken das Geschlecht/Gender auf verschiedene Art und Weise aus. In dieser Magisterarbeit wurde das deutsche Gendersternchen als ein Beispiel der geschlechtergerechten Sprache vorgestellt. Es ist wichtig das Thema „Genderdebatte im deutschsprachigen Raum“ auch in Finnland zu kennen: Die Sprachspezialist*innen müssen die Sprache und Aspekte der Kultur ihrer Zielsprachen durchaus kennen und deswegen ist es wichtig, dass die Forschung der deutschen Sprache auch auf Finnisch existiert. Es wäre interessant weiter zu forschen, wie das Gendersternchen auch mit anderen Wörtern als Substantive benutzt wird, z.B. mit Pronomen: *er*sie*. Andere mögliche zukünftige Forschungsthemen wären der Gebrauch des Gendersternchens in Übersetzungen oder das Gendersternchen könnte auch im Zusammenhang mit anderen Korpora geforscht werden (DeReKo hat nämlich seine Beschränkungen).